

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1977, LET. XIV, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

12

IZ VSEBINE

Bogdan Kavčič: Leto urejanja dohodkovnih odnosov

Peter Jambrek: Možnosti izgradnje marksistične sociološke teorije

Odmevi Oktobra: s posvetovanja v počastitev

60-letnice oktobrske revolucije objavljamo prispevke, ki so jih napisali: Janko Liška, Božidar Debenjak, Adolf Bibič, France Klopčič, Marjan Britovšek, Ludvik Čarni, Andrej Kirn, Marko Kerševan, Franc Zadravec in Slavko Kremenšek.

Zvonimir Cajnko: Marksistična literatura (v funkciji idejnega in akcijskega usposabljanja članstva ZK)

Janez Jerovšek: Tehnologija in hierarhija

Danilo Slivnik: Boj za novi mednarodni ekonomski red

TEORIJA IN PRAKSA

1977

12

revija za družbena vprašanja, let. 14, št. 12, str. 1417—1560
UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Štifter, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vežočnik, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organizacije 150 din, za tujino 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in dvojne 20 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

- BOGDAN KAVČIČ: Leto urejanja dohodkov-
nih odnosov 1419

ČLANKI, RAZPRAVE:

- PETER JAMBREK: Možnosti izgradnje marks-
istične sociološke teorije 1426

SESTDESETLETNICA OKTOBRA:

- JANKO LIŠKA: Uvodna beseda 1449
BOŽIDAR DEBENJAK: Leninov prispevek k
renesansi marksističnega mišljenja 1452
ADOLF BIBIČ: Lenin in politična znanost
1455
FRANCE KLOPČIČ: Nekateri posebnosti ok-
tobrske revolucije 1917 1460
MARJAN BRITOVSEK: Formiranje revolu-
cionarne partije leninskega tipa 1467
LUDVIK ČARNI: O razmerah, v katerih je
bila izvedena revolucija v Rusiji 1472
ANDREJ KIRN: Lenin, znanstveno-tehnična
inteligenca in oktobrska revolucija 1474
MARKO KERSEVAN: Oktober, Lenin in re-
ligija 1481
FRANC ZADRAVEC: Oktobrska revolucija
in slovenska literatura med obema vojnoma
1483
SLAVKO KREMENSEK: Vpliv idej Oktobra
na študente ljubljanske univerze 1486

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

- MARJAN KRANJC: Družboslovni periodični
tisk v slovenskih matičnih knjižnicah 1489
IVAN SVETLIK: O razvrščanju delavcev
1494

PRED KONGRESI ZK:

- ZVONIMIR CAJNKO: Marksistična literatura
(v funkciji idejnega in akcijskega usposabljanja
članstva ZK) 1502

ZNANOST IN DRUŽBA:

- JANEZ JEROVSEK: Tehnologija in hierarhija
1511

MEDNARODNI EKONOMSKI ODNOSI:

- DANILO SLIVNIK: Boj za novi mednarodni
ekonomski red 1526

SODOBNI SVET:

- BOJAN GROBOVSEK: Gospodarska slika in
protislovja današnje Španije 1540

PRIKAZI, RECENZIJ:

- ALOJZIJA ZIDAN: Dušan Savičević: Teorija
i metodika marksističnega odgoja i obrazo-
vanja odraslih 1550
Med novimi knjigami 1553
Bibliografija knjig in člankov 1555
Avtorski sinopsisi 1559

TEORIJA IN PRAKSA,
revija za družbena vprašanja,
let. 14, št. 12, str. 1417—1560,
Ljubljana, december 1977

CONTENTS

EDITORIAL:

- BOBDAN KAVČIČ: The Year of the Regulation of Income Relations 1419

ARTICLES, STUDIES:

- PETER JAMBREK: Approaches to Theory Construction in Marxist Sociology 1426

THE SIXTIETH ANNIVERSARY OF OCTOBER

- JANKO LIŠKA: Introductory Remarks 1449
BOŽIDAR DEBENJAK: Lenin's Contribution to the Renaissance of Marxist Thought 1452
ADOLF BIBIČ: Lenin and Political Science 1455
FRANCE KLOPČIČ: Some Particularities of the 1917 October Revolution 1460
MARJAN PRITOVŠEK: The Forming of the Lenin's Type of Revolutionary Party 1467
LUDVIK ČARNI: On Circumstances in which the Revolution in Russia was Carried out 1472
ANDREJ KIRN: Lenin, the Scientific-technological Intelligentsia and the October Revolution 1474
MARKO KERŠEVAN: The October, Lenin and Religion 1481
FRANC ZADRIVEC: The October Revolution in Slovene Literature between the First and Second World Wars 1483
SLAVKO KREMENSEK: The Ideas of October and Their Influence on Ljubljana University Students 1486

VIEWS, GLOSSERS, COMMENTS:

- MARJAN KRANJC: Social Science Periodicals in Slovene Libraries 1489
IVAN SVETLIK: On Distribution of Workers 1494

ON THE EVE OF THE LEAGUE OF COMMUNISTS' CONGRESSES:

- ZVONIMIR ČAŃKO: Marxist Literature (its function in the education of LCY members) 1502

SCIENCE AND SOCIETY:

- JANEZ JEROVŠEK: Technology and Hierarchy 1511

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS:

- DANILO SLIVNIK: The Struggle for a New International Economic System 1526

WORLD OF TO-DAY:

- BOJAN GROBOVŠEK: Economic Facts and Contradictions in Spain of To-day 1540

REVIEWS, NOTES:

- ALOŽIJA ŽIDAN: Dušan Savičević — The Theory and Methodology of the Marxist Adult Education 1550
A SURVEY OF NEW BOOKS 1553
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 1555
AUTHORS' SYNOPSES 1559

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- БОГДАН КАВЧИЧ: Год регулирования соотношений в области доходов 1419

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- ПЕТЭР ЯМБРЕК: Условия построения марксистской теории социологии 1426

ШЕСТИДЕСЯТИЛЕТИЕ ОКТЯБРЯ:

- ЯНКО ЛИШКА: Вступительное слово 1449
БОЖИДАР ДЕБЕНЯК: Вклад Ленина в возрождение марксистского мышления 1452
АДОЛЬФ БИБИЧ: Ленин и политические науки 1455
ФРАНЦЭ КЛОПЧИЧ: Некоторые особенности Октябрьской революции 1917 г. 1460
МАРЯН БРИТОВШЕК: Формирование революционной партии ленинского типа 1467
ЛЮДВИК ЧАРНИ: В каких условиях была совершена революция в России 1472
АНДРЕЙ КИРН: Ленин, научно-техническая интеллигенция и Октябрьская революция 1474
МАРКО КЕРШЕВАН: Октябрь, Ленин, религия 1481
ФРАНЦ ЗАДРАВЕЦ: Октябрьская революция и словенская литература в период между двумя войнами 1483
СЛАВКО КРЕМЕНШЕК: Влияние идей Октября на студентов Люблянского университета 1486

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

- МАРЯН КРАЊИЦ: Периодические издания по общественному в центральные библиотеки Словении 1489
ИВАН СВЕТАЊК: О распределении рабочих 1494

НАКАНУНЕ СЪЕЗДОВ СК:

- ЗВОНИМИР ЦАЊКО: Марксистская литература и ее значение в идейном воспитании и подготовке к действиям членов СК 1502

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

- ЯНЕЗ ЕРОВШЕК: Технология и иерархия 1511

МЕЖАУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ:

- ДАНИЛО СЛИВНИК: Борьба за новый экономический порядок 1526

МИР СОВРЕМЕННОСТИ:

- БОЯН ГРОБОВШЕК: Экономическая картина и противоречия современной Испании 1540

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

- АЛОЖИЈА ЖИДАН: Душан Савичевич: Теория и методика марксистского воспитания и образования взрослых 1550
Среди новых книг 1553
Библиография книг и статей 1555
Авторские синопсисы 1559

Leto urejanja dohodkovnih odnosov

Leto 1977 bi brez dvoma lahko upravičeno poimenovali tudi leto urejanja dohodkovnih odnosov. S tem ni rečeno, da se s temi odnosi nismo ukvarjali tudi v prejšnjih letih, še manj pa, da smo v tem letu uredili vse bistveno in se nam v prihodnje z dohodkovnimi odnosi ne bo treba več ukvarjati. Nedvomno pa so bila v tem letu prizadevanja intenzivnejša kot v preteklih letih. Še pomembnejše pa je to, da so temeljila na takšnih izhodiščih, ki po vsej verjetnosti zagotavljajo trajnejšo reprodukcijo samoupravnih odnosov v naši družbi.

Urejanje dohodkovnih odnosov je seveda temeljilo na izhodiščih, ki so bila sprejeta že z ustavo iz leta 1974. Šlo je predvsem za praktično, strokovno in politično uresničevanje teh načel — za proces torej, ki ga je bistveno spodbudil na koncu leta 1976 sprejeti zakon o združenem delu.

Ni treba ponavljati oziroma ponovno naštevati vseh zadevnih načel v ustavi in zakonu o združenem delu. Njihovo bistvo je, da zagotovijo ekonomsko oblast delavskega razreda in vseh delovnih ljudi v družbi kot celoti. Ta zahteva temelji na klasičnem marksističnem spoznanju, da je ekonomska oblast podlaga vse druge oblasti v vseh družbah. Samoupravni družbeni odnosi zahtevajo, da ta oblast pripada neposredno delavcem. Torej nikakršnemu posredniku, tudi ne (socialistični) državi.

V ustavi smo zapisali, da o celotnem dohodku kot rezultatu skupnega dela delavcev na vseh ravneh združevanja dela in sredstev odločajo delavci v temeljni organizaciji združenega dela, neposredno in enakopravno v skladu s svojimi ustavnimi pravicami in odgovornostmi do drugih delavcev in do družbene skupnosti kot celote. Graditev takšnih družbenih odnosov nedvomno lahko brez pretiravanja označimo za nekaj, kar je resnično zgodovinsko novo in revolucionarno; kar je originalen jugoslovanski prispevek k praksi socializma kot svetovnega procesa.

Uresničevanje takšnih družbenih odnosov očitno ni in ne more biti premočrten proces. Vsaj naša nekaj več kot četrstoletna praksa uresničevanja samoupravnih socialističnih družbenih odnosov govori o tem. Pri iskanju ustreznih praktičnih rešitev je potrebna velikanska količina ustvarjalnih strokovnih naporov in iskanj, preskušanj učinkov različnih

rešitev itn. itn. Zato ne bo odveč, če malo več spregovorimo o nekaterih ključnih dogajanjih, rešitvah in problemih urejanja dohodkovnih odnosov v letu 1977.

1. Skupni prihodek in skupni dohodek

Verjetno je prav problematika skupnega prihodka in skupnega dohodka tista problematika, okrog katere so si vsaj v gospodarskih organizacijah združenega dela najbolj in največ »razbijali glave«. Najprej je bilo treba sploh obvladati novo izrazoslovje. Čeprav ni na razpolago reprezentativnih podatkov, si upam trditi, da bi »poprečni občan« tudi še danes imel težave, če bi od njega zahtevali, da opredeli vsebino pojma »skupni dohodek« in »skupni prihodek«, ugotovi razlike med njima, opredeli razlike med, recimo, »skupnim prihodkom« in »celotnim prihodkom« int. Prav zakonu o združenem delu gre zasluga, da je uveljvil pojmovno čistost in enoznačnost oziroma odpravil zmedo na tem področju. Če se bodo sedaj uveljavljani izrazi na tem področju obdržali vsaj nekaj let, lahko pričakujemo, da bodo postali splošna last delavcev. Zaenkrat pa najbrž ne bo odveč, če opozorimo, da zakon o združenem delu opredeljuje skupni prihodek in skupni dohodek v 67. členu.

Uveljavljanje odnosov, ki izhajajo iz združenega dela in sredstev, poslovnega sodelovanja, medsebojnega prevzemanja tveganj ter sodelovanja v skupnem poslovnem uspehu na podlagi samoupravnega sporazumevanja med delavci je ukrep za učinkovito preseganje tržne stihije in za odpravljanje negativnih učinkov kupoprodajnih odnosov med delavci, ki so sicer zaposleni v različnih organizacijah, toda med seboj povezani v procesu proizvodnje. Prizadevanja za praktično ugotavljanje in razvrščanje skupnega prihodka bodo zahtevala rešitev cele vrste vprašanj, ki se dosedaj — zaradi drugačnih medsebojnih odnosov — niti niso pokazala. Med takšna vprašanja sodijo zlasti:

- Določitev blagovno proizvodnih in storitvenih skupin (temeljnih) organizacij združenega dela, pri katerih kaže uveljaviti oblike udeležbe v skupnem prihodku;

- določitev skupnih normativov materialnih stroškov in amortizacije;

- določitev normativov živega in minulega dela pri proizvodnji skupnega proizvoda;

- določitev kriterijev za udeležbo posamezne temeljne organizacije v skupnem prihodku (merjenje delovnega prispevka posamezne temeljne organizacije k skupnemu delovnemu rezultatu);

- razčistiti vpliv obstoječega stanja v posamezni temeljni organizaciji na skupen rezultat dela: ali na primer upoštevati vsa obstoječa obratna in materialna sredstva v posamezni organizaciji ali le, če in kolikor sodelujejo pri skupni proizvodnji, kako obravnavati stroške, ki nastajajo zaradi odločitev v prejšnjih obdobjih v posamezni organizaciji itn.

Se bi lahko naštevali probleme, ki so se pojavili. Vendar ni naš namen, da bi sestavljali takšno izčrpano listo. Na pomen ugotavljanja in razvrščanja skupnega prihodka in skupnega dohodka smo opozorili iz vrste razlogov, od katerih smo obvladovanje tržne stihije že omenili.

Nadalje je praktično reševanje vprašanj, povezanih s skupnim prihodkom in skupnim dohodkom, nujno tudi zato, da bi zagotovili resnično odločanje delavcev v temeljnih organizacijah o celotnem rezultatu dela. Velik del prihodka temeljnih organizacij se v mnogih primerih uresničuje povezano z delom drugih (temeljnih) organizacij združenega dela. Zato je nujno zagotoviti vpliv delavcev tako na oblikovanje kot tudi na razporejanje tega dela prihodka. Oblast delavcev se tako razširja postopno na celoto družbene produkcije in reprodukcije.

Razrešitev praktične problematike v zvezi z oblikovanjem in razvrščanjem skupnega prihodka in skupnega dohodka bo imela verjetno dolgoročne pozitivne posledice tudi na integracijske procese v združenem delu. Praktična uresničitve načela, da v skupnem prihodku oziroma dohodku vsak udeleženec dobi del, ki je v skladu z njegovim prispevkom k ustvarjanju tega prihodka, bo spodbudila in omogočila povezovanje temeljnih organizacij v širše celote na resnično samoupravni podlagi. »Veliki sistemi« imajo celo vrsto prednosti za nacionalno gospodarstvo: omogočajo specializacijo, racionalizacijo uporabe sredstev in delovne sile, zmanjšanje stroškov, vključevanje v mednarodno delitev dela, sposobni so večjega tveganja, so razvojno sposobnejši itn. Vendar je bila doslej z nastajanjem takšnih sistemov združena tudi tendenca k centralizaciji odločanja o sredstvih, monopolne tendence itn. To pa je zaviralo proces povezovanja temeljnih organizacij v take sisteme. Kjer pa so takšni sistemi že obstajali, pa je bil oviran proces oblikovanja temeljnih organizacij. Njihovo oblikovanje je zahtevalo tudi decentralizacijo prej centraliziranega odločanja o dohodku. Povezovanje temeljnih organizacij, ki temelji na udeležbi v skupnem prihodku, omogoča izkoriščanje oz. doseganje pozitivnih prednosti velikih sistemov, obenem pa preprečuje izražanje negativnih tendenc.

2. Oblikovanje temeljnih organizacij

Razrešitev problemov, povezanih z ugotavljanjem in razvrščanjem skupnega prihodka in dohodka, bo prispevala tudi k jasnejšim in pravičnejšim odnosom med temeljnimi organizacijami, ki so med seboj povezane v celosten proizvodni proces. S tem pa bo dana tudi trdnjša podlaga za odločitve delavcev, kdaj so izpolnjeni pogoji za oblikovanje temeljne organizacije in kdaj niso.

Za proces oblikovanja temeljnih organizacij še nikakor ne bi mogli reči, da je končan. Pač pa nedvomno lahko rečemo, da dosedanje izkušnje iz praktičnega delovanja temeljnih organizacij prispevajo k umiritvi in normalizaciji tega procesa. Pri oblikovanju temeljnih organizacij je vse

bolj navzoča notranja logika v organizacijah in so zunanje spodbude vse manj potrebne.

V zvezi z oblikovanjem temeljnih organizacij je zaenkrat nedvomno še vedno prevladujoča tendenca povečevanja njihovega števila. To pomeni, da nastajajo vedno nove temeljne organizacije in da se v poprečju znižuje število zaposlenih v temeljni organizaciji. Tudi to prispeva k povečanju možnosti za resnično neposredno in enakopravno odločanje delavcev.

Kaže pa, da je število zaposlenih v večini temeljnih organizacij še preveliko, da bi bilo mogoče uresničevati samoupravljanje prek zborov delavcev. Zato so se dokaj razširile samoupravne delovne skupine, sestavljene iz delavcev, ki so neposredno povezani v delovnem procesu (ekipa, delavnica, izmena itn.). Te skupine so ponekod le posvetovalne narave in delavci v njih le obravnavajo različne predloge odločitev, postavljajo vprašanja, oblikujejo predloge itn. Drugod pa jih uporabljajo tudi kot obliko delnega zbora kolektiva, na katerem tudi sprejemajo odločitve. Zaenkrat ni podatkov, da bi v delu delovnih skupin prevladovali dezintegrativni ali drugi negativni elementi.

Čeprav je splošen proces še vedno povečevanje števila temeljnih organizacij, pa se srečujemo že tudi s primeri zmanjševanja števila temeljnih organizacij v okviru nekaterih delovnih organizacij. Vzroki za zmanjševanje so predvsem ekonomske narave (premajhen celotni prihodek oziroma previsoki stroški). Takšni primeri ponovno opozarjajo na nujnost, da delavci pred odločitvijo o oblikovanju temeljne organizacije temeljito pretehtajo, ali so v zadostni meri izpolnjeni vsi pogoji za ustanovitev temeljne organizacije.

3. Delitev po delu

Določilo zakona o združenem delu, da mora v letu 1978 (že od prvega januarja dalje) biti osebni dohodek posameznega delavca odvisen od njegovega delovnega prispevka, je povzročilo, da so zlasti zadnji meseci leta 1977 potekali v znamenju spreminjanja samoupravnih splošnih aktov o delitvi sredstev za osebne dohodke. Takšno vročično dejavnost je povzročila neposredna grožnja o le zajamčenih osebnih dohodkih v organizacijah, kjer ne bodo sprejeli meril o ugotavljanju delovnega prispevka posameznika. Ker pa so osebni dohodki vsaj v zavesti posameznika najbolj nedotakljiva kategorija, so se povsod možno angažirali, da bi ta merila tudi opredelili.

Pri tem se je ponovno pokazalo nekaj starih resnic in problemov. Osebni dohodek posameznika nikakor nima le funkcije stimulacije njegovega prispevka, ampak je tudi dejavnik socialne varnosti delavca in njegove družine in njihovega življenjskega standarda. Zato se je izoblikovalo nenapisano, verjetno pa tako rekoč brez izjeme spoštovano pravilo, da mora tudi »merjenje« delovnega prispevka posameznika zagotoviti

temu posamezniku vsaj takšen osebni dohodek, kakršnega je imel doslej. Verjetno trenutno drugače tudi ni mogoče. Napak pa bi bilo, če bi menili, da je s tem problem rešen.

Iskanje meril za merjenje delovnega prispevka posameznika je tudi pokazalo, da so bila doslej razvita merila količine in kakovosti dela predvsem za dela v neposredni proizvodnji. Medtem ko merila za merjenje količine in kakovosti večine administrativnih, strokovnih, organizatorskih, vodilnih, intelektualnih itn. del niso bila razvita. Zlasti v kapitalističnih družbah je to v skladu s privilegiranim družbenim položajem upravljskega in umskega dela. Pri nas smo doslej pogosto predvsem posnemali v tujini razvite tehnike merjenja dela. Naša ustava in na njej temelječi zakoni uveljavljajo načelo enakopravnosti del in delavcev na vseh področjih družbenega dela. To pomeni, da bo nujno oblikovati tudi merila količine in kakovosti teh del. Vendar tega ni mogoče narediti na hitro in ne brez strokovnega dela. Vsaj za nekatera dela pa je problem tudi cena samega merjenja.

Ob iskanju meril količine in kakovosti delovnega prispevka posameznika se je seveda pokazala še cela vrsta drugih problemov. Ne nazadnje kaže omeniti tudi nasprotovanje tistih, za katere bi merjenja pokazala, da bi morali več delati za sedanji osebni dohodek. Poleg objektivnih težav torej tudi subjektivna nasprotovanja.

Ne glede na vse pomanjkljivosti pa je iskanje meril količine in kakovosti dela zelo jasno postavilo vprašanje: koliko kdo dela (posameznik ali skupina oz. služba). In to je nedvomno že imelo in bo še imelo pozitivne posledice. Saj so se že pokazale mnoge »notranje rezerve« pri posameznikih in skupinah, ki jim je poprej uspevalo, da so ustvarjali videz strahovite zaposlenosti, merjenje količine pa je pokazalo vse kaj drugega itn.

Oblikovanje meril za vrsto posebej bolj sestavljenih in raznovrstnih del seveda ni v prvi vrsti problem »dobre volje«, ampak predvsem strokoven problem. Zato se marsikje kljub iskrenim prizadevanjem ni posrečilo, da bi našli kazalce, ki bi resnično imeli lastnosti objektivnih meril. Zato bi bilo izrazito napak, če bi menili, da so s sprejemom novih pravilnikov prizadevanja za oblikovanje meril delovnega prispevka posameznika sklenjena. To mora ostati trajnejša akcija. Posebej tam, kjer dokaj dobro merijo delo neposrednih proizvajalcev, ne pa tudi dela v administraciji in strokovnih službah. Različen položaj lahko vodi do ostrih konfliktov.

Ponekod si iz različnih, predvsem objektivnih ali pa tudi predvsem subjektivnih razlogov niso resneje prizadevali za opredelitev meril v skladu z lastnimi pogoji, ampak so se rajši zatekli k »pravniški konfekciji«. Čeprav takšna konfekcija ni sprejemljiva, pa vendarle opozarja, da bi kazalo združiti strokovna prizadevanja in moči v okviru organizacij s podobno problematiko merjenja dela (recimo znotraj skupin z istim pa-

nožnim sporazumom) in nuditi več pomoči posameznim organizacijam — ob hkratni racionalizaciji dela.

Vsekakor kaže, da bo hitreje mogoče najti merila za količino kot za kakovost dela. Za ugotavljanje kakovosti bodo že marsikod uporabljali ocenjevanje, kakovosti pa so določili tudi sorazmerno majhen vpliv na celotni osebni dohodek posameznika. To je izhod v sili. Dosedanje izkušnje so pokazale, da takšno ocenjevanje marsikdaj povzroči predvsem konflikte v kolektivu, bolj spodbudi k obrambi obstoječih odnosov kot pa k dvigu kakovosti dela. Zato kaže nadaljevati z iskanjem objektivnejših meril.

Navedeni dejavniki in še vrsta drugih dejavnikov zahtevajo, da bi s prizadevanji za merjenje delovnega prispevka posameznika k rezultatom skupnega dela morali nadaljevati.

4. Svobodna menjava dela

Preteklo leto je prineslo znatne premike tudi v urejanju dohodkovnih odnosov tistih dejavnosti, pri katerih tržne zakonitosti ne morejo biti podlaga za pridobivanje dohodka, ampak pridobivajo dohodek s svobodno menjavo dela, bodisi neposredno s temeljnimi organizacijami ali prek samoupravnih interesnih skupnosti.

Prav v tem letu je vsaj v interesnih skupnostih prišlo do uveljavljanja načela oblikovanja dohodka na podlagi predloženega in ovrednotenega programa dela izvajalcev. Tudi v organizacijah združenega dela je bil narejen korak naprej v dohodkovnih odnosih med temeljnimi organizacijami in delovnimi skupnostmi (skupnih služb). Temeljni premik lahko vidimo v poskusih merjenja delovnega prispevka delovne skupnosti k rezultatu organizacije kot celote. Merjenje delovnega prispevka bo tesneje povežalo delovne skupnosti s temeljnimi organizacijami in jih spodbujalo h kakovostnemu delu. Prispevalo bo tudi k ureditvi enakopravnega položaja enih in drugih delavcev.

Vendar je v teh odnosih med delovnimi skupnostmi in temeljnimi organizacijami ali med uporabniki in izvajalci v samoupravnih interesnih skupnostih še mnogo nerešenih vprašanj. Zlasti vprašanj dohodkovne narave. Proračunski elementi so še vedno krepko navzoči. Mehanizmi vsklajevanja obsega in strukture skupne in splošne porabe z doseženim družbenim proizvodom so še daleč od popolnosti. V samoupravnih interesnih skupnostih ima strokovni in administrativni aparat še neustrezno vlogo tako pri nastajanju delovnih programov kot v odnosih do porabnikov in do izvajalcev. Itn.

Vse to povzroča vrsto neskladij, ki imajo vrsto negativnih posledic na posamezne dejavnosti, predvsem na družbene dejavnosti. V celoti tudi osebni dohodki delavcev v družbenih dejavnostih že zaostajajo za osebni dohodki v gospodarstvu. To je do neke mere tudi razumljivo, če upoštevamo različne pogoje dela. Vendar kaže, da zaenkrat materialno

vrednotimo predvsem fizične pogoje dela, ne pa tudi posebnih zahtev glede kakovosti delavcev v dejavnostih, ki so posebnega družbenega pomena.

Poprečja seveda povedo le del resnice. Tisto, kar bo treba najprej urediti, so verjetno razmere v družbenih dejavnostih samih. Po podatkih službe družbenega knjigovodstva so v prvih devetih mesecih leta 1977 znašali osebni dohodki pogojno nekvalificiranega delavca v družbeno-političnih organizacijah 3762 din; v naravnih zdraviliščih 3732 din; v reproduktivni kinematografiji 3648 din; v upravnih organih 3635 din itn. Nasprotno pa v glasbenih in baletnih srednjih šolah 2781 din; osnovnih šolah 2788 din; srednjih šolah 3087 din; visokem šolstvu 3039 din itn. Gre torej za znatne razlike, ki bi jim težko našli družbeno sprejemljivo razlago.

Problematika posamezne dejavnosti je seveda zapletena in bi bili splošeni sklepi gotovo napačni. Vendar ne bi bilo prav, če na probleme ne bi opozorili že zdaj, ko posledice še niso pretirane. Nekaterih družbenih dejavnosti je očitno preveč. Prav bi bilo, da bi se dogovorili, katerih je preveč, in ustrezno ukrepali — čeprav je jasno, da to ne bi bilo enostavno. Vendar ima odlaganje bolečih ukrepov navadno še več negativnih posledic.

Omenili smo samo nekatere vidike urejanja dohodkovnih odnosov, v katerih je bila v letu 1977 živahna dejavnost in vrsta pozitivnih dosežkov. Vendar ne bo pretirano kritično, če rečemo, da so bili narejeni le prvi koraki, da pa jih je do cilja še precej. Ni torej čas, da bi se uspavali z doseženim.

PETER JAMBREK

Možnosti izgradnje marksistične sociološke teorije

Naslov tega dela vsebuje vsaj tale vprašanja: ali je marksistično sociološko teorijo mogoče le razlagati, členiti, ali pa tudi dograjevati in graditi? Ali je marksistična misel o družbi sploh »teoretična« v enem ali drugem od pomenov, ki ga izrazu daje sodobna sociologija? Ali je Marxova misel o družbi združljiva s sociologijo kot posebno znanstveno panogo? In če se pokaže, da so odgovori na pravkar zastavljena vprašanja pritrdilni, se velja vprašati: katere in kakšne so možnosti izgradnje marksistične sociološke teorije?

Še preden pa se lotimo raziskave teh vprašanj, nameravamo vsaj približno povedati, kaj je »teorija« in kakšno je njeno razmerje do raziskovanja.

I

Za razumevanje in predvidevanje družbenih pojavov ter njihovih medsebojnih zvez niso potrebne le empirične, posamične, konkretne raziskave, ampak tudi pojmi, domneve in pojmovne mreže, ki razlagajo in posplošujejo dobljene izsledke. Rezultati vsake posamične raziskave postanejo sestavni del neke znanstvene zakonitosti šele potem, ko jih raziskovalec uspe povezati z rezultati drugih podobnih raziskav: znanstvena zakonitost je pravzaprav tisti povzetek razpoložljivega znanja o razmerju med dvema družbenima pojavoma, ki vse ustrezne empirične izsledke povezuje med seboj ter s splošnejšimi pojavi in zakonitostmi. Prav zaradi njihove empirične utemeljenosti pravimo tudi, da so znanstvene zakonitosti domneve, ki jih imamo za resnične, preverjene, potrjene.

Vendar pa je »resničnost« neke znanstvene domneve (torej »zakonitosti«) največkrat, ali pa kar praviloma, le relativna in začasna. Vsaj v družbenih vedah je le izjemoma mogoče opraviti tako imenovani »odločilni eksperiment«, ki dokončno ovrže ali potrdi neko domnevo. Vsaka sociološka raziskava konkretnega pojava oziroma zveze med dvema ali več pojavi največkrat le povečuje verjetnost, da je ustreznjša, splošneje

opredeljena zakonitost pravilna. Čim več raziskav istega problema je v različnih družbenih okoljih in časovnih obdobjih pripeljalo do istih izsledkov, tem prepričljivejša, verjetnejša in zanesljivejša je ustrezna obča zakonitost oziroma domneva.

Teorija pa je sestavljena iz večjega števila med seboj logično povezanih zakonitosti oziroma hipotez. Hempel¹ je znanstveno teorijo primerjal z mrežo, katere vozli so pojmi, vezne vrvice pa definicije in hipoteze: »Ves sistem nekako lebdi nad opazovalno ravnino ter je nanjo pritrjen s pravili interpretacije. Slednja pa si lahko zamišljamo kot trakove, ki niso del mreže, temveč povezujejo nekatere njene točke s posebnimi mesti na opazovalni ravnini. Prav zaradi teh interpretacijskih povezav ima mreža lahko funkcijo znanstvene teorije: od opazovanj in podatkov se po interpretacijskem traku povzpne do neke točke teoretične mreže, od tod lahko nadaljujemo pot prek definicij in hipotez do drugih točk, od katerih pa nam neki drug interpretacijski trak omogoča, da se spustimo spet na opazovalno ravnino.«

Nekateri štejejo za teorijo le tak sistem pojmov, definicij in hipotez, ki so že empirično preverjene, se pravi, da rezervirajo uporabo izraza »teorija« le za znanstvene zakonitosti, ki so med seboj povezane in zgrajene v neki določen sistem. Drugi pa se spet zadovoljuje že s teorijo, ki jo sestavljajo le pojmi, definicije in nepreverjene hipoteze in ki navadno opravlja funkcijo »pojmovno-hipotetičnega okvira« prihodnjih raziskovanj. Vendar pa to razlikovanje niti ni tako pomembno, če upoštevamo, da so družbene zakonitosti praviloma le bolj ali manj verjetne in splošno veljavne ter da formulirajo družboslovci nove, še nepreverjene hipoteze vendarle na podlagi raziskovalnih izkušenj in informacij.

Morda bi lahko rekli le to, da je teorija v vsakem primeru tako ali drugače povezana z opazovanji dejanskega družbenega življenja in razmer: ali je njihov rezultat, ali pa prihodnja opazovanja šele usmerja. Teorija torej povezuje obstoječe znanje, razlaga družbene pojave in na tej podlagi predvideva prihodnje pojave in njihove medsebojne zveze.

Teorija in empirično raziskovanje sta torej v stalni dialektični zvezi. Teorija zlasti usmerja raziskovanje na probleme in pojave, ki so glede na obstoječe znanje še nepojasneni, ki so še nezadostno raziskani in katerih poznavanje bi zaokrožilo že obstoječe teoretično znanje. Teorija tudi povezuje na videz raznorodne izsledke in pojasnjuje že ugotovljene zveze med družbenimi pojavi.

Na podlagi neke teorije je nadalje mogoče sklepati o tem, kaj se bo zgodilo v različnih situacijah, ki jih opredeljujejo nekatere vnaprej predvidene skupne okoliščine. Takšne dedukcije pa so temelj za formuliranje hipotez, ki postanejo podlaga novih empiričnih raziskav. Če taka raziskava potrdi hipotezo, ki jo želi preizkusiti, potem je raziskava verifici-

¹ Hempel, C. G., »Fundamentals of Concept Formation in Empirical Science«; v *International Encyclopedia of United Science*, Vol. 2. No. 7. Chicago: University of Chicago, 1952.

rala tudi vso teoretično zgradbo, s katere je bila hipoteza deducirana. Če pa po drugi strani ovrže hipotezo, je omajana zanesljivost vse teorije, ki jo je treba v celoti ali pa vsaj deloma ponovno empirično preveriti ter jo ustrezno prilagoditi in spremeniti.

Raziskovanje prispeva za razvoj teorije tudi tako, da natančneje opredeljuje, razčlenjuje in pojasnjuje treoretične pojme. To se dogaja seveda zato, ker raziskava ne more steči le na podlagi splošnih pojmov; empirično raziskovanje mora najti take kazalce (»indikatorje«), ki čim bolj natančno povežejo teoretični pojem z opazovanji, podatki, s posamičnimi družbenimi dejstvi. Rezultat operacionalizacije teoretičnih pojmov pa so delovne definicije ustreznih pojavov, ki pogosto opozarjajo na neopredeljenost, ohlapnost, nedomišljenost ali logično nedoslednost začetnih, iz teorije prevzetih pojmov.

Teoretične mreže pojmov, pojmovnih zvez in zakonitosti pa so le redko dograjene v zaokrožen sistem. Navadno so nedodelane, z večjimi ali manjšimi prazninami, številni njihovi sestavni deli pa ostajajo nepovezani med seboj ter s posameznimi mesti na opazovalni ravnini. Če je že res končni cilj znanstvenih prizadevanj zgraditi sorazmerno popolno, vseobsegajočo in sistematično urejeno teorijo brez večjih praznin, potem je hkrati treba opozoriti tudi na dejstvo, da je sedanje stanje znanstvene teorije o družbi od tega cilja še zelo oddaljeno. Kako daleč pa je od tega cilja, je odvisno tudi od tega, ali štejemo za veljavne prvine teorije le empirično preverjene domneve (torej znanstvene zakonitosti) ali pa se zadovoljujemo že s katerimikoli domnevami, dedukcijami, pojmovnimi zvezami ter drugimi abstrakcijami bolj ali manj spekulativne narave. Čim manj so empirično zahtevni pogoji in merila, s katerimi opredeljujemo neko teorijo ali na podlagi katerih jo gradimo, tem verjetneje je, da bodo ustrezna teoretična prizadevanja slej ko prej privedla do zaokroženega, logično urejenega in notranje skladnega teoretičnega modela ali sistema.

In v resnici je tako, da je po nekaterih ocenah družboslovna teorija nerazvita, razkosana, skratka sestavljena iz slabo povezanih drobcev empirično preverjenega znanja, drugi pa spet ponavljajo, da je mogoče in potrebno dograditi sistematično splošno teorijo že na podlagi obstoječega (čeprav pretežno hipotetičnega) znanja.

Zastavlja se tudi vprašanje o sočasnem obstoju več teoretičnih mrež, ki »lebdijo nad isto opazovalno ravnino«, ki torej povezujejo in usmerjajo empirična raziskovanja na istem družbenem področju. Po eni izmed vplivnih sodobnih razlag (Kuhn, 1962) obvladuje posamezno naravoslovno znanstveno disciplino v nekem časovnem obdobju praviloma le ena sama teorija oziroma »paradigma«. Šele ko ta začne stagnirati, ko ni sposobna reševati več novih znanstvenih problemov in ko končno pride v stanje akutne krize, se oblikuje nova teorija, ki prejšnjo revolucionarno spodrine ter zavzame njeno mesto in funkcije. Vendar pa ta razlaga ne ustreza povsem stanju na področju družboslovja, kjer, kot vemo, pra-

viloma obstoji hkrati več teorij. Te teorije pa so včasih med seboj komplementarne (se pravi, da vsaka pojasnjuje neke določene vidike nekega problemskega področja), vzporedne, nasprotne ali celo nezdružljive (kadar poskušajo na različen način znanstveno pojasniti iste splošne družbene pojave).

In končno velja v tej zvezi opozoriti tudi na vprašanje disciplinarnih meja in povezav med družboslovnimi teorijami. Če upoštevamo, da je predmet vseh družbenih znanosti isti, da je to družba kot pojav »sui generis«, in da posamezne discipline proučujejo pač neke določene vidike in področja tega sicer enotnega pojava, potem ni težko razumeti zahtev po izgradnji skupne, transdisciplinarne ali interdisciplinarne teorije o družbi. Ne dvomimo o tem, da je tako teorijo mogoče in potrebno zgraditi. Nesporno so že na sedanji stopnji razvoja družbenih ved pomembni sestavni deli celostne teorije o družbi. Tudi v tem primeru pa bo od tega, kako opredeljujemo empirično utemeljenost teorije nasploh, odvisna tudi naša ocena razvojne stopnje in dograjenosti tiste teoretične mreže, ki naj pokriva vse družbene pojave.

II

Morda bo na podlagi pravkar povedanega nekoliko lažje začeti z raziskavo o vprašanju, kaj je marksistična sociološka teorija in kakšne so možnosti za njeno izgradnjo. Morda je na tem mestu tudi še prezgodaj ugotavljati, kaj je in kaj ni marksistična teorija o družbi. O tem nekoliko kasneje. Za začetek nameravamo proučiti le naravo Marxove in Engelsove misli o družbi ter se šele po tem lotiti vprašanja o smereh in možnostih dograjevanja (sistematizacije, integracije, dopolnjevanja, konkretizacije, operacionalizacije, formulacije, kodifikacije, interpretacije...) njenih dognanj.

Najprej se velja vprašati, če sta oba klasika marksizma hkrati tudi klasika sociologije kot posebne družbene vede, ki ima svoje ustanovitelje, svojo tradicijo in specifično metodologijo, ki je razvila svoj strokovni jezik in poklicno etiko, ki se je v zadnjih nekaj desetletjih osamosvojila in institucionalizirala in ki je — ne nazadnje — usmerjena na raziskovanje nekega posebnega, zase specifičnega problemskega področja. Mislim, da bi preseglo namen te razprave, če bi na tem mestu začeli citirati številne avtorje, ki dajejo na to vprašanje pritrdilen odgovor in morda prav tako številne, z morda prav tako prepričljivimi argumenti, ki trde nasprotno.² Njihove argumente pa bi tudi težko interpretirali, saj večinoma ne razločujejo ali pa celo enačijo celoto Marxovih in Engelsovih izvirnih študij ter marksizem, marksistično teorijo o družbi ali historični materializem,

² Glej na primer naslednje razprave (navedene po vrstnem redu po letu objave): Ziherl, B., »Zgodovinski materializem in sodobna sociologija«, *Naša sodobnost* (Ljubljana), leto 1954, str. 289—305; Goričar, J., »Sociologija v luči teorije marksizma«, *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete* (Ljubljana), leto 1954, str. 35—52; Goričar, J., *Sociologija i istorijski materializam*, Beograd: Izdavačko preduzeće Rad, 1957, str. 1—40.

ki pomeni dograjevanje in nadaljnje razvijanje znanstvene misli o družbi na podlagi njenih dognanj.

Po našem mnenju bi Marxova in Engelsova izvirna dela le s težavo šteli za specifično sociološke študije, razen kolikor bi tudi sociologijo opredelili zelo široko (na primer kot najsplošnejšo znanost o družbi, ki je nekako nadrejena vsem posebnim družbenim znanostim, na primer pravi, zgodovini, ekonomiji, politologiji itn.) ali ohlapno (na primer: sociologija je vsota vsega tistega, kar delajo sociologi). Niti Marx niti Engels pri raziskovanju nista upoštevala v svojem času uveljavljenih disciplinarnih meja. To ne pomeni, da sta ignorirala znanje, ki je bilo nakopičeno v okviru posameznih panog, na primer filozofije, politične ekonomije, zgodovine, prava, etnologije in drugih. Prav nasprotno, njuno, zlasti Marxovo znanje je bilo izjemnega obsega in globine. Njune študije pa so prav zaradi te izjemne intelektualne kulture, humanistične izobrazbe, enciklopedičnega znanja, znanstvene erudicije, smisla za abstrakcije in za detajle hkrati izjemno zahtevno, razburljivo, privlačno in prepričljivo branje.

Disciplinarnih meja pa oba klasika nista upoštevala zlasti zato, ker sta pri svojih raziskavah izhajala vedno in predvsem od družbenih problemov, ki se ujemajo z zgodovinsko usodo in poslanstvom delavskega razreda. Tem problemom in tej praksi je bilo podrejeno vse drugo: metoda raziskovanja, različne konceptualizacije, formulacija njenih znanstvenih domnev, vrste in načini zbiranja empiričnega gradiva in ne nazadnje večja ali manjša orientacija na to ali ono (za reševanje nekega določenega raziskovalnega problema) najprimernejšo znanstveno disciplino. Marxove in Engelsove študije torej niso niti disciplinarne (vgrajene le v neko določeno družbeno znanost, v našem primeru v sociologijo), niti interdisciplinarne (kar bi pomenilo, da upoštevajoč avtonomijo in specifičnosti teoretičnih formulacij nekaterih disciplin poskušajo integrirati njihove izsledke), niti transdisciplinarne (take torej, ki poskušajo teoretične mreže posameznih disciplin nadgraditi z neko novo pojmovno strukturo, ki je v razmerju do disciplinarnih splošnejša in nadrejena), ampak so enostavno a-disciplinarne, oziroma a-sociološke. To pomeni, da sta Marx in Engels brez predsodkov eksploatirala vse razpoložljivo znanje (pojme, izsledke, podatke) ne glede na panogo, kjer je bilo akumulirano, ter ga priredila potrebam raziskovanja konkretnega problema, ki ju je zanimal. Narava, obseg in povezanost problema s splošnim ciljem osvoboditve delavskega razreda je »v zadnji inštanci« določila izbiro intelektualnega orodja, ki je bilo izbrano, uporabljeno, predelano ali na novo ustvarjeno v vsakem konkretnem primeru.

Drugo vprašanje, ki nas zanima v zvezi z Marxovim in Engelsovim načinom raziskovanja in razlage družbenih pojavov, pa zadeva stopnjo formalizacije njune teorije o družbi ter še posebej tistih vidikov njunega opusa, ki se približujejo ali ujemajo s problemi in pojavi, ki jih bolj ali manj soglasno štejemo za značilno sociološke.

Verjetno ne gre dvomiti o tem, da je Marx zgradil koherentno (in empirično utemeljeno) teorijo politične ekonomije, ali natančneje, kritično teorijo politične ekonomije kapitalizma. Teže pa bi trdili isto za območje družbenega prostora, ki ga danes pokriva sociologija. Marx in Engels nista razvila niti nista poskušala razviti sistema natančno opredeljenih pojmov in pojmovnih zvez, ki naj bi vsa njuna empirična opazovanja in raziskave povezal v logično skladno, urejeno celoto.

Na več mestih svojega najbolj sintetičnega³, hkrati pa tudi na konkretno vedenje in akcijo ljudi⁴ usmerjenega dela (*Nemška ideologija*)⁵ avtorja eksplicitno utemeljujeta svoj odnos do empiričnega raziskovanja družbenih pojavov na eni strani ter do ustreznih konceptualizacij (abstrakcij) in teorije na drugi strani. Ogledali si bomo nekaj značilnih mest iz tega dela.

Ko opredeljujeta nasprotje med materialističnim in idealističnim nazorom, poudarita najprej, da je edino ustrezno izhodišče »dejanske, pozitivne znanosti« človek, njegova dejavnost in še posebej proizvodna dejavnost, življenjski pogoji ljudi ter družbeni odnosi v katere stopajo:

»Predpostavke, s katerimi začenjamo, niso nobene samovoljne, niso nobene dogme, so dejansko predpostavke, od katerih lahko abstrahiraš samo v domišljiji. To so dejanski individui, njihova akcija in njihovi materialni življenjski pogoji, tako tisti, na katere so bili naleteli, kot tisti, ki so jih ustvarili s svojo lastno akcijo. Te predpostavke je torej mogoče konstatirati po čisto empirični poti.«⁶

»Dejstvo je torej tole: določeni individui, ki so na določen način produktivno dejavni, stopajo v ta določena družbena in politična razmerja. Empirično opazovanje mora v vsakem posameznem primeru empirično in brez kakršne koli mistifikacije pokazati na zvezo družbene in politične členitve s produkcijo.«⁷

Hkrati pa Marx in Engels zahtevata, da naj se znanost loti proučevanja teh pojavov po »empirični poti«, z »empiričnim opazovanjem«. Teoretične konceptualizacije (abstrakcije) torej niso predpostavke, ampak posledica empiričnega raziskovanja. Njihova funkcija je predvsem »strniti«, torej povezati, integrirati rezultate empiričnih raziskav (Marx

³ »Sinteza vseh njegovih bistvenih elementov (elementov marksizma, op. P. J.) je bila dosežena že 1846, torej pred okroglo 130 leti, ko imamo v Nemški ideologiji prvič združeno kritiko vse dotedanje filozofije, kritiko politične ekonomije in kritiko dotedanjega socializma. S tem se združijo elementi Marxove in Engelsove misli, ki so že prej težili k sintezi. Debenjak B., »Vprašanje žensk in družine v luči Marxove-Engelsove teorije«, *Teorija in praksa*, letnik 13, št. 5–6, str. 374–393.

⁴ »... tisti, katerih opredelitve so bile bolj sistemsko usmerjene, so segali po formulacijah iz Predgovora h kritiki politične ekonomije, tisti, katerih stališča so bila bolj behavioristična (akcijska), so se, denimo, bližali Nemški ideologiji — in narobe.« Kerševan, M., *Historični materializem in predmet (obče) sociologije*, ciklostirano gradivo, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1977.

⁵ Marx, K. in Engels, F., *Nemška ideologija*. V: Karl Marx in Friedrich Engels, *Izbrana dela* v petih zvezkih, II. zvezek, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971.

⁶ Ibid., str. 17–18.

⁷ Ibid., str. 23–24.

in Engels: »opazovanj zgodovinskega razvoja ljudi«), olajšati ureditev empiričnega gradiva ter omogočiti njegovo klasifikacijo (»vrstni red posameznih plati zgodovinskega materiala«):

»Tam, kjer se neha spekulacija, pri dejanskem življenju, se torej začne dejanska, pozitivna znanost, prikazovanje praktične dejavnosti, praktičnega razvojnega procesa ljudi. Fraze o zavesti prenehajo, na njihovo mesto mora stopiti dejansko vedenje. S prikazovanjem dejanskosti izgubi samostojna filozofija svoj eksistenčni medij. Na njeno mesto lahko stopi kvečjemu strnitev najsplošnejših rezultatov, ki se lahko abstrahirajo iz opazovanja zgodovinskega razvoja ljudi. Te abstrakcije same, ločene od dejanske zgodovine, nimajo nobene vrednosti. Služijo lahko le zato, da olajšajo ureditev zgodovinskega materiala, da nakažejo vrstni red njegovih posameznih plati. Nikakor pa ne dajejo, tako kot filozofija, recepta ali sheme, po kateri bi lahko krojili zgodovinska obdobja. Nasprotno, težave se začno šele takrat, ko začnemo obravnavati in urejati material bodisi pretekle, bodisi sedanje dobe, ko začnemo z dejanskim prikazovanjem. Pogoj za odpravo teh težav so predpostavke, ki jih tu ne moremo podati, marveč jih spoznamo šele s študijem resničnega življenjskega procesa in akcije individuov posamezne epohe.«⁸

Potem, ko pisca opredelita svoja metodološka izhodišča, podata tudi kritiko takih abstrakcij in njihove funkcije, ki so značilne za idealistični nazor in metodo razlage družbenih pojavov. Očitno je, da nastopata kar se da odločno proti vsem tistim idejam, kategorijam in abstrakcijam, ki so osamosvojene, oddaljene od dejansko obstoječega sveta (od ljudi in njihovih konkretnih življenjskih razmer) ter so zato ostale brez smisla in vsebine:

»Filozofska fraza dejanskega vprašanja je zanj vprašanje samo. Tako ima torej na eni strani namesto dejanskih ljudi in njihove zavesti o družbenih razmerah, ki jim stopajo na videz samostojno nasproti, golo abstraktno frazo — ...; in na drugi strani namesto dejanske narave in dejansko obstoječih socialnih razmerij filozofski povzetek vseh filozofskih kategorij ali imen teh razmerij v frazi — ..., ker skupaj z vsemi filozofi in ideologi v mislih, idejah, osamosvojenem miselnem izrazu obstoječega sveta vidi podlago tega obstoječega sveta. Očitno je torej, da s tema abstrakcijama, ki sta ostali brez smisla in brez vsebine, lahko izvaja vsemogoče umetnije, ne da bi kaj vedel o dejanskih ljudeh in njih razmerah.«⁹

»To gospodstvo ‚svetega‘, misli, Heglove absolutne ideje nad empiričnim svetom tedaj prikazuje kot sedanje historično razmerje, kot vladavino ‚Svetih‘ ideologov nad profanim svetom — kot Hierarhijo ...

Mora seveda priti do tega, da je gospodstvo, ki gre ‚svetu misli‘ v zgodovini že od vsega začetka, na njenem koncu prikazano tudi kot de-

⁸ Ibid., str. 25

⁹ Ibid., str. 105—106.

janska, faktično eksistirajoča vladavina mislečih — in kot bomo videli, navsezadnje spekulativnih filozofov — nad svetom reči, ...»¹⁰

»Za filozofe je ena najtežjih nalog sestopiti iz sveta misli v dejanski svet. Neposredna dejanskost misli je jezik. Kot so filozofi osamosvojili mišljenje, tako so morali osamosvojiti jezik v lastno kraljestvo. To je skrivnost filozofskega jezika, v katerem imajo misli kot besede svojo lastno vsebino. Problem sestopiti iz sveta misli v dejanski svet se spremeni v problem sestopiti iz jezika v življenje ... Filozofi so bili morali le razvezati svoj jezik v običajni jezik, od katerega je abstrahiran, da bi ga spoznali kot zaobrnjen jezik dejanskega sveta in sprevideli, da ne misli ne jezik za sebe ne tvorijo samostojnega kraljestva; da so le izrazitve dejanskega življenja.«¹¹

Marx in Engels tudi ne dopuščata dvoma o tem, kaj je potemtakem merilo za razlikovanje med tisto teorijo, ki je funkcionalno odvisna od empiričnega raziskovanja zgradbe in razvoja družbe ter prav zato obenem omogoča teoretično sintezo rezultatov teh raziskovanj, ter med tistimi abstrakcijami, ki ostajajo na ravni »filozofske fraze«, »dogme«, »misticizacije« in »spekulacije« — to merilo je praksa, ki potrdi ali ovrže (še pogosteje pa preprosto ignorira) človekovo teoretično mišljenje:

»Vprašanje, ali človekovemu mišljenju pripada predmetna resnica — sploh ni vprašanje teorije, temveč praktično vprašanje. V praksi mora človek dokazati resnico, to je dejanskost in moč, tostranost svojega mišljenja. Spor o dejanskosti ali nedejanskosti mišljenja — ko je izolirano od prakse — je čisto sholastično vprašanje.«¹²

To je seveda ugotovitev, ki je ni težko šteti za obča izhodišča (in — če ne bi bila časovno zgodnejša — za povzetek) Kuhnove razlage končnega razpleta znanstvenih revolucij:

»Tako kot izbira med nasprotujočimi si političnimi ustanovami je tudi izbira med nasprotujočimi si paradigmami izbira med nezdružljivimi načini skupnostnega življenja. Zato ker ima ta izbira tako naravo, je ne določajo in ne morejo določati zgolj ocenjevalni postopki, ki so značilni za normalno znanost, ker so slednji deloma odvisni od neke paradigme, prav o tej paradigmi pa je treba odločiti ...

... Tako kot pri političnih revolucijah, tako tudi pri izbiri med paradigmami ni nobenega višjega standarda, kot je pristanek relevantne skupnosti.«¹³

»Tekmovanje med paradigmami ni tista vrsta boja, ki bi ga bilo mogoče razrešiti z dokazi.«¹⁴

¹⁰ Ibid., str. 126.

¹¹ Ibid., str. 309.

¹² Ibid., Teze o Feuerbachu, str. 357.

¹³ Kuhn, T. S., *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press, 1962, str. 93.

¹⁴ Ibid., str. 14

Marx in Engels ugotavljata, da človek lahko le v praksi (ne pa teoretično) dokaže resničnost, dejanskost svojega mišljenja, Kuhn pa dodaja, da je tudi na ožjem področju znanstvene prakse lahko le prostovoljni pristanek, soglasje in prepričanje večjega ali pomembnejšega dela dejavnih znanstvenikov, članov relevantne raziskovalne skupnosti, dokončno merilo ustreznosti katerekoli splošne teorije (»paradigme«).

Za kakšno teorijo se torej zavzemata klasika marksizma? Na podlagi povedanega seveda ne more biti dvoma, da so njuni pogledi nadvse »sodobni«, da sta strastna privrženca empirično utemeljene teorije, ki ji edini priznavata status znanstvene teorije. O tem njunem prepričanju pa seveda ne pričajo le njune izrečne izjave, ampak tudi vsa njuna dejanska raziskovalna praksa. Vsa njuna dela, tista, ki na filozofski način proučujejo splošna vprašanja človeka in družbe ter njunega razmerja do narave, tista, ki gradijo kritično teorije politične ekonomije kapitalizma in tista, ki raziskujejo aktualna vprašanja razredne strukture konkretnih nacij, sledijo njunim zahtevam po sprotni integraciji opazovanja in teoretičnega posploševanja. Na tem področju očitno ne priznavata delitve dela na »teoretično« in »empirično« niti znotraj družbene znanosti kot celote niti glede na opus posameznega raziskovalca (ki bi se potemtakem delil na »teoretične« in na »empirične« študije); celo vsaka njuna posamezna študija praviloma ni notranje razčlenjena na nekakšen »teoretični uvod« ali pa sklep ter na pretežno empirična poglavja. Prav ta način pisanja je delal in še vedno dela njunim učencem, nasprotnikom, eksegetom, komentatorjem, profesorjem in ideologom nemalo težav, saj se je pokazalo, da ni mogoče izključno na podlagi klasičnih formulacij rekonstruirati urejene teorije, za katero bi se vsi poznavalci strinjali, da je natančen in dokončen povzetek izvirnih študij.

Ni torej sporno, da sta bila klasika marksizma hkrati empirično in teoretično usmerjena. Njun odpor do dogem in fraz torej ni hkrati odpor proti kakršnikoli teoriji.¹⁵ Vprašanje, ki ga velja razjasniti in ki je zares zanimivo s stališča nadaljnega oblikovanja marksistične sociološke teorije pa je, za kakšno metodo empiričnega raziskovanja¹⁶ in za kakšno teorijo (v našem primeru: za kakšno sociološko teorijo) jima gre.

¹⁵ Primerjaj tudi sorodno ugotovitev M. Kerševana: »Treba pa je poudariti: v nasprotju z vsemi tistimi, ki so jim danes — pri tem se sklicujejo na Marxa in marksizem — v družboslovju sumljivi vsi splošni pojmi od »družbe nasploh« do »religije«, »umetnosti« itn., je Marx dovolj razločno poudaril nujnost, da se uporabljajo tako obči pojmi kot »razumne abstrakcije«, s katerimi lahko objekt in problem sploh specificiramo, identificiramo, s pomočjo katerih ga sploh lahko mislimo.« Kerševan M., Pojem razrednega boja in marksistična družbena teorija (I), *Teorija in praksa* (Ljubljana), let. 13, št. 5—6, 1976, str. 364.

¹⁶ V tej študiji se ne nameravamo lotiti še vprašanja marksistične metode. Mimogrede želimo opozoriti samo na tele značilnosti Marxovega in Engelsovega načina raziskovanja družbenih pojavov: uporaba različnih virov podatkov (arhivi, osebno opazovanje, statistični podatki, različno sekundarno gradivo, ankete...); preseganje disciplinarnih meja; longitudinalno proučevanje družbenih sprememb in zgodovinskega razvoja; kvantifikacija, merjenje, uporaba matematičnih in statističnih tehnik za analizo empiričnega gradiva (zlasti v *Kapitalu*); metodološka

Ugotovili smo, da ni bil niti namen niti rezultat njihovih raziskav zgraditi nov (v primerjavi, denimo s Heglovim) in sklenjen teoretični sistem, ki bi ga sestavljala množina natančno definiranih ter med seboj hierarhično in deduktivno povezanih pojmov in pojmovnih zvez. Bila sta dejavni priči »procesa razkrajanja Heglovega sistema« in »gnitja absolutnega duha«, pa morda prav zaradi tega zgleda nista kazala velike pripravljenosti ponuditi svetu v zameno nov sklenjen miselni sistem. Ena bistvenih in zares revolucionarnih inovacij Marxove in Engelsove paradigme v primerjavi z velikimi filozofskimi (Heglovim, Fichtejevim, Kantovim...) in sociološkimi (Comteovim, Spencerjevim...) sistemi devetnajstega stoletja je prav v njeni empiričnosti (materialistični metodi), praktičnosti (povezanosti z zgodovinsko usodo in poslanstvom delavskega razreda) ter odprtosti.

Prav odprtost Marxove in Engelsove misli o družbi ji daje — v primerjavi z filozofsko-sociološkimi sistemi devetnajstega in dvajsetega stoletja — status paradigmatičnosti v Kuhnovem pomenu besede. Marx in Engels namreč nista izdelala tiste vrste paradigme, kakršno je opredelil in (za funkcionalno analizo) izdelal R. Merton. Paradigma je namreč po Mertonu »... strnjeno urejena celota osrednjih pojmov in njihovih medsebojnih zvez, ki omogočajo opis in analizo... vsaka nova domneva in vsak nov pojem mora biti bodisi logično izveden iz prejšnjih prvin paradigme ali pa mora biti vanjo izrečno uveden... paradigme pospešujejo kopičenje teoretičnih razlag. V resnici je paradigma podloga, na kateri je zgrajena stavba interpretacij... Zaradi svoje notranje urejenosti paradigme opozarjajo na sistematična križanja pomembnih pojmov... paradigme prispevajo k taki kodifikaciji kvalitativne analize, ki se približuje logični in empirični doslednosti kvantitativne analize.«¹⁷

Marxovo in Engelsovo raziskovalno delo je v povezavi z gibanjem evropskih delavskih razredov za svojo vsestransko (družbeno, ekonomsko, politično, idejno) osvoboditev sprožilo na področju duhovne proizvodnje znanstveno revolucijo zgodovinskih razsežnosti. Prav celoto Marxove in Engelsove misli o družbi je torej šteti za tisto izvirno paradigmo v Kuhnovemu pomenu besede, ki je sprožila to — še ne dokončano — znanstveno revolucijo: »Nekatera v zgodovini znanosti izjemno pomembna dela (npr. Aristotelova *Fizika*, Newtonova *Načela*, Franklinova *Elektrika*, Lavoisierjeva *Kemija*...) implicitno definirajo legitimne probleme in metode nekega področja za naslednje generacije raziskovalcev. To funkcijo pa so lahko imela zaradi dveh lastnosti. Njihovo spoznanje je bilo dovolj izvirno, da je trajno pritegnilo neko skupino privržencev ter jo odvrnilo od nasprotnih načinov znanstvene dejavnosti. Hkrati pa je bilo dovolj od-

multidimenzionalnost (hkratna uporaba različnih raziskovalnih postopkov), dialektična metoda: upoštevanje celostnosti, povezanosti družbenih pojavov in dinamike na osnovi notranjih protislovij.

¹⁷ Merton, R., *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press, 1968, str. 79—71.

prto, da je celo vrsto problemov prepustilo v razreševanje tej na novo opredeljeni skupini raziskovalcev.«¹⁸

Po Kuhnovem mnenju znanstvene paradigme torej ne sestavljajo nujno tudi razna metodološka pravila, koncepti, zakonitosti, teorije in pristopi (nazori), skratka »paradigme« v Mertonovem pomenu besede, ali teorije in zakonitosti, kakor smo jih označili v uvodnih razmišljanjih naše študije: »Zakaj je prav konkretni znanstveni dosežek« — se sprašuje Kuhn, mi pa mislimo pri tem na Marxov in Engelsov opus — »tisti locus profesionalne angažiranosti, ki je nadrejen raznim konceptom, zakonitostim, teorijam in nazorom, ki jih od njega lahko abstrahiramo?«¹⁹ Odgovor na to vprašanje je treba iskati v naši prejšnji razpravi o merilih resničnosti človekovih misli (Marx) ter v merilih ustreznosti znanstvenih paradigem (Kuhn).

Na podlagi povedanega je torej razumljivo, da niti teoretična nedorečenost in nedograjenost ali pomanjkljiva kodificiranost Marxove in Engelsove misli o družbi niti njena a-sociološkost ni ovira, ampak prej prvi pogoj njenega pradiigmatičnega pomena za izgradnjo in razvoj marksistične sociološke teorije. Hkrati pa štejemo za konstitutivne prvine Marxove in Engelsove paradigme njeno razredno določenost in usmerjenost, njeno empirično utemeljenost ter konceptualizacijo nekaterih pomembnih in značilnih teoretskih pojmov (na primer, izkoriščanja, presežne vrednosti, družbenih razredov in razrednega boja, proizvodnih sil in proizvodnih odnosov, ekonomskodružbenih formacij, komunizma, od-tujenosti, razmerja med družbeno bitjo in družbeno zavestjo ipd.²⁰

Marxov in Engelsov opus pa pušča odprto vprašanje stopnje formalizacije, disciplinarnosti in sistematičnosti marksistične sociološke teorije. Ko smo torej pritrdilno odgovorili na uvodno vprašanje, ali je na podlagi Marxovega in Engelsovega izvirnega opusa sploh možno graditi znanost o družbi, ki je hkrati marksistična, teoretična in sociološka, prehajamo že k osrednjemu delu temeljnega vprašanja o različnih možnostih oblikovanja marksistične sociološke teorije.

III

Vzporedno s spreminjanjem pogojev za razredni boj delavskega razreda se spreminjajo tudi širši in ožji, kratkoročni in dolgoročni interesi tega razreda, ki vplivajo na izbiro raziskovalnih problemov marksistične sociologije. Nekatera v zgodovini delavskega razreda že razrešena vprašanja se ponovno zastavljajo in terjajo glede na spremenjene objektivne

¹⁸ Kuhn, T. S., *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press, 1962, str. 10—11.

¹⁹ Kuhn, *ibid.*, str. 11.

²⁰ O tej konstitutivni prvini Marxove in Engelsove teoretične misli ter marksistične sociološke teorije je več in izčrpnije pisal M. Kerševan v svoji razpravi o »Pojmu razrednega boja in marksistični družbeni teoriji«. Glej *Teorija in praksa*, let. 13, št. 5—6, in 7—8.

razmere drugačne odgovore. Kažejo se novi problemi in pojavi, ki sta jih klasika marksizma komajda predvidela. Sodobni procesi socializma kot svetovnega procesa spreminjajo težo posameznih že znanih problemov, jih razčlenjujejo ter jim dajejo različne poudarke.

Vsa ta dogajanja v družbeni praksi določajo seveda tudi naravo empiričnega gradiva, ki ga analizira in teoretično osmišlja marksistična sociologija. Novi problemi in novo izkustveno gradivo vplivajo torej tudi na razvoj in uporabo novih raziskovalnih metod in konceptualizacij. Seveda ta odvisnost ni enosmerna: družbena praksa in empirično raziskovanje vplivata na sociološke teorije in metode le v končni analizi in gledano dolgoročno. V vsakem danem zgodovinskem obdobju znanstvenega razvoja pa je razvoj marksistične teorije (in metode) tudi rezultat sorazmerno samostojnega strokovnega razvoja, ki je odvisen od sposobnosti in kakovosti znanstvenih, teoretičnih, intelektualnih potencialov neke družbe. Takšna samostojnost teoretičnega razvoja prispeva seveda k razvoju marksistične sociologije kot celote le toliko, kolikor se zavedamo njene funkcionalne odvisnosti od družbene prakse in empiričnega raziskovanja, kolikor je sorazmerno samostojna teoretično-konceptualna znanstvena proizvodnja nenehno izpostavljena ustreznemu kritičnemu preverjanju in je torej prisiljena ob vsakem času v praksi dokazati »dejanskost in moč, tostranost svojega mišljenja«. Le taki odnosi med teorijo in empirijo znotraj marksistične sociologije preprečujejo, da bi se teorija osamosvojila v abstraktne konceptualizacije »brez smisla in vsebine«, ali pa da bi se sprevrgla celo v tisto nasprotje ustvarjalne marksistične misli, ki sta ga Marx in Engels označila za »hierarhijo«, to je za gospostvo »svetih misli« in za vladavino »svetih ideologov« nad profanim svetom.

Po drugi strani pa empirične sociološke raziskave same po sebi, pa čeprav jih neposredno narekujejo interesi delavskega razreda ter ustreznimi problemi in čeprav izvirajo (ali temeljijo) neposredno iz izvirnih izsledkov Marxovih in Engelsovih raziskav, ostajajo teoretično nepovezane, izolirane od splošnejših dognanj in znanstveno neakumulativne, če niso vgrajene v marksistično sociološko teorijo.

Problem pričujoče raziskave se torej na tem mestu kaže z vso svojo pomembnostjo in aktualnostjo: Kako izgraditi tako marksistično sociološko teorijo, ki bo:

- temeljila na bistvenih značilnostih in spoznanjih Marxove in Engelsove misli o družbi (na Marxovi in Engelsovi paradigmi);

- ki jo bodo hkrati določali sodobni problemi in praksa delavskega gibanja (in v tej zvezi seveda tudi socializma kot svetovnega procesa, samoupravljanja in gibanja neuvrščenih);

- ki bo uspela v svojo teoretično zgradbo vsrkati tudi vse ustvarjalne dosežke sodobne sociologije ne glede na njene nacionalne in teritorialne meje;

— ki bo integrirala rezultate empiričnih raziskovanj in posebnih raziskovalnih področij (posebnih sociologij) v celostno zgradbo marksistične sociologije;

— ki bo hkrati tisti teoretični temelj, ki bo zaradi svoje razredne naravnosti ter znanstvene prepričljivosti zmožgal odpirati perspektive in usmerjati nove marksistične sociološke raziskave;

— in ki bo marksistično sociološko teorijo povezovala ter v perspektivi tudi integrirala z vsemi drugimi (pravnimi, ekonomskimi, zgodovinskimi itn.) disciplinarnimi vidiki enotne marksistične teorije o družbi.

Za začetek, in da bi naloga ne bila videti preveč neuresničljiva, želimo opozoriti, da je oblikovanje takšne marksistične sociološke teorije, ki bi na optimalen način zadovoljila vsem zgoraj navedenim pogojem, sorazmerno oddaljen končni cilj. Toda tako opredeljen cilj nam je potreben, če želimo v večji meri kot doslej strniti vsa sodobna prizadevanja v okviru marksistične sociologije ter jim dati ustrezno smer in perspektivo. Naš cilj tudi ni zgraditi sorazmerno sklenjen in vseobsegajoč teoretični sistem; o raziskovalni vrednosti ter možnostih empirične utemeljenosti takih sistemov so namreč že dovolj povedali.²¹

Pač pa nameravam opozoriti na nekaj teoretičnih problemov a) empiričnega sociološkega raziskovanja in b) posebnih sociologij ter c) opozoriti na možnosti in težave dograjevanja, opredeljevanja in sistematiziranja izvirnih teoretičnih pojmov, pojmovnih zvez in znanstvenih zakonitosti, ki sta jih formulirala klasika marksizma. In naposled se nameravam lotiti č) vprašanja o možnostih in načinih izgradnje marksističnih teorij srednjega dometa ter njihove d) povezave v skupno teoretično podlago marksistične sociologije. Te teorije so tisto nepogrešljivo vezno tkivo, ki opravlja funkcijo skupne, neposredno uporabljive teoretične podlage posebnih sociologij in ki povezuje empirično raziskovanje s paradigmatičnimi temelji marksistične sociologije, se pravi, z izvirnimi deli Marxa in Engelsa ter s teoretičnimi prizadevanji, ki dograjujejo njune klasične formulacije.

Naj še dodamo, da bomo odgovarjali na zastavljena vprašanja v kontekstu razvojne stopnje ter družbene in inštitucionalne določenosti današnje slovenske sociologije.

²¹ Še najmanj si na primer želimo »marksistične sociološke teorije«, o kateri pravi profesor Goričar — sklicujoč se na Engelsovo kritiko staroheglovcev — takole: »Zavoljo tega historični materializem tudi ni nikakršna zbirka pravil, nikakršen katekizem receptov, ki bi bili vselej pri roki za 'edino pravilno' razumevanje pestrega zgodovinskega, družbenega dogajanja. Na tiste, ki ga tako napak, dogmatično pojmujejo, se — mutatis mutandis — lepo prilega tale Engelsova kritika tako imenovanih staroheglovcev: 'Oficijalna Heglova šola si je iz dialektike svojega mojstra prisvojila samo uporabo najpreprostejših prijemov, ki jih je uporabljala povsod in v vsaki stvari, pogosto celo s smešno nerodnostjo. Vsa Heglova zapuščina se je zanje skrčila zgolj v šablono, s katero so si priredili vsako temo, in na register besed in rekel, ki niso imele nobenega drugega namena več, ko da so bile pravočasno pri roki tam, kjer so odpovedale misli in pozitivno znanje. Tako se je zgodilo, da ti heglovci ... niso imeli o ničemer pojma, so pa znali o vsem pisati'.« Goričar, J., *Temelji obče sociologije*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1975, str. 32—33.

Empirično raziskovanje. Mislim, da je naše empirično sociološko raziskovanje v krizi, ki je samo po vsej verjetnosti ne bo znalo razrešiti. To krizo določa namreč nerazvitost marksistične sociološke teorije oziroma njena nezadostna sposobnost usmerjati ter integrirati empirično raziskovanje.

Omenjena kriza ima po našem mnenju vsaj tele značilnosti: rezultati raziskav so v majhni ali nezadostni meri akumulativni v okviru slovenskega in jugoslovanskega družboslovnega prostora. Ta okoliščina je deloma posledica dejstva, da je premalo možnosti za publiciranje raziskovalnih poročil (na Slovenskem, na primer, sploh nimamo sociološke strokovne revije) in da raziskave ostajajo le »na pol objavljene« v raznih internih biltenih inštitutov, se pravi, da so praktično nedostopne vsej strokovni, kaj šele širši javnosti. Slovenski sociologi praviloma torej ne beremo in ne poznamo študij svojih kolegov, razen morda ozkega kroga tistih, ki delajo na istem področju, ki so zaposleni v isti raziskovalni organizaciji ali katerih dela nam iz kakega drugega razloga pridejo bolj ali manj po naključju v roke. Nepoznavanje in neznanje te vrste praviloma niti ni kaznovano, ampak nagrajevano: pri prijavljanju novih raziskav v financiranje se pogosto pač nekako pozabi, da je bil neki problem že raziskan (morda z nekoliko drugačnim naslovom, v drugi republiki ali ustanovi). Več je torej možnosti za odkrivanje na videz novih pojavov in manj časa je treba porabiti za študij že objavljenega gradiva oziroma za teoretične priprave svoje raziskave.

Deloma pa je nizka akumulativnost empiričnih raziskav posledica njihove nezadostne teoretične utemeljenosti. V raziskovalnih projektih pogosto niso opredeljeni osnovni pojmi, znanstvene domneve in teoretična izhodišča, na katera ti pojmi in domneve navezujejo. Včasih pa raziskovalna poročila vsebujejo nekakšne teoretične uvode, ki so nefunkcionalno prilepljeni empiričnemu delu poročila. Avtor v začetku utemelji cilje raziskave tako, da se sklicuje na nekatere člene ustave ali programa ZKJ ter na nekaj splošno znanih misli klasikov marksizma ali domače nesporne teoretične avtoritete (v njihovi izvirni obliki ali v lastnem, praviloma zelo preprostem, povzetku). Morda citira ali povzame še dva ali tri zahodne sociologe ter nato preide k empiričnemu delu raziskave. Taka kamuflaža je seveda neokusna ter spominja na znane podobne navade sociologov iz nekaterih vzhodnoevropskih držav. Takšen teoretičen ritualizem kajpak onemogoča resnično integracijo empiričnega raziskovanja z marksistično sociološko teorijo.

Posledica teoretične neutemeljenosti socioloških raziskovanj in opazovanj je tudi kopičenje vedno večjih količin neuporabljenih, neanaliziranih in neinterpretiranih empiričnih podatkov. Koliko odstotkov zbranih podatkov je sploh prikazanih v raziskovalnih poročilih: pet, deset, dvajset odstotkov? In kolikšen del prikazanih podatkov je analiziran tako, da se ga da teoretično interpretirati? Ne dvomimo, da je ta odstotek ter ta delež veliko manjši, kot pa bi smel biti. Tudi v tem primeru se nam

zdi, da delujejo motivacijski mehanizmi raziskovalnega dela v obratni smeri, kot pa bi morali: zdi se, da način financiranja raziskovalnih nalog spodbuja prijavljanje vedno novih raziskav, ki predvidevajo zbiranje novih podatkov (katerih del ostane slej ko prej neobdelan in neinterpretiran) kot pa izdelava študij, ki bi izkoristile in teoretično na novo interpretirale že obstoječe fonde podatkov. In tako se dogaja, da v Sloveniji anketiramo večje vzorce prebivalstva kot pa v vseh Združenih državah Amerike; da so naši raziskovalci nenavadno zahtevni (beri: razvajeni) pri ocenjevanju zastarelosti podatkov: da le malokateri raziskovalec in inštitut skrbno hrani, čisti in skrbi za tehnično dostopnost svojih podatkov itn.

Tudi preprostost, nezahtevnost statističnih in matematičnih postopkov, ki jih navadno uporabljajo raziskovalci pri analizi kvantitativnih podatkov je vsaj v neki meri posledica nezadostnih teoretičnih priprav za ustrezno raziskavo. »Močnejše« metode kvantitativne analize zahtevajo praviloma tudi dovolj natančno opredeljene in razčlenjene teoretične osnove raziskave, in narobe.

Našteli smo nekaj značilnih simptomov krize našega empiričnega raziskovanja. Ker pa to krizo v veliki meri povzroča neka določena empirična nefunkcionalnost obstoječe marksistične sociološke teorije ter njena nedograjenost (o tem vprašanju bo govor nekoliko kasneje), krize same po sebi ne morejo razrešiti niti abstraktna pozivanja k večji teoretični utemeljenosti empirične sociologije, niti očitki in kritike, ki opozarjajo na pojave pozitivizma in hiperempirizma v naši sociologiji, niti zahteve po boljši organizaciji in načinu financiranja empiričnega raziskovanja. Pogoj za premostitev krize ostaja slej ko prej izgradnja takšne marksistične sociološke teorije, katere obrise smo že nakazali v pričujoči razpravi.

Posebne sociologije. Posebne sociologije nastajajo ob določenih problemih ali problemskih področjih. Lahko bi rekli, da se vežejo na proizvode ali sestavine človekove materialne in duhovne kulture, na tako imenovane tvorbe civilizacije, kakršne so na primer industrija (industrijska sociologija), pravo (sociologija prava), religija (sociologija religije), umetnost (sociologija umetnosti), vas (ruralna sociologija), mesto (urbana sociologija) itn. Vendar pa predmet posebnih sociologij niso ti proizvodi človeške kulture sami, ampak zlasti človekovo družbeno ravnanje ter družbeni odnosi, ki nastajajo na ustreznem področju. Praviloma so osnovne enote posebnih sociologij številne empirične študije, katerih izdelki so bolj ali manj teoretično posplošeni in sistematično urejeni v povezano celoto sociološkega znanja o ustreznem področju.

Posebne sociologije imajo torej vse značilnosti sociologije na sploh. Njihova posebnost pa je v tem, da praviloma proučujejo le neki določen izsek ali pojav, ne pa družbe v celoti. Razmerje med posebnimi sociologijami in marksistično sociološko teorijo pa je isto ali pa vsaj zelo podobno odnosu med to teorijo ter empiričnim raziskovanjem. Po eni strani posebne sociologije in ustrezne empirične študije prevzemajo svoje pojmovne spoznavne instrumente iz skupne zaloge sociološke teorije, po

drugi strani pa prav to splošno sociološko znanje dopolnjujejo s svojimi izvirnimi teoretičnimi spoznanji. Tako industrijska sociologija navezuje na teorijo družbene in razredne slojevitosti, na teorijo organizacije in samoupravljanja, na teorijo vodenja, birokracije, itn. Pravzaprav so vse sociološke teorije potencialno uporabne za vsako posebno sociologijo, čeprav predvidevamo tudi, da bo glede tega še naprej obstajala določena delitev dela.

Posebne sociologije potemtakem nikakor niso zunaj marksistične sociologije, niti niso zunaj marksistične sociološke teorije. Na posebnem področju družbe uporabljena marksistična sociološka teorija je pomemben sestavni del posebnih sociologij. Prav tako pa se spoznanja, ki rastejo iz raziskovanj v okviru posebnih sociologij, združujejo in posplošujejo v okviru splošne sociološke teorije ter tako prispevajo k njenemu dograjevanju, razvoju ter empirični učinkovitosti. Če bi posebne sociologije ostale zunaj marksistične sociološke teorije (v »ožjem« ali »širšem« pomenu), bi ostale izolirane ena od druge ter od marksistične misli o družbi, teoretično (s tem pa tudi raziskovalno) bi stagnirale in bi vedno manj prispevale k razvoju marksistične sociologije kot celote.

Studij in razvijanje teoretičnih osnov znanstvenega opusa klasikov marksizma. Poleg njene razredne določenosti in usmerjenosti dajejo prav raziskovanja izvirnih del Marxa in Engelsa (ter nekaterih drugih pomembnih in vplivnih klasičnih ter sodobnih marksističnih avtorjev) marksistični sociologiji specifično teoretično podlago, zaradi katere se loči od drugih socioloških smeri, šol in teorij. Oglejmo si, katere posebne naloge izpolnjujejo te raziskave.

Da bi bila klasična dela čim bolj dostopna strokovni in širši javnosti, jih je seveda potrebno prevajati, redigirati ter opremljati s komentarji, ki (med drugim) pojasnjujejo konkretne družbeno-zgodovinske in biografske okoliščine nastanka nekega določenega dela.²²

Nadalje je potrebno povzemati, zbirati in sistematizirati klasična dela glede na posamezna področja raziskovanja. Izjemnega pomena bi bili na primer ločeni prikazi Marxove in Engelsove misli o razredni slojevitosti, o dialektiki družbenega razvoja, o kolonializmu in imperializmu, o družbeni zavesti, o življenjskih razmerah mestnega prebivalstva, o razrednih bojih in revoluciji, o alienaciji, o politiki, o metodologiji empiričnega raziskovanja, o ekonomskih-družbenih formacijah, itn., itn. Ustrezne študije, prikazi in komentirani zborniki bi bili v veliko pomoč pri dograjevanju marksistične sociološke teorije, potrebni pa bi bili tudi vsem posebnim sociologijam ter empiričnim raziskovalcem.²³

²² Na tem mestu nismo uporabili izraza »eksegeza«, ki je dobil v našem družbenopolitičnem prostoru pretežno pejorativni pomen. Tak pomen pa je dobil v času, ko se je vsa marksistična teorija po nekaterih vplivnih razlagah reducirala le na redakcijo, interpretacijo in komentiranje klasičnih tekstov. Negativni prizvok besede »eksegeza« izraža torej odpor jugoslovanskih marksistov proti dogmatizaciji klasičnih del.

²³ Ta dejavnost spada zlasti v okvir marksologije in marksističnih centrov.

Izvirnejše, samostojnejše in zahtevnejše pa so tiste študije posebnih problemskih področij, ki si zadajajo za cilj, da kodificirajo, integrirajo in sistematizirajo ključne teoretične pojme, pojmovne zveze, domneve in znanstvene zakonitosti, ki jih vsebujejo klasična dela. Ustrezne študije se seveda lahko lotevajo samo enega izmed (za zgled) naštetih področij, njihov končni cilj pa utegne biti tudi formalizacija in sistematizacija socioloških vidikov celotne Marxove in Engelsove teorije o družbi. Pri tem delu kaže upoštevati zlasti obe osnovni razsežnosti katerekoli, tako tudi Marxove in Engelsove teorije: po eni strani se te študije lahko omejijo le na kodifikacijo pomembnih pojmov, pojmovnih zvez in teoretičnih domnev, po drugi strani pa lahko povzemajo in sistematizirajo tudi ustrezna znanstvena, torej empirično utemeljena spoznanja, ki dobivajo torej status znanstvenih zakonitosti, kolikor so med seboj povezana v logično celoto, pa status znanstvene teorije. Obe ti nalogi ločimo seveda le v analitične namene, ustrezna raziskovanja pa potekajo praviloma vzporedno in povezano.

Čim bolj samostojne in čim izvirnejše so te raziskave teoretičnih osnov znanstvenega opusa klasikov marksizma, tem manj je verjetno, da bo njihov skupni končni rezultat splošno sprejemljiv in nesporen za vse marksiste. Zakaj? Nekateri deli klasične teorije o družbi so nedograjeni ali nedorečeni (vzemimo na primer znano Marxovo razpravo o treh družbenih razredih iz zadnjega, nedokončanega poglavja *Kapitala*); oba klasična avtorja uporabljata iste izraze v različnih delih ali na različnih mestih istih študij v različnih pomenih (razred, sloj, ideologija), ali pa isti pojav označujeta z različnimi izrazi. Včasih Engels dopolnjuje ali samostojno razlaga Marxove ugotovitve (na primer o vzajemnem učinkovanju baze in nadgradnje). Študij izvirnih del pa sam po sebi dopušča tudi različne razlage razmerij podrejenosti in nadrejenosti med posameznimi pojmi, tako da večkrat ni mogoče soglasno ugotoviti, kateri konkretni pojmi so ključni, osrednji, najsplošnejši, obči, kateri pa so iz slednjih izvedeni, posebni, posamični ali celo postranski.

Izvirne raziskave klasičnih formulacij in tekstov so prav tako kot vse znanstveno delo odprte, izpostavljene dialogu in kritičnemu soočanju stališč. Taka dialektika ter ustrezni pluralizem v marksističnih teoretičnih prizadevanjih pa je prej pogoj kot pa ovira na poti k teoretični sintezi. Tudi ta sinteza pa ima oziroma bo imela v primerjavi z izvirnimi deli Marxa in Engelsa slej ko prej propedevtični (torej pedagoški, instrumentalni) ne pa paradigmatični (Kuhn) pomen.²⁴

²⁴ Prav malo zveze imajo s pričujočo razpravo o študiju in razvijanju teoretičnih osnov znanstvenega opusa klasikov marksizma nekateri poskusi popularizacije njunega materialističnega pojmovanja zgodovine v obliki raznih učbenikov in priročnikov — od Buharinovega in Stalinovega naprej. Ti spisi so se pogosto sprevrgli v zbirke poenostavljenih formul in receptov, ki dosegajo prav nasprotni učinek od zaželenega. Namesto da bi popularizirali, pogosto zaradi neprivlačnega, neproblemskega načina pisanja odvrčajo nepoučenega bralca od marksistične teorije o družbi. Sicer pa je Engels že leta 1890 priporočil Josephu Blochu, naj Marxovo teorijo študira po izvirnikih in ne iz druge roke (kar je, kot pravi Engels, dosti lažje). V najslabšem primeru pa oprav-

Izgradnja marksistične sociološke teorije (sodobnega kapitalizma in socializma). Glavna pobuda za dograjevanje in izgradnjo marksistične sociološke teorije prihaja po našem mnenju od potrebe po raziskovanju tistih sodobnih družbenih pojavov, na katere usmerjajo sociologe aktualni in dolgoročni problemi delavskega gibanja in socializma kot svetovnega procesa. Hkrati ko opozarjamo, da je socializem svetovni proces s skupnimi dolgoročnimi cilji in smermi razvoja, pa ugotavljamo, da so današnji ekonomski, zgodovinski, kulturni, razredni in drugi objektivni pogoji socialističnega razvoja zelo različni. Te razlike vplivajo na sorazmerno samostojnost in izvirnost sodobnih delavskih gibanj, ki se odločajo za specifične oblike razrednega boja ter iščejo izvirne strategije, taktike in programske osnove svoje organiziranosti. Od tod izvirajo tudi različni teoretični pogledi na številne konkretne probleme boja za socializem v sodobnih razmerah, v okviru marksizma pa nastajajo in se uveljavljajo različne smeri in šole.

Te smeri in šole največkrat niso različne teoretične alternative ali prijemi pri raziskovanju istega problema, ampak jih usmerjajo različni problemi in pojavi. Sociološka teorija kapitalizma ter sociološka teorija socializma na primer nista kompetitivni, ampak komplementarni teoriji, ki sicer izvirata iz skupnih splošnih izhodišč marksistične teorije o družbi, usmerjeni pa sta na dve v marsičem različni problemski področji. Osnovni problem marksistične sociološke teorije kapitalizma je raziskovanje možnosti za revolucionarno, torej kvalitativno, radikalno preobrazbo razredne, institucionalne, pravno-politične in idejne strukture neke določene kapitalistične družbe ali kapitalizma na sploh. Sociološka teorija socializma pa usmerja raziskovanje k problemom izgradnje socialističnih družbenih odnosov, institucij in zavesti v družbi, ki je že revolucionarno odpravila temeljne institucionalne pogoje razredne razslojenosti (zlasti privatno lastnino in kapitalistično državo). Čeprav sta obe teoriji kritični in revolucionarni, gre prvi za revolucionarno spremembo in preobrazbo obstoječega kapitalističnega sistema, drugi pa za revolucionarno izgradnjo in utrditev obstoječega socialističnega sistema.

Vzemimo primer zahodne »kritične teorije o družbi«. Čeprav lahko pritegnemo mnenju, da gre v tem primeru za teorijo, ki je na neki določen način vzgrajena v marksistično sociološko teorijo, ali pa vsaj ni v nasprotju s paradigmatskimi osnovami marksistične sociologije, pa se je treba hkrati vprašati tudi, koliko je ta teorija združljiva s potrebami raziskovanja socialističnih družb ali pa jim vsaj ustreza. Morda bi lahko rekli, da se marksistična kritična teorija sodobne kapitalistične družbe lahko bolj neposredno navezuje in opira na Marxove in Engelsove raziskave kapitalističnih družb sredi devetnajstega stoletja, kot pa sociološka teorija

ljajo ti prikazi in učbeniki funkcijo kodeksov nekakšnih večnih resnic in dogem, ki postanejo v razmerah in na razvojni stopnji socialističnega etatizma kriteriji birokratske pravovernosti ter ideološkega nasilja.

socializma, katere naloga je teoretično proučiti tudi kvalitativno nove družbene pojave in probleme.

Vzemimo še primer, ki nam je blizu: čeprav je Marxova teorija razredne slojevitosti pomembno izhodišče za proučevanje in razlago zgradbe in razvoja sodobne jugoslovanske socialistične družbe, pa je treba dodati, da zahteva sociološko raziskovanje te družbe tudi take teoretične rešitve in pojmovne okvire, ki naj zajamejo tudi družbene pojave, ki rastejo iz novih, nerazrednih družbenih odnosov. Proučevati je treba tudi družbene neenakosti, ki ne nastajajo zaradi prisvajanja presežnega dela (torej na podlagi procesov izkoriščanja), ampak izvirajo od različnega nagrajevanja po delu. Družbena moč in odločanje imata v naši družbi zlasti funkcijo usklajevanja, načrtovanja in združevanja družbenih dejavnosti v gospodarstvu, pa tudi na drugih področjih družbenega življenja. Politika ima v veliki meri naravo samoupravnega in delegatskega dogovarjanja o splošnih družbenih koristih. Pravo navzema značilnosti samoupravnega prava, o katerem obstoji splošno družbeno soglasje. Družbeni razvoj pa določajo številna nasprotja, za katera bi težko rekli, da so povsem razredne narave.²⁵

Zastavlja se torej vprašanje, kako zgraditi sociološke teorije družbenega razlikovanja in slojevitosti socialistične družbe, samoupravljanja, delegatskega sistema, samoupravnega prava, dialektike razvoja socialističnih družb, marksistično sociološko teorijo jugoslovanske komune, gibanja neuvrščenosti, družine, naroda, itn., itn.

Verjetno lahko takoj na začetku ugotovimo, da naj bi pri ustreznih teoretičnih prizadevanjih izhajali po eni strani od pojmovnih okvirov ter splošnih zakonitosti, ki so nesporni sestavni deli Marxove teorije o družbi, po drugi strani pa od konkretnega predmeta raziskovanja, se pravi od ustrezne družbene prakse, problemov in pojavov.

Najbrž lahko prav tako soglasno ugotovimo, da je pri tem treba iskati čim izvrstnejše teoretične rešitve. Nesprejemljivo je torej prevzemanje teoretičnih osnov, katerih osnovni problem je vprašanje, kako ohraniti, utrditi ali reformirati obstoječi kapitalistični družbeni sistem. In prav tako ni mogoče uporabiti pojmovnih okvirov, ki so bili s teh teoretičnih izhodišč izdelani za potrebe raziskovanja zahodnih kapitalističnih družb.

Toda vse to so le zelo splošna priporočila, ki teoretično pozornost usmerjajo na nekatere probleme ali jo odvrčajo od nekaterih drugih problemov in pojmovnih okvirov. Ta priporočila pa še ne vsebujejo »kuhinjskih receptov«, torej konkretnih navodil o tem, kako se lotiti dela in kako ravnati pri izgradnji marksistične sociološke teorije (sodobnega kapitalizma in socializma). Šele to vprašanje nas uvaja v konkretno delo, ki se ga ne da odlagati in ki mora biti slej ko prej opravljeno. V nadaljevanju tega spisa bom v tej zvezi obravnaval tudi vprašanja operaci-

²⁵ Glej tudi: Jambrek, P., *Zgradba in razvoj družbe*. Ljubljana: Pravna fakulteta in DDU Univerzum, 1976, str. 11–12.

onalizacije temeljnih marksističnih pojmov, formulacije novih pojmov na podlagi empiričnega gradiva in integracije teh pojmov z obstoječo teorijo, proučili pa bomo tudi možnosti za uporabo klasičnih opredelitev v drugih kontekstih ter za raziskovanje novih, ožjih ali univerzalnejših pojavov.

Povedali smo že, da se zavzemamo za teoretično akumulativnost empiričnega raziskovanja. To pa pomeni vsaj dvojje. Po eni strani naj bi vsaka konkretna raziskava, opazovanje oziroma zbiranje podatkov temeljili na teoretično opredeljenih pojmih, znanstvenih domnevah in zakonitostih. Po drugi strani pa naj bi bili tudi izsledki vsake raziskave opredeljeni tako splošno, da bi jih bilo moči povezati z obstoječo sociološko teorijo.

V prvem primeru teorija vodi empirično raziskovanje na ta način, da opozarja na potencialno obstoječe zveze med družbenimi pojavi, se pravi, da je osnova za formuliranje hipotez, da osredotoča raziskovalčevo pozornost na nekatere določene vrste podatkov ter tako usmerja proces empiričnega opazovanja. Da pa bi teorija lahko opravljala to svojo usmerjevalno funkcijo, je treba splošne teoretične pojme in hipoteze približati izkustvenemu gradivu. Abstraktno definirane pojme je torej treba prevesti v konkretnjše, delovne ali operacionalne definicije, ki opozarjajo na vrsto konkretnih, oprijemljivih, raziskovalno dostopnih pojavov, iz katerih je sestavljen splošnejši, teoretično opredeljeni pojav. Ti konkretnjši pojavi in njihove značilnosti (dimenzije, razsežnosti, atributi, merila, lastnosti, karakteristike ...) so indikatorji, ki »kažejo«, kako prehoditi pot od teoretično definiranega splošnega pojava do izkustvenega gradiva.

Ne dvomimo torej o tem, da je tudi temeljne teoretične pojme marksistične sociologije treba v procesu raziskovanja na ta način prevajati, se pravi konkretizirati oziroma operacionalizirati. To pa ne pomeni, da se ne zavedamo, kako zahtevna in odgovorna je ta naloga. Teoretičnih pojmov namreč pogosto ni mogoče na optimalen način prevesti v jezik raziskovalne prakse. Vedno je treba računati s tem, da se bo del njihove izvirne vsebine zgubil ali izkrivil in da bodo izbrani indikatorji le nepopolno odsevali pojav, ki ga na celosten način opredeljuje izhodiščni teoretični pojem. Toda te in še številne druge težave nas ne morejo odvrnati od dela, ki mora biti slej ko prej opravljeno in ki mora biti opravljeno, če že, čim bolje. Pri tem pa se kaže opreti zlasti na dognanja jugoslovanske sociološke metodologije, ki ji je uspelo zadovoljivo razrešiti že številne probleme v zvezi z operacionalizacijo teoretičnih pojmov, iskanjem indikatorjev (meril) splošnih lastnosti družbenih pojavov, zanesljivosti in veljavnosti (validnosti) teh indikatorjev, ipd. Po mojem mnenju so ta metodološka dognanja še dosti premalo znana in uporabljena. O tem priča tako kvaliteta naših empiričnih raziskovanj kot tudi objavljenih socioloških teoretičnih razprav.

Vendar pa številnih teoretičnih pojmov marksistične sociologije niti ni treba vedno na novo operacionalizirati. Pogosto najdemo zanesljivo

oporo pri tem delu že v klasičnih delih samih. V vsakem primeru je treba pač z vso natančnostjo najprej proučiti, kako sta neki splošnejši pojem v svojih raziskavah konkretizirala avtorja sama: pojem izkoriščanja in razrednosti je Marx na primer zelo konkretno opredelil in raziskal zlasti v tistih poglavjih Kapitala, kjer raziskuje bistvo mezde, profita in zemljiške rente, zlasti pa v poglavjih o produkciji relativne in absolutne presežne vrednosti, o pretvorbi vrednosti delovne sile v mezdo (prvi zvezek), ter v poglavjih o spreminjanju presežne vrednosti v profit in o spreminjanju presežnega profita v zemljiško rento (tretji zvezek). V teh poglavjih (pa tudi v drugih, zlasti zgodovinsko-političnih študijah) je Marx raziskoval stopnjo izkoriščanja, vrednost delovne sile, življenjski položaj delavcev in druga empirično ugotovljiva merila ter pojavne oblike razrednih odnosov.²⁶

Kako pa naj se — v nasprotju s pravkar opisanimi deduktivnimi postopki »razgrajevanja« teorije na empirična merila — ravnamo pri njeni induktivni »graditvi« na podlagi opazovanja in zbiranja izkustvenega gradiva?

Če je raziskava načrtovana dosledno le v okviru neke »normalne« znanosti (Kuhn), če torej le konkretizira dane teoretične prvine (pojme, domneve, pojmovne zveze), potem rezultati ustrezne raziskave le ovržejo ali potrdijo neki segment obstoječe teorije. Če pa teorijo upoštevamo le kot splošen okvir, ki usmerja — ne pa omejuje — proces raziskovanja, potem se raziskovalec loteva tudi novih problemov, proučuje nove vidike že znanih pojavov in zakonitosti, raziskuje nove zveze med pojavi, ponovno definira določene pojme, formulira nove domneve in končno pride do rezultatov, ki dopolnjujejo in nadalje razvijajo obstoječo teorijo ali kak njen izsek. Teoretično radikalno inovativna pa so tista raziskovalna prizadevanja, ki se nekega problema lotevajo brez obstoječih teoretičnih dognanj, ne glede nanja, ali kljub njim. V tem primeru ne gre za »ne-znanje« ali »pozitivizem« ali »radikalni empirizem«, ampak za zavestno iskanje takih teoretičnih rešitev in posploševanj, ki bi izvirala neposredno iz konkretnega izkustvenega gradiva in opazovanj in ki bi bila v največji možni meri povezana s specifičnim raziskovalnim problemom ali področjem. Tudi nekatere Marxove in Engelsove formulacije (glej na primer že citirane misli iz Nemške ideologije) kažejo na simpatije, ki sta jih klasika marksizma gojila do take metode raziskovanja.²⁷

Teoretično posploševanje empiričnega raziskovanja in njegovih rezultatov ter ustrezni postopki dograjevanja in izgradnje marksistične sociološke teorije potekajo v vseh pravkar omenjenih smereh hkrati. Ti postopki in smeri se ne izključujejo, ampak se vzajemno dopolnjujejo. V okviru marksistične sociologije bomo torej še naprej v novih zgodovin-

²⁶ Več o tem, kako priti na podlagi analize Marxovih izvirnih raziskav do raziskovalno uporabnih meril razredne slojevitosti, glej v: Ibid., str. 77–122, passim.

²⁷ Ta način izgradnje sociološke teorije sta analizirala tudi Glaser, B. G. in Strauss, A. v delu *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine, 1967.

skih razmerah in ob konkretnih pojavih preverjali znana (zato pa ne tudi »trivialna« ali »banalna«) spoznanja o dialektičnem, vzajemnem razmerju med bazo in nadgradnjo družbe, o razmerju med družbeno bitjo in družbeno zavestjo, o razredni določenosti oblik in vsebine državne oblasti, itn. Hkrati pa bomo še naprej dograjevali in izpopolnjevali marksistično sociološko teorijo z izvirnimi teoretičnimi rešitvami, ki jih terjajo sodobna socialistična družbena praksa in ustrezne raziskovalne potrebe. Za primer spet lahko navedemo sociološka raziskovanja in ustrezna teoretična posploševanja delavskega samoupravljanja, družbene lastnine, samoupravnega prava, delegatskega sistema, gibanja neuvrčenih, pluralizma samoupravnih interesov, jugoslovanske komune, samoupravnih interesnih skupnosti, itn.

Opozoriti želimo še na možnosti teoretičnega posploševanja spoznanj, do katerih sta prišla Marx in Engels pri raziskovanju konkretnih problemov in zgodovinskih dogajanj. Vzemimo spet primer: vsa pozornost klasikov marksizma je bila usmerjena na proučevanje tistih družbenih spopadov, ki spremljajo zgodovinski razvoj, torej dolgoročne in sekularne trende. Družbeni okvir njunih raziskav so bile predvsem globalne družbe oziroma državne in narodne skupnosti, še posebej pa so ju zanimali spopadi, katerih izvir je v razredni strukturi družbe. Vendar pa je Marxovo pojmovanje razmerja med zgodovinskim razvojem in razrednim bojem metodološko in teoretično napotilo, ki ga lahko uporabimo tudi za raziskovanje številnih drugih družbenih problemov in pojavov. Drugje²⁸ smo že pokazali, da je uporaba materialistične in zgodovinske dialektične metode plodna tudi tedaj, kadar proučujemo sorazmerno kratkotrajne in manj korenite družbene spremembe, spopade v majhnih skupinah ali celo med posamezniki ter ustrezna interesna nasprotja.

Zavzemamo se torej za univerzalizacijo dialektičnega in materialističnega pojmovanja zgodovine, ne pa za delitev marksistične sociologije na makro- in na mikro-sociologijo. Po našem mnenju je naloga marksistične sociološke teorije usmerjati in posploševati raziskave interesnih nasprotij ter spopadov na splošno (ne pa le razrednih nasprotij in revolucionarnih spopadov); manjših in večjih, kratkoročnih in dolgoročnih razvojnih sprememb (ne pa samo zgodovinskih, sekularnih trendov); vseh oblik združevanja in vse vrste družbenih skupin (ne pa samo družbene formacije in globalne družbe); različne oblike družbene delitve dela, diferenciacije in slojevitosti (ne pa samo »velike družbene delitve dela« ter razredno razslojenost), ipd.

Hkrati pa seveda nasprotujemo razlagam, po katerih naj bi marksistično sociološko teorijo ali celo marksistično sociologijo v celoti identificirali le z makrosociološko teorijo o družbi. Če bi namreč pritegnili takim predlogom, bi ostale številne raziskave sodobnih družbenih pojavov in

²⁸ Glej: Jambreč, P., *Zgradba in razvoj družbe*. Ljubljana: Pravna fakulteta in DDU Univerzum, 1976, str. 219—267, passim, str. 268—294.

procesov, cela raziskovalna področja in pomembni sestavni deli posebnih sociologij zunaj vplivnega območja marksistične sociološke teorije. Tako stanje pa bi bilo še zlasti nesprejemljivo glede na pomen, ki ga ima jugoslovanska marksistična sociološka teorija za razvoj sodobne jugoslovanske socialistične družbe. Pa tudi sicer je sporno, če makrosociologija sploh lahko prouči svoj specifični predmet (globalno družbo, družbene formacije . . .) ne da bi se hkrati opirala na spoznanja o parcialnih družbenih pojavih, ki nastajajo zlasti v okviru posebnih sociologij in socioloških teorij srednjega dometa.

Zavzemamo se torej za vzajemno prežemanje makro- in mikro-socioloških raziskav ter za njihovo integracijo v celotno marksistično sociološko teorijo. To pa pomeni, da dobivajo vse posebne sociološke discipline in teorije nov pomembni notranji integracijski mehanizem, ki jih obenem povezuje z občo sociološko teorijo. Hkrati pa prav prek tega mehanizma te posebne discipline in teorije prodirajo tudi v marksistično občo teorijo in makrosociologijo ter na ta način preprečujejo njeno dogmatizacijo in pretirano formalizacijo.

JANKO LIŠKA

Uvodna beseda

Današnje »okroglo mizo« v počastitev 60-letnice oktobrske revolucije prirejata UK ZKS in MC ljubljanske univerze. Znanstveni delavci s področja družbenih ved bodo sintetično osvetlili oktobrsko revolucijo z raznih strani. Orisali bodo vzroke te revolucije, njen pomen v preteklosti in danes, oblikovanje revolucionarne partije leninskega tipa. Leninov prispevek k renesansi marksističnega mišljenja in k politični znanosti, njegove kulturnopolitične poglede v zvezi z religijo, znanostjo in literaturo pa tudi odmeve Oktobra med študenti ljubljanske univerze in v slovenski književnosti med vojnama.

Eden naših listov je pred kratkim zapisal, da je bila oktobrska revolucija pomemben dogodek, čeprav je v svetu splošno znano, tudi pri nasprotnikih, da je bila mnogo več. Sprožila je plaz odločilnih bojov za človečnejšo družbo. Izbojevala je socialistično ureditev na šestini zemeljske oble in pokazala človeštvu pot v prihodnost. Pomenila je veliko pobudo za nadaljnje revolucionarne socialne boje in jih bo skupaj z drugimi uspehi na poti v socialistično človeštvo spodbujala vse dotlej, dokler se ne uresniči davni sen človeštva o svetu brez izkoriščanja, brez lakote, nasilij in vojn. Postala je temeljni kamen prihodnje ureditve človeške družbe.

Leninove zamisli niso razvnele le tlačenih in zatiranih narodov carske Rusije. Skupaj z njimi so rušili postojanke kapitalizma v Rusiji in branili pridobitve Oktobra pred belogardisti ter intervencijskimi korpusi kapitalističnega sveta Madžari, Kitajci, Korejci, Čehi, Slovaki, Srbi, Hrvati, Slovenci in drugi. Samo pripadnikov naših narodov se je bojevalo na sovjetski strani okrog 35 000. Oktobrska revolucija je sprožila socialistično revolucijo na Ogrskem in na Bavarskem, revolucionarno vrenje v Srednji Evropi, v Podonavju in na Balkanu, celo v Italiji, ki se je znašla s pomočjo antantnih zaveznikov med zmagovalci prve svetovne vojne. Zavedajoč se velikega pomena obstoja prve socialistične države za človeštvo, se delavci in kmetje omenjenih dežel niso bojevali le za revolucionarno preobrazbo pri njih, temveč tudi za ohranitev takrat še mlade in šibke Sovjetske Rusije. Bojevali so se kljub moči in razredni neosveščenosti

antantnih armad zmagovalk v prvi svetovni vojni in kljub pomanjkanju leninsko izkristaliziranih trdnih revolucionarnih vodstev.

Ko je postala zaradi začasne konsolidacije versajske Evrope zamisel skorajšnje evropske socialistične revolucije neizvedljiva in je začel nacizem kot udarna pest kapitalizma teptati demokratične pridobitve meščanskega družbenega reda (glede na fevdalizem) ter ogrozati podonavske, balkanske in baltske države in samo Sovjetsko zvezo, so se komunisti na čelu ljudskih front začeli prvi bojevati zoper pretečo ekspanzijo in grozečo barbarizacijo.

V letih druge svetovne vojne, ki so bila hkrati leta preizkušenj teh front, so narodi Jugoslavije pod vodstvom Komunistične partije s Titom na čelu v boju z okupatorji in kvizlingi z 1 700 000 žrtvami nadvse prepričljivo nepričakovano veliko prispevali k skupni zmagi nad zločinskim nacizmom in nič manj zločinskimi kvizlingi.

Vemo, da je bil razvoj socializma v teh preteklih šestdesetih letih zvezan z velikimi ovirami. Ne le zaradi razrednih sovražnikov, ki so ga spodnašali in pobijali, kjer so le mogli, temveč tudi zaradi notranjih nasprotij, iz katerih je po Leninovi smrti v SZ zrasel v samovladarja Stalin. Lahko se reče, da večina bistvenih pojavov stalinističnega obdobja ni združljiva z etičnim bistvom socializma: tako ukinitev demokracije v partiji, kršitve socialistične zakonitosti, krut birokratski odnos do sovjetskih delovnih ljudi, hegemonizem v odnosih do socialističnih držav in komunističnih partij, zaostrovanje nasprotij v mednarodnih odnosih, sprevračanja marksizma v dogmo in pragmatizem, ideološki monopol KP SZ (Stalina), znatnost na ukaz, sektaški odnos do znanstvenikov itd. V napotje sta bila Stalinu Leninova ljudskost in njegov globoki humanizem. V stalinskem obdobju so tragično, brez sodb izginili ali bili težko obsojeni na grozljivih sodnih farsah številni zgledni bojovníki za socializem, za pravičnejšo in človečnejšo družbo. Obsojena je bila tudi KPJ, obsojena brez krivde, in oklevetana za izdajstvo socializma — po vseh žrtvah, ki jih je prispevala v skupnem boju proti fašizmu.

Tako smo doživeli enega največjih paradoksov v zgodovini človeštva, da so v SZ, ki je gotovo največ, ogromno prispevala k zmagi nad fašizmom, zaradi Stalinove nezaupljivosti in nadvse krute samovolje pobili tudi številne svoje zgledne komuniste in enako bojovníke komunističnega gibanja drugih narodov. V popolnem nasprotju z leninskimi pravili odnosov v avantgardni partiji proletariata, ki se za Lenina ni bojevala le za prevzem oblasti po sovjetih, marveč tudi za kulturnejšo, za človečnejšo družbo od vseh dosedanjih v zgodovini človeštva.

Po XX. in XXII. kongresu KP SZ pod vodstvom Hruščeva je bil stalinizem razkrinkan in obsojen. Začel se je proces rehabilitacij krivično obsojenih komunistov ter dogovarjanja in sporazumevanja SZ z Jugoslavijo. Začelo se je vračanje k spoštovanju socialistične zakonitosti in postopno priznavanje samostojnosti komunističnih partij, ki bodo toliko

uspešnejše, kolikor bolj se bodo bojevale za cilje socializma z upoštevanjem razmer v lastnih deželah.

Ob nuklearni oborožitvi, ki lahko pogubi človeštvo, pa tudi ob zgolj klasični je gotovo poglavitna današnja naloga vseh komunističnih partij boj za mir med narodi in državami, prizadevanje za enakopravno urejanje odnosov med njimi. Ne glede na njihovo moč. S tem, da se KPJ in narodi Jugoslavije bojujemo za mirno, nehegomonistično sožitje med državami in narodi, za odpravo vojn in slehernega medsebojnega nasilja, nadaljujemo pot, ki jo je začrtal Lenin.

Pred vojno in do informbirojevske resolucije smo komunisti neredko poudarjali, da se bo kapitalistična ureditev zrušila zaradi lastnih protislovij. Premalo smo upoštevali, da še ni izčrpala vseh možnosti, da se drži nad vodo. Nismo pričakovali, da bodo komunistične partije, ki se bojujejo za iste cilje, (ali bi se morale), kdaj neenotne. Zato nas informbirojevska obsodba ni hudo zadela le kot Jugoslovane, kot protifašistične borce in zaveznike SZ v letih protifašističnega osvobodilnega boja, marveč še zlasti kot komuniste. Čeprav smo spoznali, da delovanja kali smrti, ki jih nosi v sebi kapitalizem, ne gre jemati prekratkorčno, saj se zgodovina ne odvija premočrtno, brez omahovanj in ovinkov, brez pojavov starega v novem, ki tudi z revolucionarnimi prevrati ne postane in ne more postati čez noč v celoti novo. Našo prizadetost so stopnjevali do skrajnosti grobi klevetniški napadi in v stalinskem obdobju nedostopnost za razgovor s SZ na marksističnih temeljih.

Zato smo ob 60-letnici Oktobra veseli Titove ugotovitve v moskovski »Pravdi« letos 7. novembra, da se »med našima prijateljskima državama — med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo — že leta uspešno razvija vsestransko in plodno sodelovanje na vseh področjih — ekonomskem, političnem, znanstvenem in kulturnem — pa tudi sodelovanje med partijama, med Zvezo komunistov Jugoslavije in Komunistično partijo Sovjetske zveze«; da »narodi in vlada Jugoslavije iskreno želimo prijateljskih, vsestranskih in stabilnih odnosov s Sovjetsko zvezo, saj od naših dobrih in stabilnih odnosov nimajo koristi samo narodi obeh držav, ampak tudi vsa mednarodna skupnost«.

To izboljšanje je plod politike vzajemnega spoštovanja skupno sprejetih načel o enakopravnosti, suverenosti, ozemeljski celovitosti, o nevmešavanju v notranje zadeve in o pravici slehernega naroda do samostojne poti v socializem, izvirajoče iz danega spleta razmer. Ta politika pa je hkrati tudi najboljše jamstvo socialističnega internacionalizma na enakopravni osnovi.

Prepričani smo, da se z dejanji, ki bodo skladna z duhom teh načel, odpirajo socializmu vse širša in svetlejša obzorja.

Leninov prispevek k renesansi marksističnega mišljenja

Niti pomisliti ni mogoče na oktobrsko revolucijo, ne da bi se ob tem spomnili na Lenina, tako zelo je njegovo delo in njegovo snovanje vpleteno v ta veliki zagon revolucionarnega dela človeštva. Toda Lenin tu nikakor ni *samo strateg*, samo *organizator* in *usmerjevalec*, včasih celo z bridkimi, a daljnovidnimi odločitvami osamljen voditelj (kot v primeru brest-litovskega miru): ne, Lenin je ob vsem tem *teoretik* revolucionarne politične akcije proletariata. Oktobrska revolucija je miselno zasnovana na vrsti teoretskih predorov, ki so vsebovani v Leninovih delih iz let 1914—17: v bridkem, toda neizogibnem spoznanju o zlomu dotedanjega delavskega gibanja in o zlomu teorije tega gibanja — marksizma II. internacionale; v spoznanju o novi fazi v razvoju kapitalizma in s tem o nujnosti nove strategije in taktike delavskega gibanja; v spoznanju o novi vlogi — in to bistveno spremenjeni vlogi — boljševikov po februarški revoluciji; in naposled, v spoznanju o nalogah proletarske stranke v revoluciji. Vsa ta spoznanja so jedro Leninove renesanse marksizma.

Prvo od njih je obenem spoznanje o *političnem zlomu* in o *teoretskem zlomu* delavskega gibanja. Politični zlom je bil očiten: delavsko gibanje ni vzdržalo pred pritiskom reakcije, poteptalo je svoje lastne protivojne sklepe, razkosalo se je na nasprotujoče si dele, ki so se pridružili enotnim frontam političnih sil nacionalne buržoazije; delavsko gibanje ni samo razpadlo na kose, temveč so se ti kosi tudi aktivno udeležili nacionalističnega hujskanja in nacionalističnih evforij; voditelji pa so za ves čas vojne obljubili »razredni mir«, torej kapitulacijo proletariata pred buržoazijo. Toda ta politični zlom ni bil samo zlom politike: bil je tudi zlom teorije. Podoba, v kateri so v II. internacionali propagirali marksizem, je tu naletela na svojo zgodovinsko mejo in je zanj napočila ura resnice. Ko se je namreč pokazalo, da velikim mojstrom teorije iz časov II. internacionale ni bilo prav nič treba zamenjati načina argumentacije, da so lahko z *istim* besednjakom kot *prej* delavski boj propagirali *zdaj* razredni mir in udeležbo delavcev v spopadu imperialističnih buržoazij, se je pokazalo, da s tem marksizmom ni vse v redu. Ko se je pokazalo, da si Kautsky, Plehanov in še množica manjših od njih pri tem pomagajo enako z »dialektično« frazeologijo kot poprej, je bilo treba raziskati prav to podlago njihove argumentacije. Zakaj vprašanje je bilo: če je to res nauk Marxa in Engelsa, tedaj je treba v teoriji začeti na novo; če pa ni odpovedal nauk *Marxa in Engelsa*, temveč je bilo zgrešeno razumevanje tega nauka pri velikih mojstrih »ortodoks-

nega« marksizma — tedaj se je treba vrniti k nepopačeni misli učiteljev in od nje nadaljevati.

Zato se Lenin v situaciji obupa in zloma po avgustu 1914 obrne k viru Marxove in Engelsove dialektike in si ob študiju Hegla skuša nanovo odgovoriti na *vprašanje o dialektiki*, kaj dialektika je in kaj ni. In ta odgovor, ki je nastal v njegovi filozofski študijski sobi, prežema potem vse njegove teoretske in praktične korake v revoluciji. Leninova zahteva po »konkretnosti« analize, torej po upoštevanju vseh nosilnih elementov in bistvenih protislovij, je ravno plod tudi njegovega ponovnega ukvarjanja s Heglovo dialektiko. Leninova zahteva po železnem realizmu analize dobiva s tem še metodološko podlago: ne gibanj ne lastnih dejanj ne gre obravnavati po tem, kar so bila in kar bi želela biti, temveč po tem, kar dejansko so zdaj in tu, v temle konkretnem kontekstu. Ključno spoznanje glede marksistične teorije pa je zgoščeno v znamenitih besedah, da marksisti zadnjih petdeset let niso razumeli Marxa, ker niso poznali Hegla. Tisto torej, kar je v »ortodoksiji« II. internacionale veljalo za dialektiko, ni bilo drugega kot prazna lupina — in prav lahko jo je bilo napolniti s sofistično vsebino. Tista »pretirana gibkost pojmov«, tista sofistika, s katero se sredi imperialistične vojne dovčerajsnji mojstri marksizma spuščajo v obrambo udeležbe v moriji, je samo do konca prignana miselna metoda, drugačna od Marxove, a značilna za njihovo razumevanje marksizma. In tako je Lenin tudi postavil kot eno od teoretskih nalog časa, da je treba »tako rekoč z arheološkim izkopavanjem« izkopati avtentično podobo marksizma »izpod naplavin bernsteinovstva in kautskyjanstva«, kot piše v *Državi in revoluciji*. Seveda pa Leninova misel ni *samo* »arheologija«, temveč prav nasprotno: živa analiza dobe in revolucionarnih možnosti v njej. Toda prav na podlagi te »arheologije« je Leninova misel tudi tako suverena — zakaj samo na podlagi temeljitega razumevanja Marxove-Engelsove metode lahko tudi suvereno zavrne Kautskega, ki mu iz svoje bogate zbirke Marxovih citatov luča iztrgane citate z besedami: »o temle Marx ni rekel niti besede« — toda kot učenci Marxovi vemo, kako nam je ravnati.

Metodo, ki jo je Lenin izostril ob branju Hegla, potem vsebuje njegova analiza imperializma, *Aprilske teze*, *Država in revolucija*: povsod konkretna, zaobsežna analiza s stališča totalitete, celote, nikjer posamezen aspekt ne prevpije celote, nikoli še tako upravičena včerajsnja stališča ne morejo brez analize današnje situacije veljati naprej. Kdor, denimo, hoče biti boljševik, pa ostati z zavestjo *pred Aprilskimi tezami*, ta pač ni razumel, da se je svet medtem bistveno spremenil in da je »nesreča, če hočejo nekateri tovariši ostati tisti 'stari' boljševiki«, kot pravi Lenin poleti 1917 na petrograjski konferenci. Strategijo in taktiko narekujejo konkretne zgodovinske okoliščine — in avantgarda je lahko avantgarda le, če je v analizi teh okoliščin vedno na višini teorije, ne pa da bi prakticistično živela od ostankov včerašnjega.

Po Leninovi smrti je nastal postopno podoben položaj glede njegove miselne dediščine kot v II. internacionali glede Marxove in Engelsove: za leninizem se je začelo izdajati nekaj, kar z Leninom marsikdaj ni imelo zveze. Zato se je prav tako pokazalo vprašanje, ali je Lenin sokriv za stalinizem, ki se je sam predstavljal kot »leninizem«. In odtlej pa do danes se vleče pravda o leninizmu. A zgodovina nam pove, da je stalinski »leninizem« en sam spopad z dejanskimi Leninovimi idejami: ne samo, da so mu zaradi potreb nasledstva sezidali graniten mavzolej in postavili mogočne kipe, četudi je Krupska v pokojnikovem imenu prosila, naj tega ne delajo, ker so mu bile takšne stvari tako zoprne; še več, izrecno so ovrgli dve bistveni stališči iz njegovega duhovnega testamenta: niso zamenjali Stalina in so sprejeli — v pokojnikov spomin — množico neizkušenih članov v partijo v trenutku, ko je to po Leninovem izrecno formuliranem spoznanju moralo v času težavnih notranjih preskušanj obremeniti razreševanje — saj množice novih članov brez revolucionarnih izkušenj niso mogle dovolj učinkovito vzpostavljati demokratične kontrole in omejevati frakcijskih bojov. Vsemu temu pa se je pridružil še en bistven odmik od Leninove duhovne dediščine: potem, ko je oktobrska revolucija zmagala, v svetovnem merilu pa je revolucionarni zagon zastal, je Lenin vztrajal pri »brezpogojno pravilni stavi na svetovno revolucijo« in karakteriziral oktobrsko zmago kot »zmago le napol«; Lenin je torej vztrajal pri marksističnem teoretskem stališču, da je proletarska revolucija svetoven proces, ki pač teče tako, kot to omogočajo konkretne okoliščine, zastaja in spet splameneva; oktobrsko revolucijo je razumel kot pomembno dejanje v sklopu revolucionarne preobrazbe človeštva — dejanje, ki se uvršča v niz dejanj in konkretnih zgodovinskih bojov proletariata in naprednega človeštva. Ko se je po Leninovi smrti razvila diskusija o nadaljnjem razvoju revolucije, so eni — trockisti — vulgarizirali Leninovo spoznanje v avanturistično predstavo o revolucionarni vojni, drugi — Buharin in Stalin — pa so razglasili, da je mogoče revolucionarni cilj tja do zgraditve komunistične družbe do konca realizirati »v eni sami izolirani deželi« (torej tisto, kar je Lenin izrecno imel za *nemogoče*). V skladu s svojimi predstavami so torej prvi kot drugi videli osnovno nalogo socialistov in komunistov vsega sveta v tem, da se podrede strategiji »centra« in v širjenju socialističnega *sistema*, ki je osrediščen s *prvo deželo socializma*, spoznajo svojo osrednjo internacionalistično nalogo. S tem je bilo v očeh takšnih »leninistov« revolucionarno gibanje človeštva degradirano v podporni element in pomožni odred svoje prve polovične zmage.

Prava duhovna dediščina Leninove misli pa je pripadla tistim marksistom, ki se v konkretnem boju za socializem ustvarjalno spoprijemajo s konkretnimi okoliščinami, ves čas z zavestjo, da so enakopravni udeleženci v svetovnem *procesu* socializma, veseleč se vseh zmag naprednega človeštva v tem procesu, v katerih vidijo torej tudi svoje zmage. Oni niso izpod naplavin revizij rešili samo Marxove in Engelsove misli,

ki so jo bile pred Leninom zasule naplavine bernsteinovstva in kautskyjanstva, rešili so Leninovo misel izpod naplavin stalinizma. In kot njegovi dediči morajo nenehoma reševati probleme, o katerih tudi Lenin »ni rekel niti besede«.

ADOLF BIBIČ

Lenin in politična znanost

Neredko se srečujemo s podcenjevanjem Leninovega prispevka k politični znanosti. Da je bil Lenin velik državnik in velik voditelj praktičnega političnega gibanja — o tem si danes niso edini samo privrženci njegovih idej, marveč tudi njegovi nasprotniki. Toda druga je stvar, ko prestopimo na področje teorije, politične teorije in politične znanosti. Tu se kopja lomijo ne samo med antimarksisti, temveč tudi med tistimi, ki se sklicujejo na marksizem in leninizem in ki si dejansko prizadevajo za socialistično preobrazbo.

Izhodišče našega prispevka, ki je lahko le skica za globlje razmišljanje, je, da je Lenin eden najpomembnejših utemeljiteljev politične znanosti v XX. stoletju.

1. Lenin je, kot je znano, sicer poudarjal vlogo objektivnega dejavnika in je od svoje mladosti polemiziral s tistimi, ki so si družbeni in politični razvoj subjektivistično razlagali (polemika zoper narodnike itn.). Toda Lenin je tudi mnogo bolj kot številni drugi socialistični misleci poudarjal vlogo subjektivnega dejavnika. Mar ni v tem nekakšno protislovje v Leninovi misli? Nikakor ne. Kot mislec, ki je razumel marksizem kot napotilo za akcijo, je Lenin izhajal iz analize objektivnih razmer, iz analize splošnih teženj družbenega razvoja v Rusiji in v takratnem kapitalizmu (gl. njegovi deli *Razvoj kapitalizma v Rusiji in Imperializem* itn.). Rezultat teh analiz je bila konkretna razčlemba razmerja sil v takratni ruski in svetovni areni (kapitalizem, imperializem, vojne, kolonializem itn.). Toda to je bil le prvi korak. Zanj, v nasprotju z marksizmom II. internacionale, marksizem ni bil samo analiza obstoječega sveta, ki se potem nekako fatalistično giblje v smeri socializma; zanj je bila analiza situacij le začetni korak k revolucionarni akciji, k revolucionarni politiki, ki je zanj politika, ki *spreminja svet*.

Ali je bil Oktober nujen, je bil mar celo prezgoden?

Za deterministični marksizem II. internacionale je bil Oktober, kot se je kasneje izrazil Gramsci, »revolucija proti *Kapitalu*«. Za nas in za Lenina Oktober ni bil nekakšna fatalistična nujnost niti ne dejanje, ki

je bilo »prezgodnje«. Kot nobena revolucija, tako tudi oktobrska revolucija ni bila prezgodnja. *Zgodovinska* nujnost ni *naravna* nujnost, zgodovinska nujnost je zmerom tudi navzočnost svobode, navzočnost subjekta, subjektivnega dejavnika.

Oktober je bil *tudi* ustvarjalno dejanje tega dejavnika. Bil je sam na sebi upor zoper shematizem v pojmovanju zgodovinskega razvoja, zoper nedialektično premočrtno evolucionanistično pojmovanje zgodovine, kot so ga v Rusiji zagovarjali menjševiki, na Zahodu pa socialna demokracija. Slednji so si razvoj k socialističnemu preobratu predstavljali kot proces, ki se postopoma razvija in ki naj bi do njega prišlo v najrazvitejših deželah. Lenin v takšnih specifičnih svetovnih razmerah odkriva prav v zaostali Rusiji »šibki člen«. Odkriva številne zaveznike neštevilnega proletariata; izbira v klobčiču navidezno kaotičnega dogajanja pravi trenutek; v laboratoriju zgodovinskega vrenja arheološko izkoplje spod pepela reformizma »državo in revolucijo« in to ne kot nekakšno akademsko temo, marveč kot temo zgodovine, ki jo je bilo *treba* videti kot dejansko aktualno.

Svetovnopolitični pomen Oktobra in Leninove misli je prav v tem: da je pokazal, da je revolucija, da je začetek revolucije *možen* in to možen celo in prav v nerazviti deželi. In to spoznanje je potem odmevalo po Evropi in po svetu kot klic po ustvarjanju te možnosti, kot klic po »demokraciji svetov« kot demokraciji zlasti delavskih svetov. To je praktična razsežnost, je perspektiva novega odnosa med teorijo in prakso v trenutku zgodovinske krize starega sveta.

2. Leninu je bila zato *politika*, revolucionarna politika, zelo resna stvar. V njej je videl bolj algebro kot aritmetiko: v njej je videl zgostitev ekonomskih potencialov družbe, »koncentrirani izraz ekonomike«. Zavračal je politiko brez načel in načela brez zveze z življenjem. Empirizem in dogmatizem sta mu bila enako tuja kot ekonomizem in goli spontanizem. Najbolj praktična politika je zanj načelna politika. Revolucionarna politika ni stvar neznatne manjšine, marveč stvar milijonskih množic. Vse to so motivi, ki niso mogli in še danes ne morejo ostati zgodovinsko brez odmeva.

3. Izhodišče in cilj revolucionarne politike je *proletariat*. To je bila točka, s katere sta Lenin in Oktober gledala prihodnost. In to ne nekakšen čisti, abstraktni proletariat, marveč proletariat v dialektiki z vso razrednosocialno strukturo družbe. Proletariat, ki sicer *dominira* nad sovražnimi, izkoriščevalskimi razredi, toda ki hkrati *vodi* svoje razredne zaveznike. Osrednost proletariata je bila Leninu tisto, kar ga je vodilo k obnovitvi in uveljavitvi koncepta *diktature proletariata*. Danes, ko se v različnih tokovih sodobnega socializma — zaradi empiričnozgodovinskih zlorab in iz taktičnih premislekov — odpoveduje temu terminu, ne smemo pozabiti, da je bilo veliko dejanje Oktobra in Lenina, da je reafirmiral diktaturo proletariata. Res je, da je Lenin diktaturo proletariata često povezoval z nasiljem, z revolucionarno nezakolitostjo itn.

Toda to so zgodovinskoempirične luskine, ki ne smejo zastreti Leninevega načelnega stališča, ki se je v bistvenem razlikovalo od Stalinovega glede diktature proletariata: da je to najvišja oblika demokratizma, da je to socialistični demokratizem sam, kot se je izrazil po revoluciji. Na omejitve svoboščin je gledal kot na izrazito začasne ukrepe, ki naj omogočijo, da proletariat s svojimi razrednimi zavezniki razvije svojo hegemonijo v vsej družbi in v politiki.

Leninu pa je bil tuj *ouvrierizem*, ki se osredotoča na proletariat kot na izolirano skupino. Na proletariat je, kot smo rekli, gledal v njegovem odnosu do drugih družbenih razredov in skupin, slojev. Poleg *delavskega vprašanja* je zanj obstajalo, in še kako obstajalo, tudi *kmečko vprašanje*, ki je bilo in je posebno pomembno v vsaki deželi, kjer so kmetje, kot v takratni Rusiji, pretežna večina prebivalstva. Diktatura proletariata je tudi nerazumljiva (pri Leninu), če je ne povežemo z njegovim gledanjem na nacionalno svobodo, če je ne povezujemo z njegovim gledanjem na *nacionalno vprašanje*. Kakorkoli lahko razumemo, da se v sodobnem delavskem gibanju odrekajo iz zgodovinskoempiričnih razlogov diktaturi proletariata, pa ne smemo pozabiti aktualne vsebine te kategorije, ki pomeni — Leninu in Oktobru — zgodovinsko emancipacijo delavskega razreda in z njim vseh delovnih ljudi. Emancipacijo, ki temelji na sovjetih (svetih) kot organih neposredne oblasti delavcev in drugih delovnih slojev. Zgodovinske okoliščine, na katere je opozarjal sam Lenin, so bile vzrok, da se načelni potenciali diktature proletariata po Oktobru niso uresničili v neposredni oblasti delavskega razreda. Toda prav sedanji trenutek, ki zahteva takšno neposrednost, je tudi aktualni odmev na takšno načelno stališče Oktobra in Leninove strategije.

4. Takšno izhodišče — proletariat kot ustvarjalni subjekt zgodovine — je Lenin postavil, to je treba posebej poudariti, v središče svoje koncepcije *partije*. V tej koncepciji je sicer veliko zgodovinskopartikularnih prvin, toda hkrati se je prav Lenin veliko bolj kot katerikoli njemu sodobni marksist zavedal epohalnega pomena organizacijskega vprašanja za socialistično revolucijo. Tu je, podobno kot glede nacionalnega vprašanja, mnogo globlje dojel trenutek zgodovine kot njegova siceršnja sobojevnica Roza Luxemburg. Nedvomno je, da so ta poudarek tudi določale specifične ruske razmere, ki so spričo zaostajanja objektivnega faktorja terjale, da je poseben poudarek na subjektivnem dejavniku; hkrati pa se je v njem izražala splošna potreba, da se proletariat lahko postavi kot realni subjekt zgodovine le kot *organizirana* politična sila. Leninova koncepcija partije zato ni varianta nekakšnega socialističnega elitizma — kot ji često očitajo — marveč koncepcija, ki je usmerjena k dviganju razreda k samoaktivnosti in dominantnemu položaju v družbi.

5. V ozadju te koncepcije, ali če hočete, v njenem ospredju, je perspektiva razvoja integralne *demokracije*. Lenin veliko razmišlja o državi, zlasti o državi prehodnega obdobja. Toda njemu država ni nekakšen *demiurg* socialističnega razvoja, zanj je država vsekakor pomembni de-

javnik, vendar hkrati odtujena sila, ki ji je usojeno, da odmore. Leninova revalorizacija Marxove teorije o odmiranju države — tik pred Oktobrom — je bilo dejanje velikega teoretičnega pomena. To je bil prelom z divinizacijo države, ki se je v njej reflektiral pozitivizem marksizma II. internacionale. Bilo je tudi anticipacija kritike Stalinove negacije odmiranja države, njegove »teorije« o zaostrovanju razrednega boja kot zakonitosti prehodnega obdobja in tudi anticipacija kritike zlorab, ki so bile povezane s takimi pogledi na vlogo države. Leninova teorija države je bila hkrati teorija demokracije, ki raste vzporedno z odmiranjem države, demokracije, ki se krepi, ko država v prehodnem obdobju kot poldržava nehava biti odtujena sila nad družbo. Ne da bi bil Lenin poznal zgodnja Marxova dela, v katerih je ta — v spopadu s Heglovo politično filozofijo — kritično motril »politično državo« nasploh, je opazil pomen kritike politične države in praktične negacije politične države za družbo prehodnega obdobja. Ko je pojmoval sovjete kot organe neposredne oblasti delavskega razreda in delovnih množic, ko je zlasti po revoluciji večkrat opozarjal na nevarnosti birokratizacije v družbi prehodnega obdobja, ko je poudarjal pomen občečloveške kulture za oblikovanje komunistične družbe, ko je dalje poudarjal (v razdobju NEP) pomen interesnih protislovij in neposredne interesne motiviranosti za razvoj socializma, je hkrati s tem, in ne samo s tem, anticipiral pomembne teme, ki so se lahko v polni meri razrasle v svoji svetovnozgodovinski razsežnosti šele v drugi polovici XX. stoletja, ko je socializem postal svetovni proces.

6. Poglavitni prispevek Lenina k politični znanosti XX. stoletja vidim v njegovi tematizaciji subjektivnega dejavnika v zgodovinskem razvoju, v procesu socialistične transformacije starega sveta. Čeprav so ga konkretne zgodovinske razmere silile, da vlogo političnega dejavnika v konkretnih relacijah tudi skrajnostno poudari, čeprav so ga iste razmere silile, da v konkretnih ukrepih in pogledih včasih zabrisuje vso razčlenjenost dialektike med političnim in družbenim, se njegova misel revolucionarja ne zreducira na tisto pragmatistično apologetiko, ki je naredila toliko škode sodobnemu socialističnemu gibanju. Lenin zavrača tako abstraktni utopizem (gl. kritiko »otroške bolezni« ultralevičarstva) kot pragmatistično povzdigovanje empiričnih ukrepov v teoretična načela.

V politiki in politični znanosti je videl sredstvo spreminjanja sveta; politika v zgodovinskem pomenu besede mu je bila hkrati *realistična* ocena in razčlemba situacij in odpiranje perspektiv za *revolucionarno* spreminjanje obstoječega odnosa sil. Geslo njegove politične misli je »novo«, ki ruši »staro«. To »novo« ni bila nekakšna abstraktna ideja, marveč spreminjanje stare družbe iz družbe bede v družbo človeškega izobilja; iz družbe pokolov med narodi k družbi sožitja in miru; iz družbe izkoriščanja človeka po človeku, zatiranja ženske po moškem in naroda po narodu k družbi svobode.

7. Oktober in Leninova misel zato odmevata v sodobni politiki in politični znanosti. V nji je preveč zgodovinsko-spreminjevalnega, revo-

lucionarnega potenciala, da bi ga lahko zakril empirizem, pragmatizem in avtoritativizem politične prakse socializma. Velike revolucije, ki so sledile Oktobru, revolucija na Kitajskem, v Vietnamu in drugod, in ne nazadnje v Jugoslaviji, govore o vitalnosti Leninove misli. Oktober in Leninova misel prav spričo teh svetovnih revolucionarnih preobrazb — in ne samo teh — ne odmevata več samo neposredno, marveč tudi posredno, prek teh svojih velikih odmevov v sodobnosti.

Zgodovina je po Oktobru odprla številnejše in zelo različne možnosti za socialistično revolucionarno preobrazbo. Sodobnost je tudi obogatila in dopolnila notranjo razčlenjenost politične misli socializma, ki ji je v XX. stoletju položil temelje Lenin. Sodobnost zlasti razširja veliko bolj radikalno kot v Leninovem času prostor za neposredno navzočnost delavskega razreda in množic v zgodovinski transformaciji družbe. Sodobna teorija in praksa socializma tako ohranjata in hkrati bogatita Leninovo dediščino v novih spoznanjih o subjektivnem dejavniku, v spoznanjih, ki ima v njih (ob nujni vlogi organiziranih socialističnih sil na čelu z revolucionarnimi avantgardami) veliko več prostora neposredna pobuda in neposredna upravljalška kompetenca delovnih množic. To ni zanikanje, marveč je obogateni odmev Leninovega izročila.

Ob tem izročilu, iz njega in po njem rastejo v novih zgodovinskih razmerah nova spoznanja in nove prakse. V njih dobijo svojo realnost vidiki Leninove misli, ki so bili včasih dolgo v pozabi. V novih razmerah, v katerih potrebe po povezovanju demokracije in socializma aktualizirajo ob Leninovi misli tudi politično misel drugih velikih socialističnih mislecev XX. stoletja (predvsem Rose Luxemburg in A. Gramscija); v razmerah, v katerih se Leninova ideja sovjetov pretaka v teorijo o socialističnem samoupravljanju, v teh razmerah so potrebne obsežnejše raziskave Leninovega prispevka k politični znanosti, k politični teoriji socializma.

Take temeljite raziskave bi sicer razkrile zgodovinsko relativnost markskatere Leninove misli, hkrati pa bi — v to sem prepričan — tudi razkrile in potrdile njegov velik prispevek k politični znanosti.

Ne k politični znanosti kot o njej govori poprečna učbeniška modrost, marveč k politični znanosti kot razumevanju velikih gibalnih sil novejših in sodobnih zgodovine ter k politični znanosti kot sestavnemu delu revolucionarnega spreminjanja globalne družbe in politike.

Nekatere posebnosti oktobrske revolucije 1917

Po šestdesetih letih ni težavno ugotoviti posebnosti oktobrske socialistične revolucije leta 1917 v Rusiji.¹ Časoven razmik je dokajšen in o posebnosti je bil govor nič kolikokrat, zlasti ker so prihajale na dan različne ocene, če niti ne omenjam sovražnih, odklonilnih. V nadaljnjem se bomo omejili na nekatere razredne in nacionalne posebnosti, katerih odzven nam še danes lahko pomaga pri presoji tekočih družbenih pojavov.

Najbolj opazna plat oktobrskega prevrata leta 1917 v Rusiji, to je v času, ko je divjala prva svetovna vojna, ki jo je povzročil kapitalizem, je bila hitra in temeljita razširitev dveh perečih zadev: *končati z vojno in doseči mir ter razdeliti zemljo kmetom*, ki so je bili desetletja lačni. Kakor vemo iz zgodovine, oktobrski prevrat ni odlašal z njima niti dneva. Kongres sovjetov je že 8.—9. novembra sprejel odlok o miru in odlok o zemlji, ki so ju pričeli takoj uresničevati in v izredno kratkem roku uresničili.

Ti dve nalogi bi morala rešiti že februarska revolucija leta 1917, ko je bil strmoglavljen car in odstavljena carska vlada. Toda ta revolucija, po svoji naravi meščanskodemokratska, ni uresničila ne prve ne druge. Ruska buržoazija, ki se je februarja 1917 znebila carskih vezi in omejitev konservativnega režima, je morala dopustiti v deželi najširšo demokracijo, zlasti nastanek številnih sovjetov (svetov) delavskih, vojaških in kmečkih delegatov, katerih izvršni odbor v Petrogradu je kmalu dosegel moč, ki se je kosala z močjo začasne vlade kneza Lvova, pozneje eserja Kerenskega. Toda v strahu za oblast je kot razred delala vse, da zavre revolucionarni razvoj v državi, da zaduši prekucuške namere širokih ljudskih množic, da se znebi tekmece v podobi sovjetov in da zagotovi sebi neomejeno vladanje. Prav zato ni želela končati vojne in je odlašala z razdelitvijo zemlje kmetom. Pri buržoaziji so prevladale ozke razredne koristi in prišle v navzkrižje z interesi pretežne večine ljudstva in narodov Rusije. Nasprotja, ki so že desetletja pretela raznesti rusko družbo in že našla prvo razpoko in eksplozivno oznanjanje v revoluciji leta 1905, so se tako le še zaostрила in narekovala viharo nadaljevanje dogajanj: bodisi v poglobitev in razširitev revolucije ali v dušečo in krvavo proti-revolucijo.

¹ Namesto uvodnega predavanja o oktobrski revoluciji 1917, ki ga je imel pisec in ki je že objavljeno v Naših razgledih, priobčujemo piščevo razmišljanje o nekaterih posebnostih Oktobra 1917 v razširjeni obliki. — Op. uredništva.

Po tedanjih teorijah socialnodemokratskih strank druge socialistične internacionale, vštevši menjševiško krilo socialdemokracije Rusije, ni bila stvar delavskega razreda, da rešuje naloge, ki so po zgodovinskem razvoju in razredni porazdelitvi družbenih vlog pripadale buržoaziji, češ naj se ta otepa sama s svojimi zadevami. Kadar dozori kapitalistična družba, se bo delavski razred lotil razrešitve konflikta med buržoazijo in proletariatom s socialističnim prevratom oziroma revolucijo, a morda z izbojevanjem večine v parlamentu.

Tem teorijam je nasprotovalo boljševiško krilo Socialnodemokratske delavske stranke Rusije. Boljševiki so menili, kakor je njihovo mnenje izrazil V. I. Lenin avgusta leta 1905, to je revolucijskega leta: »Marksizem ne uči proletarca, naj obrača hrbet buržoazni revoluciji, naj ne sodeluje v njej, naj prepušča vodstvo v njej buržoaziji, temveč ga nasprotno uči, naj kar najenergičneje sodeluje, naj se kar najodločneje bori za dosledni proletarski demokratizem, za to, da se izvede revolucija do kraja.« Boljševiki so namreč predvidevali, a predvidevanja so kasnejši dogodki potrdili: »Buržoazija se bo v svoji večini neizogibno obrnila na stran protirevolucije, na stran carizma proti revoluciji, proti ljudstvu, kakor hitro bo zadovoljila svoje ozke, sebične interese . . .« — je pisal Lenin in nadaljeval: »Ostane še 'ljudstvo', to je proletariat in kmetje: samo proletariat lahko gre zanesljivo do kraja, kajti njegova pot gre dokaj dlje od demokratičnega (to je meščanskodemokratičnega — Fr. K.) prevrata.«

»Dokaj dlje od demokratičnega prevrata« — tako so menili boljševiki. Tu odkrivamo novo strategijo delavskega razreda: iti naprej, ne ustavljati se, »gnati revolucijo naprej«. Nastala je *teorija o razvoju buržoaznodemokratične revolucije do konca in o njenem prehodu v revolucijo socialistično*.

Lenin takole strnjeno razlaga to teorijo.

Prvič: »Proletariat mora izvesti demokratični prevrat do kraja, pridružujoč si množico kmetov, da bi s silo zatrl odpor carizma in ohromil nestanovitnost buržoazije.«

Drugič: »Proletariat mora izvršiti socialistični prevrat, pridružujoč si množico polproletarskih slojev prebivalstva, da bi s silo zlomil odpor buržoazije in ohromil nestanovitnost kmetov in malomeščanstva.«²

Po februarški revoluciji leta 1917 se je Rusija znašla v razmerah, nekoliko podobnih tistim leta 1905, le da je bil carizem že strt in so si razredi — buržoazija, delavstvo, kmetje in malomeščanstvo — stali vsak-sebi, a vsi skupaj pred družbeno odločitvijo: kam najprej? Od vseh političnih strank Rusije so edino boljševiki na podlagi izkušenj revolucije iz leta 1905 in izdelane teorije revolucionarnega razvoja Rusije ponudili jasen in nasprotja razrešujoč izhod: naprej k socialistični revoluciji! Do-

* Omenjene citate glej V. I. Lenin, *Zbrana dela*, v rušč. zv. 11, Moskva 1960, str. 39, 87, 90, delo *Dve taktiki socialne demokracije v demokratični revoluciji*, napisano junija—julija 1905. Slovenski prevod glej V. I. Lenin, *Izbrana dela*, II. zv., CZ, Ljubljana 1949, str. 43—44, 93 in 95.

seči prehod meščanskodemokratske revolucije v proletarsko socialistično revolucijo!

Stališče boljševikov je najbolj jasno in določno oznanil V. I. Lenin v tako imenovanih »aprilskih tezah«, ki jih je razložil 17. aprila 1917 na zborovanju boljševikov, udeležencev vseruskega posveta sovjetov delavskih in vojaških odposlancev, hkrati ko je delno kritiziral stališča posameznih boljševiških funkcionarjev:

»Posebnost sedanjega trenutka v Rusiji je v tem, da *prehaja* revolucija od prve etape, ki je izročila oblast buržoaziji zaradi nezadostne zavesti in organiziranosti proletariata, k *drugi* etapi, ki mora izročiti oblast proletariatu in revnejšim kmečkim slojem.«³

Zgodovina nam ve povedati, da se je to zgodilo. Odpor buržoazije je bil strt in delavski razred si je pridobil trdno zaveznitvo v milijonskih množicah kmetov. Zaveznitvo delavcev in kmetov je novo poglavje v zgodovini ruske družbe: delavstvo si ni zagotovilo samo pasivnega gledanja kmetov na sovjetsko revolucijo, tako imenovano ohromitev, ampak je kmete pridobilo za zaveznika v izvršenem prevratu.

Tako so se razpletli odnosi med razredi v ruski družbi. Edino socialistični prevrat je obvaroval to družbo pred protirevolucijo, pred vrnitvijo polfevdalnih odnosov, monarhije in mračnjaštva.⁴

Kako je delavski razred Rusije pod vodstvom boljševiške stranke dosegel takšen razplet dogodkov?

Odgovor je eden: delavski razred je pripeljal meščanskodemokratsko revolucijo do konca. S tem je omogočil prehod k socialistični revoluciji.

Dve pomembni družbeni okoliščini sta pospeševali tak razvoj.

Prvič je delavski razred Rusije imel boljševiško partijo, sposobno voditi deželo k revolucionarnemu izhodu. Obstajale so, kot pravimo, zavestne subjektivne sile, pripravljene na juriš starega sveta.

Drugič, Rusija je bila v vojni. Prizadevanja za mir, ki jih je kazala boljševiška stranka in konkretni koraki nove sovjetske vlade, ki je ponudila mir vsem državam in takoj dosegla premirje z Nemčijo in Avstro-Ogrsko, čez skope štiri mesece pa sklenitev miru — ob peripetijah s pogajanj v Brest-Litovsku — so prinesli boljševiški stranki in oktobrskemu prevratu strinjanje in podporo vseh delovnih slojev ruske družbe.

Hkrati s tem je oktobrska revolucija presegla meje lastnega poprišča in stopila tehtno na mednarodno prizorišče. Na tehtnico svetovnih doga-

³ Prav tam, zv. 31, Moskva 1962, str. 106.

⁴ Jugoslovanska družba med obema vojnama je imela posebnost, da so se v njej ohranili številni fevdalni ostanki in da si večina narodov še ni pridobila nacionalne svobode in enakopravnosti, kar je pričalo o nedovršeni meščanskodemokratski revoluciji. V tem sta si bili ruska in jugoslovanska družba podobni. Delavski razred Jugoslavije je moral zategadelj v narodnoosvobodilni vojni zoper fašizem in v socialistični revoluciji (1941—1945) razrešiti naloge meščanskega razvoja in pristopiti k nalogam socialistične preobrazbe. O posebnostih jugoslovanske družbe in nalogi Komunistične partije Jugoslavije glej sklepe IV. kongresa KPJ iz leta 1928 (*Istorijski arhiv KPJ*, tom II, Beograd 1949, predvsem strani 211 in 157).

janj je vrgla svojo politiko miru, ki ji je prinesla simpatije ljudstev vsega sveta.

V takih razmerah, objektivno obstoječih in subjektivno »privlečenih« na zgodovinski oder, je potekal proces meščanskodemokratske revolucije »do konca«. O tem priča uveljavitev sovjetov kot organov nove oblasti širokih množic, zadušitev prvih nastopov generalske protirevolucije, razglasitev pravic delovnega ljudstva in narodov itn. Vendar se revolucija ne bi razvila »do konca«, če ne bi rešila ključne zadeve preteklosti, to je agrarnih odnosov na vasi prostrane Rusije z ne manj kot 25 milijoni kmetij brez stalnega koščka obdelovalne zemlje. In revolucija oktobra 1917 je razrešila to desetletja staro rakasto rano ruske družbe. Dekret o zemlji je razlastil fevdalno gospodo, dinastijo Romanovih in pravoslavno cerkev, to je, vse zemljiške veleposestnike: razglasil je, da je zemlja narodna last (t. i. nacionalizacija) in odredil takojšnjo razdelitev zemlje porabnikom, to je kmetom. To je bil radikalen korak, ki je segel v najoddaljenejšo koticke širne države, ki je zadel sleherno družino na vasi in, rečemo lahko, spravil v neustavljivo gibanje vso dotlej nezadovoljno, toda pasivno Rusijo.

Novica o delitvi zemlje kmetom je v hipu obletela tudi fronto. In ruski mušiki, ki so v vojaških uniformah čemeli v strelskih jarkih, so vstali in pohiteli domov, ne meneč se za posledice, da le ne zamudijo toliko desetletij pričakovanega dogodka. Nihče bi ne mogel ustaviti tega gibanja. Vojaki so ogolili fronto in zaledje, grabeč na pot puško s seboj. S tem so — kakor je dejal Lenin — glasovali »z nogami« za dekret o miru.

Tisti torej, ki je kmete rešil vojne in jim dal zemljo, je bil delavski razred; to je bila partija boljševikov, to je bila nova sovjetska vlada s predsednikom Leninom. Zato je vzniknila tesna zveza delavcev in kmetov, ki je kljubovala štiriletnim naskokom tako notranje reakcije, ki je razvnela državljansko vojno, kakor oboroženi intervenciji zahodnih kapitalističnih držav, ki so pošiljale svoje armade in vojno mornarico zoper rdečo Rusijo, zoper boljševiško nevarnost. Zmagala je Sovjetska Rusija in se obdržala, obkrožena od sovražnih držav.

V razmerah zaveznštva s kmeti — a tudi v razmerah svobodnega odločanja prej zatiranih narodov — je delavski razred zmozel pristopiti k socialističnim nalogam. Sovjetska vlada je uvedla takojšnjo kontrolo delavstva nad tovarnami, rudniki in prometnimi sredstvi, a nato postopno izvedla socializacijo industrije, rudarstva, prometa, bančnih ustanov, zunanje trgovine: razlastila je razred kapitalistov in tako osvobodila delo, da ga ne bi več izkoriščal razred, ki ga je zgodovinski razvoj obsodil na minevanje. Tudi je temeljito pometla z vsem ostarelim, okostenelim, preživelim. Pogumno je uvajala novosti, na primer popravke koledarja in pravopisa. Objavila je tajne pogodbe meščanskih držav, med njimi londonski pakt iz leta 1915, ki je Italiji odmeril Trst, Slovensko Primorje, Istro in del Dalmacije. Prvič se je uspešno končal naskok na kapital.

Prvič je na šestini zemeljske oble zmagala »komuna«. Izvršila se je socialistična revolucija in z njo se je začela nova zgodovina človeštva.

Poučna je zgodba z odlokom o zemlji.

V Rusiji je poleg socialne demokracije kot stranke delavskega razreda obstajala še stranka socialnih revolucionarjev, skrajšano stranka esérov, ljuta sovražnica carizma, ki se je ponašala s svojimi organizacijami in zlasti z vplivom po vaseh. Bila je zares množična kmečka stranka. V svojem programu je imela zahtevo po razdelitvi zemlje kmetom. Toda ko je 6. avgusta 1917 vodja te stranke, A. F. Kerenski, oblikoval začasno vlado in ji postal predsednik, ni ta vlada ničesar praktičnega in otipljivega storila, da bi uresničila eno glavnih, privlačnih in perečih zahtev eserovskega programa, to je, razdelila zemljo. Pač pa je boljševiška vlada v novembru prevzela agrarni program eserov, ga z odlokom uzakonila in prepustila mogočni praksi milijonskega kmetstva. O tem je pisal Lenin dve leti pozneje takole:

»Da bi dokazali kmetom, kako jih proletarci ne želijo preglasovati in jim poveljevati, ampak jim želijo pomagati in postati njihovi prijatelji, zmagoviti boljševiki niso *niti ene svoje besede* vključili v 'dekret o zemlji', ampak so vanj od besede do besede prepisali tiste kmečke zahteve (najbolj revolucionarne kajpak), ki so jih *socialrevolucionarji* priobčili v svojem *eserovskem* listu. Eseri so se togotili, razburjali, izražali svoje nezadovoljstvo in vpili, da so 'boljševiki ukradli njihov program'; ljudje so se seveda eserom le smejali: kakšna stranka pa ste, da so vas morali premagati in izgnati iz vlade, da bi uresničili iz vašega programa vse, kar je bilo v njem revolucionarnega, koristnega za delovno ljudstvo!«

Lenin je prav tam zapisal tudi, da je »zmagoviti proletariati« s tem odlokom »dobesedno v nekaj urah« pridobil kmete za sovjetsko oblast — na kongresu sovjetov tiste dni v Petrogradu so pretežno večino sestavljali kmečki delegati — in jih iztrgal vplivu stranke social-revolucionarjev. Storila je to sovjetska vlada, po Leninovih besedah, ker »... proletariati ne more zmagati, če ne pridobi na svojo stran večine prebivalstva«. ⁵

Praktične izkušnje oktobrske revolucije leta 1917, kako delavstvu in naprednim silam pridobiti kmečko večino v deželi, so lahko tudi danes koristne socialističnim silam v nerazvitih kmečkih deželah.

Poleg zgornjih posebnosti v vzajemnih odnosih razredov v nekdanji Rusiji ob oktobrski revoluciji 1917, s katerimi nismo izčrpali razrednih vidikov viharjih in pestrih dogajanj takratnega časa, so vredni omembe in razčlenbe (saj niso brez praktične rabe dandanes) tudi odnosi med narodi v Rusiji, ki so jo v času carizma imenovali »ječa narodov«.

⁵ V. I. Lenin, *Zbrana dela*, v rušč. zv. 40, Moskva 1963, str. 13—14, razprava »Volitve v ustavodajno skupščino in diktatura proletariata«, napisana decembra 1919.

Meščanskodemokratska februarjska revolucija ni spremenila nacionalnih odnosov v Rusiji. Zatiranim narodom ni dala svobode. S tem si je ožila obseg in domet, se odrekala podpori tako mogočnega dejavnika v družbi, kakršna so bila narodnoosvobodilna gibanja.

Prav ta konservativna plat razvoja je pobudila boljševiško stranko, da se — kakor že mnogo let prej s programom in drugimi dejanji — radikalno izreče za nacionalno svobodo zatiranih ljudstev, ki so v pretežni meri naseljevali obrobne pokrajine nekdanjega carskega imperija. Aprila 1917 je izdala brošuro z naslovom »Naloge proletariata v naši revoluciji«, katere pisec je bil Lenin. V njej beremo tele zahteve glede zatiranih narodov: »Popolna svoboda odcepitve, najširša krajevna (in nacionalna) avtonomija, do nadvse opredeljena jamstva pravic narodnih manjšin — takšen je program revolucionarnega proletariata.«⁶

Da v tem programu na prvem mestu srečamo pravico odcepitve nekega naroda od obstoječe države, ni prav nič čudnega. Boljševizem je stalno ponavljal obveznost delavstva zatirajočega naroda, da vztraja pri pravici zatiranega naroda do odcepitve, medtem ko je obveznost delavstva zatiranega naroda, da poleg zavzemanja za osnovne naloge vztraja pri pravici do prostovoljnega združevanja osvobojenih in enakopravnih nacij.

Leninova argumentacija za navedeni nacionalni program je izredno tehtna in še danes spodbudna:

»Proletarska stranka se zavzema za ustanovitev države, ki bi bila kolikor le mogoče velika, saj bi bilo to delovnim ljudem v korist; zavzema se za *zbližanje in nadaljno spojitev* narodov, vendar ne želi doseči tega cilja z nasiljem, ampak ga želi uresničiti samo in izključno s svobodno in bratsko zvezo delavcev in delovnih množic vseh narodov.

Čim bolj bo republika Rusija demokratična, čim uspešneje se bo organizirala kot republika sovjetov delavskih in kmečkih odposlancev, tem bolj mogočna bo *prostovoljna* privlačna sila takšne republike za delovne množice vseh narodov.«⁷

Dejanski razvoj je potrdil Leninova načela, zapisana aprila 1917, to se pravi, sedem mesecev pred oktobrskim prevratom. Po tem prevratu so prej zatirani narodi hiteli ustanavljati svoje svobodne države. Tako so nastale republike Ukrajina, Gruzija, Armenija, Finska, Estonska, Letonija, Litva, Baškirijska in druge. Kazalo je, da nekdanja širna Rusija razpada na posamezne kose. Obrobne pokrajine so zapuščale prejšnjo »ječo«. Ko so 5. decembra 1917, mesec po oboroženi vstaji v Petrogradu, vprašali predsednika sovjetske vlade, kaj misli o tem razpadu, je Lenin odgovoril: »Kakršnokoli bi že bilo število samostojnih republik, tega se nam ni bati. Za nas ni pomembno, kje poteka državna meja, pač

⁶ Prav tam, v rušč. zv. 31, Moskva 1962, str. 168. Slovenski prevod glej Lenin, *Izbrana dela*, CZ, Ljubljana 1949, zv. 3, str. 34.

⁷ Prav tam, v rušč. str. 167—168, v slovenskem prevodu str. 33—34.

pa je pomembno, da ohranimo zvezo med delovnimi ljudmi vseh narodov za boj z buržoazijo kakršnekoli narodnosti.« Posebej je Lenin poudaril potrebo pravilnega odnosa do ukrajinskega naroda: »Zdaj opazujemo nacionalno gibanje v Ukrajini in mi pravimo k temu: smo brezpogojno za popolno in neomejeno svobodo ukrajinskega naroda. Naša dolžnost je, da razteptamo staro, krvavo in umazano preteklost, ko se je Rusija po volji kapitalistov-zatiralcev kot rabelj vedla do drugih nacij. S to preteklostjo bomo pomedli, od nje ne bomo pustili kamna na kamnu... Samo socialistična zveza delovnega ljudstva vseh dežel bo odstranila vsakršno podlago za narodnostna preganjanja in spore.«⁸

Mesec kasneje, januarja 1918, sprejme sovjetska vlada Deklaracijo pravic delovnega in izkoriščenega ljudstva, v kateri predvideva nadaljnjo državno ureditev Rusije na čisto novih temeljih:

»Sovjetska republika Rusija se ustanavlja na podlagi svobodne zveze svobodnih narodov kot federacija sovjetskih nacionalnih republik.«⁹

V tej ureditvi so našli svoje interese tudi narodi na obrobju nekdanje države. Odcepitev od stare osvojevene Rusije so dopolnili s prostovoljno združitvijo v federacijo sovjetskih republik. K temu jih je posebno silila intervencija zahodnih velesil, ki so pošiljale svoja armade na rusko ozemlje prav čez komaj osvobojene nacionalne republike in tako ogrozile komaj doseženo svobodo. Te republike so se raje oprle na sovjetsko Rusijo kot na imperialistične razbojnike z zahoda. O tem priča zlasti primer male Estonske, dežele ob Baltskem morju. Ko je estonsko meščanstvo ob zunanji pomoči zatrla sovjetsko revolucijo na svojem ozemlju in utrdilo lastno oblast, se je 2. februarja 1919 rajši pogodilo za mir s sovjetsko Rusijo, kakor da bi odprlo pota zahodnim armadam za intervencijo zoper boljševiško republiko.

Federativna ureditev države na prostorih nekdanjega ruskega imperija, sestavljena iz suverenih nacionalnih držav, je tako postala realna rešitev mednacionalnih odnosov na ozemlju s pestrim prebivalstvom. Zveza sovjetskih socialističnih republik obstaja že 55 let.

Za pravico narodov do samoodločbe, vštevši pravico do odcepitve od obstoječe države, se je pokazalo, da je tako načelno utemeljena kot praktično izvedljiva. Socialistični razvoj posameznih narodov pri tem očitno in upravičeno pospešuje bodisi njihovo federativno povezavo ali določene integracijske vezi. Vsakršno zapostavljanje nacionalnih teženj — naj si bodo družbene ureditve še tako različne — se lahko le hudo maščuje naprednim in revolucionarnim tokovom, saj prepušča nacionalna gibanja nazadnjaškim silam. Naloga sodobnosti pa je združiti vsa napredna gibanja v svetovni revolucionarni proces, ki se je začel z Oktobrom 1917.

⁸ Prav tam, v rušč. zv. 35, Moskva 1962, str. 116—117, Govor na prvem vseruskem kongresu vojne mornarice dne 5. decembra 1917.

⁹ Prav tam, v rušč. zv. 35, Moskva 1962, str. 221; slovenski prevod glej v Lenin, *Izbrana dela*, CZ, Ljubljana 1949, zv. III, str. 338.

Formiranje revolucionarne partije leninskega tipa

V 90. letih XIX. stoletja je osvobodilno gibanje v Rusiji stopilo v novo obdobje. Socialna demokracija je nehala biti le idejna smer. Spremenila se je v aktivno politično silo, nerazdružljivo povezano z razrednim bojem proletariata. Zbliževanje socialne demokracije z množičnim delavskim gibanjem se je razvijalo v razmerah burne rasti kapitalizma.

Vladimir Uljanov je stopil na politično prizorišče, ko se je približevalo obdobje revolucionarnih pretresov. Z njegovim nastopom je povezano novo obdobje v razvoju marksizma. Proučeval je revolucionarno teorijo in upošteval pri tem nove zgodovinske izkušnje in nove zahteve proletarskega gibanja. Odločno je zavrnil vulgarno, dogmatično sprejemanje marksizma. V idejnih bojih, ki jih je vodil proti narodnikom in »legalnim marksistom«, se je pričela opredeljevati nova stopnja v teoriji in praksi marksizma.

Narodniška ideologija je v tem obdobju postajala glavna ovira na poti socialdemokratskega gibanja v Rusiji. Z razslojevanjem vasi se je razcepil tudi stari kmečki socializem, odstopajoč mesto na eni strani delavskemu socializmu, na drugi pa se je izrodil v plehek meščanski radikalizem (Lenin, Sočinenija, V/1, str. 272).

Da bi zavrgli zmotno teorijo narodništva in utemeljili program in taktiko socialne demokracije, je bilo treba raziskati ekonomsko ureditev Rusije, odkriti vse oblike ekonomskega antagonizma. V svojih zgodnjih delih je Lenin do podrobnosti razčlenil odnose v Rusiji in opredelil naloge socialne demokracije.

Ko so narodniki izkrivljali Marxov nauk in ga skušali utesniti v Prokrustovo posteljo »ekonomskega materializma«, se je Lenin odločno boril proti takšnemu ponarejanju. Poudaril je, da se marksisti zavzemajo za vsestransko analizo družbenega življenja. Opirajoč se na materialistično dialektiko je opredelil posebnosti socialnoekonomskega razvoja Rusije, razkril ekonomsko strukturo ruske družbe, mesto in vlogo različnih razredov v osvobodilnem gibanju in razkril socialna protislovja, ki so nakazovala bližajočo se revolucijo v deželi.

Ko je Lenin branil in razvijal marksizem, je izhajal predvsem iz praktičnih zahtev ruske socialne demokracije, iz nujnosti, da teoretično utemelji njen program.

V 90. letih je ideja ustanovitve socialno-demokratske stranke v Rusiji dobila najbolj utemeljeno podlago v delih Lenina. Vsa njegova teoretična in organizacijska dejavnost je bila podrejena temu cilju.

Leninovi nastopi so bili organsko povezani z osnovnim vprašanjem revolucije in z osnovanjem borbene revolucionarne marksistične stranke. Ko je razkrinkaval »liberalne narodnike«, »ekonomiste«, »struviste« in »bernsteinovce«, je posebno pozornost posvetil znanstveni analizi socialnoekonomskega razvoja dežele. Menil je, da mora biti teoretično delo ruskih marksistov »usmerjeno h konkretnemu proučevanju vseh oblik ekonomskega antagonizma v Rusiji« in opredelitvi borbene poti delavskega razreda in njegove partije.

Na osrednjem mestu med Leninovimi deli tega obdobja je knjiga *Razvoj v Rusiji*. Prvič v marksistični literaturi se proučuje položaj kmetov v kapitalizmu in dokazuje zaveznitvo delavcev in kmetov. V delu je Lenin razvil ekonomski nauk Marxa na podlagi konkretnih zgodovinskih razmer Rusije, odkril zakonitosti, posebnosti in protislovja ruskega kapitalizma, pokazal novo razmerje razrednih sil v deželi, vsestransko utemeljil vodilno vlogo proletariata v prihodnji buržuazno-demokratski revoluciji.

Ko je proučeval gospodarstvo in razredno strukturo ruske družbe, je opredelil mesto raznih razredov v osvobodilnem gibanju, znanstveno dokazal nujnost vodilne vloge proletariata v revoluciji, njegovo sposobnost, da povede večmilijonske delovne množice tlačanskih kmetov v napad proti carizmu. Ta sklep se vleče kot rdeča nit skozi vso knjigo. Zavrnil je tudi dogmo, po kateri je vodilna vloga proletariata v revoluciji mogoča le v primeru, če ta predstavlja večino ljudstva. Delavski razred povezan z naprednimi oblikami proizvodnje, ima realno možnost strniti svoje vrste in ustanoviti svojo politično organizacijo. Samo proletariat kot dosledni revolucionarni razred lahko postane resnični hegemon revolucije.

Drugi bistveni sklep zadeva kmete. Znanstveno je dokazal ekonomsko podlago zaveznitva delavca in kmeta, njuno obojestransko zainteresiranost v boju proti carskemu samodržstvu in kapitalizmu.

Leninova analiza poreformnega razvoja Rusije, idejni razpad liberalnega narodništva, boj »proti ekonomizmu«, struvizmu in bernsteinovstvu so imeli velik pomen v premagovanju reformističnega vpliva v delavskem gibanju in v pripravah idejnoteoretičnih pogojev za ustanovitev proletarske stranke. *Zahteva zgodovinskega trenutka je bila izdelati načrt strnitve razkropljenih socialdemokratskih organizacij v centralizirano marksistično stranko.*

Zgraditi marksistično revolucionarno stranko v ognju carističnega preganjanja in hkrati obvladati zaostalost ter ozki praktikizem je bila izredno zapletena naloga. Vsa Leninova aktivnost je bila podrejena temu cilju. Vsak njegov članek izraža neko stopnjo boja s smermi, ki so nasprotovale njegovi zamisli.

V Rusiji, kjer je vladalo samodržstvo, je bilo treba ustanoviti stranko v popolni ilegali, v razmerah ostre politične reakcije. Dokler ruski delavci niso izvojevali političnih svoboščin, naj bi revolucionaren časopis postal glavna in odločilna smer v snovanju stranke. Program, ki naj bi ga ures-

ničeval časopis, je izdelal Lenin. »Iskra« je zbrala pod marksistično zastavo vse revolucionarne sile socialne demokracije. V organizacijsko delo je vnesla revolucionarno vsebino in mu dala revolucionarni razmah. Obzračje marksistične teorije pred raznim ponarejanjem se je povezovala z njenim mojstrskim prilagajanjem ruski stvarnosti. Po Marxu in Engelsu se je veliko spremenilo; braniti star položaj, pomeni biti zvest črki, ne pa duhu nauka (Lenin, *Sočinenija*, V/7 str. 237).

K vprašanju delavskega gibanja je Lenin pristopil z vidika nalog socialistične revolucije. Socialni demokrat mora nastopiti kot nosilec aktualnih obče demokratičnih zahtev, kot voditelj vseh opozicijskih slojev. Postavljati mora akcijske programe raznih slojev prebivalstva.

Organizirani sili proletariata v stranki je Lenin pripisal zgodovinski pomen v znameniti formuli: »... dajte nam organizacijo revolucionarjev in prevrnili bomo Rusijo!« Brez trdne centralizirane partije delavstvo Rusije ne bi moglo doseči zmage.

Leninove ideje o stranki, temeljih njene taktike in načelih organizacije so povzročile hud prevrat v predstavah in delu socialne demokracije. Opredelile so prihodnji razvoj partije, njenih oblik, metod dela in naravo kadrov.

Glavna naloga II. kongresa ruske socialnodemokratske stranke je bila ustanoviti učinkovito stranko na tistih načelih in organizacijskih temeljih, ki jih je postavila Iskra. *Leninovi govori na kongresu so bili uperjeni proti prizadevanjem vseh tistih, ki so hoteli ustanoviti raznobarvno in razblinjeno stranko. Organizacijska nesoglasja so opozarjala na hudo krizo v stranki. Začel se je dolg, zapleten proces diferenciacije v stranki na revolucionarno in zmerno krilo.*

Bližali so se novi boji, nove preskušnje. Krvavi pokol delavcev 9. januarja 1905 pred zimsko palačo v Peterburgu je bil uvod v buržoazno-demokratično revolucijo. *Po besedah Krupske je Lenin ob izbruhu revolucije izjavil: »Gibanje v Rusiji se bo usulo kot plaz. Revolucionarno ljudstvo ne bo ostalo na pol poti.«*

Za mnoge neruske socialne demokrate so nenehne razprave, frakcijski boji, razcep med boljševiki in menjševiki, idejni spori in razcepi v okviru same boljševiške stranke pomenili nekaj nenavadnega. V teh sporih nikakor ni šlo za sholastične subtilnosti, kot so mnogi mislili, ampak za osnovna vprašanja revolucionarnega gibanja. Zgodovina je pokazala, da so bili samo Lenin in njegovi privrženci kos prihodnjim zgodovinskim nalogam. Skrbno so definirali platformo stranke in opredelili razmejitvene linije.

Dolgotrajno, naporno delo za zgraditev stranke in organiziranje delovnih slojev Rusije, predvsem delavskega razreda, je Leninu omogočilo, da je hitro in brez tavanja oblikoval revolucionarno smer stranke med vojno. V svojih tezah O nalogah revolucionarne socialne demokracije v evropski vojni je izdelal jasno in brezkompromisno linijo, ki je opredeljevala vso njegovo nadaljnjo dejavnost. *Študij ekonomije imperializma, ana-*

liza tega gibanja, dojemanje celotne svetovne podobe imperializma so Leninu omogočile, da je vrsto političnih vprašanj postavil na novo in probleme temeljito osvetlil.

Sredi Leninovega znanstvenega in političnega dela je dosegla Švico novica o zmagi februarske revolucije v carski Rusiji. Po svoji sestavi je bila revolucija od samega začetka delavsko-kmečka. V boju se je izoblikovala enotna revolucionarna organizacija sovjetov delavskih in vojaških odposlancev, medtem ko so bili v revoluciji leta 1905 sovjeti še ločeni med seboj. Novo izoblikovani petrograjski sovjet je pozval delavce, naj izvolijo v tovarnah svoje odposlance v sovjete, in potrdil spontano nastajanje skupnih vojaških in delavskih sovjetov.

Zmagi revolucionarne vstaje v Petrogradu je sledil revolucionarni polet v vsej deželi. Poleg sovjetov, ki so poosebljali revolucionarno-demokratsko smer, je nastala v februarских dneh tudi začasna vlada kapitalistov in veleposestnikov.

Z zakonom o svobodi gibanja je bilo tudi boljševiški stranki omogočeno legalno delovanje. Novi položaj je zahteval od stranke nov strateški načrt, novo taktiko in gesla. Mnogi boljševiki niso dojeli razredne vloge in pomena sovjetov kot nove oblike oblasti. Kako velikanska je razlika med Leninovo analizo v »Pismih od daleč« in stališči boljševikov, ki so se vrnili iz sibirskega pregnanstva!

Lenin je v svojih člankih »Pisma od daleč« nakazal, kakšno smer naj stranka zavzame po februarski revoluciji. Pozival je delavce, da revolucija še ni končana, da se morajo delavci še naprej junaško boriti in izbojevati zmago tudi v drugi etapi revolucije. Njegova vrnitev iz Švice v Rusijo je bila za usodo revolucije odločilnega pomena. Takoj po vrnitvi je nastopil s svojim govorom, ki ga je strnil v znane aprilске teze. V njih je nakazal politično in ekonomsko podlago stranke v novi etapi revolucije ter določil politično-organizacijsko obliko nove oblasti. Leninove teze so zajele vse vidike boja za prehod od buržoazno-demokratske revolucije k socialistični. *Poudarile so vodilne sile proletarske revolucije, nakazale etape prehoda in določile stališča stranke do vseh tekočih problemov.*

Ko je Lenin v tezah nakazal prihodnje naloge stranke na stopnji preraščanja buržoazno-demokratske revolucije v socialistično in karakteriziral gonilne sile nove revolucije, je označil tudi politično-organizacijsko obliko nove oblasti. Poudaril je, da so sovjeti delavskih vojaških in kmečkih odposlancev nova oblika ali nov tip države.

Leninov govor in aprilске teze so izzvale pri menjševikih vihar ogorčenja. Mnoge navzoče boljševike so Leninove teze presenetile. Med seboj so šepetali, da je bil Iljič predolgo v inozemstvu, da je zgubil zveze z Rusijo, da nima pregleda nad položajem.

Brez Lenina se ne bi nihče znašel v novem položaju. Vsi so bili ujetniki starih obrazcev. Šele čez nekaj časa je stranka dojela zgodovinski pomen aprilskih tez. Kaj je Leninu omogočilo, da je preusmeril stranko na nove tirnice, že v nekaj tednih? Primarno sta bila odločilna Leninova

osebna kvaliteta voditelja in objektivni revolucionarni položaj. *Lenin ni bil močan samo zato, ker je poznal zakone razrednega boja, ampak tudi zato, ker je znal pravilno prisluhniti živemu gibanju množic. Bil je prepričan, da bodo delavci, ki so podpirali ilegalno stranko, pripravljeni izkoristiti revolucionarne perspektive. Množice so bile bolj revolucionarne kot mnogi stari boljševiki, ki so se oklepali starih obrazcev. Leninu se je posrečilo s sorazmerno majhnimi izgubami obrniti krmilo stranke in jo usposobiti za nove revolucionarne podvige.*

Oktobrska revolucija in priprave nanjo so bile Leninovo delo. Ves oktobrski preobrat je bil izveden brez zmešnjav, brez večjih uličnih spopadov in prelivanja krvi v Petrogradu. Boj se je zavlekel le okoli Zimskega dvorca in okrožnega štaba. 25. oktobra okoli 10. ure dopoldne je izšel oklic ruskim državljanom, ki ga je sestavil Lenin. V njem je naznanil, da je prišla državna oblast v roke organa petrograjskega sovjeta delavskih in vojaških odposlancev in vojaškega revolucionarnega komiteja.

26. oktobra se je začel drugi kongres sovjetov, na katerem so sprejeli vrsto pomembnih sklepov. Najpomembnejša sta bila odlok o miru in odlok o zemlji. Istega dne so na seji centralnega komiteja izvolili novo delavsko-kmečko vladno — sovjet ljudskih komisarjev. Po vsej širni Rusiji se je pričel boj za vzpostavitev sovjetske oblasti.

Lenin je kot predsednik sveta ljudskih komisarjev vodil neposredno organizacijo centralnega aparata sovjetske države in graditve organov sovjetske oblasti. Pri tem ga ni vodila strast po birokratskem uradovanju, temveč težnja, da program stranke pojasni v vladnem jeziku. Trdno je veroval v ustvarjalno silo ljudskih množic. »Živa ustvarjalna dejavnost množic,« je zapisal, »mora biti glavni dejavnik novega javnega življenja.« Stranka je v Leninovem obdobju usmerjala revolucionarno energijo in ustvarjalno dejavnost množic v tirnice graditve sovjetske države. Socializma ni mogoče zgraditi z ukazom od zgoraj. Njegovemu bistvu je tuj uradniški birokratski avtomatizem. Živ ustvarjalni socializem je delo ljudskih množic samih. Lenin je ustvaril živo revolucionarno stranko, preskušeno v boju in prežeto z ideali demokratičnega centralizma. Že v svojem zimmerwaldskem obdobju je Lenin v polemiki z doktrinarnim marksizmom Pjatakovom opozoril na raznovrstnost oblik prehoda iz kapitalizma v socializem. »Vsi narodi bodo prišli v socializem, to je neizogibno, toda ne vsi na čisto enak način. Vsak narod bo prispeval svoje posebnosti v to ali drugo obliko demokracije, v to ali drugo raznoličnost diktature proletariata, v ta ali drugi tempo socialistične preobrazbe raznih strani družbenega življenja. Nič ni teoretično tako jalovo in smešno, kakor če si slikamo v imenu historičnega materializma prihodnost v tem odnosu z enolično sivo barvo: to ne bi bilo nič drugega kot zmazki suzdalskih slikarjev.«

O razmerah, v katerih je bila izvedena revolucija v Rusiji

Po odpravi tlačanstva leta 1861 so se kapitalistični družbeni odnosi tudi v Rusiji sorazmerno hitro razvijali in postali odločilni dejavnik v njenem razvoju. S tem so bila ovržena pričakovanja, da se bo Rusija v svojem razvoju izognila kapitalistične družbene formacije. Z razvojem kapitalističnih proizvodnih odnosov se je krepil tudi delavski razred. V zadnjih desetletjih 19. stoletja se je seznanil z Marxovimi in Engelsovimi nauki in povezal z delavskim gibanjem v drugih evropskih deželah. Zgodovinski interes in naloga delavskega razreda, ki sta jih razkrila Marx in Engels, so bili povsod isti ne glede na razmere, kjer si je kapitalistični razred prilaščal presežni produkt, ki ga je ustvarjal delavski razred. Zato je do revolucionarnih sprememb v Rusiji prišlo predvsem zaradi razrednih nasprotij, ki so značilni za kapitalistično družbo. Odločilna pa je bila dejavnost boljševikov, ki so ostali zvesti prepričanju revolucionarnega delavskega gibanja, da je osvoboditev delavskega razreda mogoča le z odpravo kapitalizma. Razmere v prvi svetovni imperialistični vojni so bili ugodni zgodovinski trenutek za revolucionarno akcijo, ki so se je lotili boljševiki in v nekdanji Carski Rusiji vzpostavili oblast delavcev in kmetov.

Tako je socialistična revolucija zmagala v manj razviti kapitalistični deželi. Zaradi tega so nekateri voditelji delavskega gibanja, ki so se odrekli revolucionarni akciji, zavračali njeno socialistično naravo, kakor da bi revolucionarne spremembe v družbi nastajale samo zaradi razvoja proizvodjalnih sil družbe. Sklicevali so se tudi na Marxa, ki je predvideval, da bo socialistična revolucija najprej zmagala v najbolj razvitih kapitalističnih deželah zahodne Evrope. Toda od Marxa do Lenina so se razmere v Evropi, v Rusiji in v svetu v marsičem spremenile. Kapitalizem je dosegel imperialistično stopnjo razvoja in se dokončno razvil v svetovni sistem in v ta okvir pritegnil vse dežele sveta. Rusija, ki je sorazmerno pozno stopila na pot kapitalističnega razvoja, je s pomočjo domačega in tujega kapitala razvila maloštevilna, a velika industrijska središča, kjer je bilo izkoriščanje delavcev neomejeno. Zato so bili skrajno nezadovoljni z obstoječimi razmerami. Njihovo nezadovoljstvo se je prepletalo z nezadovoljstvom kmečkega prebivalstva. Na vasi, kjer je gospodovala zemljiška gospoda, so bili poleg drugih tudi močni ostanki fevdalnih družbenih odnosov. Nezadovoljstvo delavcev in kmetov je krepil carski absolutizem, ki je brezobzirno preganjal vse, ki so kakorkoli nasprotovali obstoječim razmeram. Revolucionarno vrenje v Rusiji je v začetku

20. stoletja pospešila gospodarska kriza, ki je bila v Rusiji kot manj razviti kapitalistični deželi ostrejša. Svoje je prispeval poraz Rusije v vojni z Japonsko, ki je razkril razmere v vladajočih krogih ruske družbe.

Revolucija 1905. leta je bila prvi odločen korak v revolucionarne spremembe v Rusiji, ki so se končale z zavzetjem Zimskega dvorca. Zasluga boljševikov je, da so boj za demokratične pravice ruskih ljudi usmerjali v boj za socialistično revolucijo. Poudarjali so, da je za njeno zmago nujna povezanost delavskega razreda z drugimi delovnimi in izkoriščanimi množicami v deželi. Misel, ki jo najdemo že pri Marxu, je Lenin na podlagi družbenih sprememb razvil in obogatil in je eden pomembnih elementov ne le za zmago oktobrske revolucije, ampak tudi za socialistične revolucije v zadnjih desetletjih.

Oktobrska revolucija je zmagala v sicer manj razviti kapitalistični deželi, zato pa v deželi z organiziranim delavskim razredom, ki je bil pripravljen za revolucionarni boj. V zgodovini pa se nič ne dogaja brez aktivne vloge ljudi, ki so v danih zgodovinskih okoliščinah ustvarjalci lastne zgodovine.

Oktobrska revolucija je bila prva uspešna socialistična revolucija v zgodovinskem razvoju človeške družbe, ki je buržoazija kljub velikim prizadevanjem, ni uspela zatreti. Zato se z njo začne nova epoha v zgodovinskem razvoju človeške družbe — epoha socializma oziroma komunizma. Nasprotnikom socialistične preobrazbe družbe je bil nezaželen »ruski primer«, delovnim ljudem pa cilj, za katerega so se bojevali in bojujejo. V času druge svetovne vojne in po njej so oktobrski revoluciji sledile socialistične revolucije v drugih deželah — Evropi, Aziji in Ameriki. Nekatere v bolj razvitih kapitalističnih deželah, kakor je bila carska Rusija, druge celo v manj razvitih deželah. Nastale so med svetovno vojno ali v času anticolonialnega boja. Oktobrska revolucija je bila in bo ostala prva med enakimi. Ni in ne more biti model, ker je (in bo) vsaka revolucija nastala v čisto določenih zgodovinskih okoliščinah. Tisto, kar pa je in bo obče vsem socialističnim revolucijam — je odprava razrednih proizvodnih in družbenih odnosov. Ker je oktobrska revolucija) prva odprla pot socialističnemu razvoju, zasluži našo posebno pozornost.

Lenin, znanstveno-tehnična inteligenca in oktobrska revolucija

Kar je francoska revolucija pomenila za oblikovanje meščanskega kapitalističnega sveta, to je pomenila oktobrska revolucija za prihajajoči svet socializma. Največja tragika bi bila, če bi ta velikanski korak v zgodovini človeštva, ta prekrasni sončni vzhod, postal ovira za nove samostojne drzne korake narodov in svetovnega proletariata k razširitvi brezmejnega obzorja, ki ga je odprla in nakazala oktobrska revolucija.

Vsaka velika socialna revolucija v zgodovini človeštva je vplivala na znanstveno-tehnično ustvarjalnost, na družbeno-idejno osveščenost znanstveno-tehnične inteligence ter na obliko in tempo znanstveno-tehničnega napredka.

Lenin je ocenil, da se glavna množica inteligence stare Rusije kaže kot neposredni nasprotnik sovjetske oblasti. Že samo njen družbeni izvir, narava njenega dela ter njen družbeni položaj v razredni družbi so jo odvrčali od praktičnega in idejnega zблиžanja z delavskim razredom. Po drugi strani pa bi prav izgradnja materialnih in družbenih temeljev prve socialistične države izredno potrebovala vsestransko množično angažiranje znanstveno-tehnične inteligence. Če se velik del te inteligence ni spuščal v neposredno sabotažo naporov in ukrepov sovjetske oblasti, je svojo naklonjenost skril za plaščem politične nevtralnosti in ravnodušnosti, en del pa je odšel v emigracijo. V takratnih razmerah je bila že politična nevtralnost neki določen napredek. Lenin je kot izreden pomemben problem, kot prvo nalogo ocenil potrebo, da se buržoazna inteligenca ali tako imenovani buržoazni specialisti vklučijo v izgradnjo socialistične družbe. (*Sočinenija*. zb. 36, str. 159).

Kapitalizem je po Leninu zapustil silno dediščino, specialiste, ki jih je treba množično izkoristiti, ker ni mogoče zgubljati časa za pripravo specialistov s komunističnimi družbenimi stališči. Po Leninu se je treba sprijazniti z buržoaznimi specialisti, agronomi, inženirji, zdravniki, ker drugih in boljših ni. Lenin z oznako »buržoazni« misli izključno družbenopolitično in svetovnonazorsko usmerjenost teh specialistov, ne pa njihovega strokovnega znanja. Odločno se je zavzel za materialno stimulacijo teh strokovnjakov in je menil, da se glede tega ne sme varčevati, ker bi bila sicer gospodarska škoda neprimerno večja. Buržoazni specialisti morajo biti po Leninu tudi moralno premagani z novo družbeno prakso in ni dovolj, da so samo politično odrezani od buržoazije. Treba jih je obdati z ozračjem tovariškega sodelovanja, jim onemogočiti sabotažo, a jim hkrati dati možnosti, da delajo v boljših razmerah kot v kapitalizmu (*Sočinenija*, zv. 38, str. 166). Lenin ni bil sektaški in nestrpen do znan-

stveno-tehnične inteligence, ki po svojih družbenopolitičnih stališčih ni sprejemala sovjetske oblasti in ni bila navdušena zanjo. Leninova zahteva do buržoazne inteligence je zadevala predvsem njeno politično lojalnost in se ni razširila v zahtevo po idejni svetovnonazorski filozofski lojalnosti.

Lenin izrecno poudari, da brez opore na tradicijo znanosti, tehnike in umetnosti, ki jo je ustvaril kapitalizem, komunistične družbe ne moremo zgraditi. Ob tej kontinuiteti pa se mora postopoma uveljavljati tudi kritična diskontinuiteta. Znanost, tehnika, umetnost so po Leninu v rokah in v glavah buržoaznih specialistov, in zmagali bomo samo tedaj, če bomo delali tako, da bodo ti buržoazni specialisti delali za nas (*Sočinenija*, zv. 38, str. 55). Lenin se je dobro zavedal, da brez široke znanstveno tehnološke, kulturne in splošne informacijske odprtosti do vsega ostalega sveta ni mogoče hitro spremeniti materialne podlage sovjetske družbe. Lenin se je zavzemal za to, da je treba skrbno spremljati literaturo v vseh jezikih in prevesti ali vsaj poročati o vsem, kar je količjak vredno. Lenin je imel idejo, da bi v Moskvi morala obstajati institucija, ki bi imela vsaj po en primerek najnovejših tehnoloških dosežkov, ki bi nastali kjerkoli drugje na svetu. Lenin se je osebno angažiral pri organizaciji znanstveno-tehnoloških projektov, zlasti pri državnem planu elektrifikacije in pri ustanavljanju novih znanstvenih institucij. V aprilu 1918 Lenin sam skicira osnutek plana znanstveno-tehničnih del za akademijo znanosti. Če ne bomo v Rusiji vpeljali drugačne tehnike, višje, kot je bila prejšnja, ugotavlja Lenin, ne more biti govora o obnovi narodnega gospodarstva in o komunizmu. Socializem ni mogoč brez mogočne strojne industrije. Leninovo geslo, da je komunizem sovjetska oblast in elektrifikacija, moramo razumeti v kontekstu dramatičnega zgodovinskega imperativa nujne preobrazbe proizvodjalnih sil v povezavi z izgradnjo novih družbenih odnosov. Lenin je točno ocenil, da postaja elektrifikacija dominantna zgodovinska značilnost proizvodjalnih sil ob koncu 19. stoletja in na začetku 20. stoletja. Lenin je ocenil, da je električna industrija najbolj značilna za kapitalistično strukturo tehničnih proizvodjalnih sil v 20. stoletju. Elektrifikacija je postala merilo tehničnega razvoja in je zahtevala rekonstrukcijo celotne tehnične podlage družbe, ker se je tudi kvalitativno in količinsko poglobila medsebojna povezanost vseh področij tehnike. Lenin prav tako odkriva, da se od konca 19. stoletja dalje uveljavlja globoka enotnost znanstvenega in tehničnega razvoja.

Lenin celotno analizo kapitalizma neločljivo povezuje z zgodovino tehnike. Raziskuje zvezo med monopolnim stadijem razvoja kapitalizma in tehničnim napredkom. V tej zvezi se dotika pojava modnih industrij (avtomobilske). Ugotavlja, da pojav novih orožij vpliva na zunanjo politiko držav. Skrbno analizira in komentira podatke tujih avtorjev o tehničnih inovacijah ter o podružbljenosti procesa izumljanja. Lenin poskuša usmeriti ekonomiste, da bi se nenehno zanimali za tehniko, njen napredek in njen vpliv na ekonomsko življenje družbe (Ju. S. Meleščenko; S. V. Šu-

harin: *Lenin i naučno-tehnički progress*, Leningrad 1969, str. 73). Lenin je zavzel pravilno stališče, da se pri imperializmu nadaljuje težnja pospešenega razvoja tehnike, in da je ta težnja hkrati povezana z neslutnimi možnostmi zadrževanja tehnike, z možnostmi, ki jih proizvaja monopolna faza razvoja kapitalizma. Lenin ugotavlja, da gredo ZDA vse hitreje naprej, ker pritegujejo najbolj energično, za delo najbolj sposobno in ustvarjalno prebivalstvo. Te ustvarjalne predpostavke razvoja ZDA črpajo iz vsega sveta. Lenin v tej zvezi opozarja na izseljevanje inteligence, tudi ruske, v ZDA.

Pri analizi razvoja kapitalizma v Rusiji Lenin ne obide njenega tehničnega prevrata. Patriarhalno kmečko gospodarstvo po svoji naravi temelji na rutinski tehniki in ne more dajati možnosti za tehnični napredek. Ne samo potrebe nasploh, ampak prav potrebe kapitalističnega razvoja so stimulirale tehnični napredek v poljedelstvu. Uporaba poljedelskih strojev je bila možna samo s predpostavko, da so bili mezdni delavci. Šele ko je kapitalizem poljedelstvo postavil v odvisnost od svetovnega trga ter vnesel konkurenco na vas, so vzniknili pogoji za preobrazbo tehnične podlage patriarhalnega kmečkega gospodarstva. Tehničnemu prevratu v Rusiji so se na široko odprle družbenopolitične možnosti po reformi 1861. leta.

Čeprav Lenin na mnogih mestih pripisuje izredno velik pomen preobrazbi materialnih proizvodnih sil družbe, bi bilo vendar zaradi tega smešno, če bi Leninu podtikali nekakšen imperializem tehnike, da Leninova zahteva po razvoju proizvodnih sil stoji v službi bistva biti kot volje do moči. Lenin se je upiral, da bi se marksizem spremenil v »tehnološko teorijo zgodovine« in kritiziral delo V. Šuljatikova *Opravičevanje kapitalizma v zahodnoevropski filozofiji*, kjer je razvoj filozofskih sistemov in nazorov postavljen v neposredno odvisnost od razvoja proizvodnje in tehnike. Za Lenina je to karikatura »materializma in zgodovine«. Revolucionarna situacija v Rusiji po Leninu ni čakala, kdaj bo dosežen visok razvoj proizvodnih sil. Lenin ne ločuje analize materialnih tehničnih produktivnih sil od proizvodnih in družbenih odnosov sploh, kot to danes počenjajo razne »filozofije tehnike«. Leninovi fragmenti o tehniki segajo od njene političnoekonomske do filozofske razsežnosti, toda ne zunaj človeškega teoretičnega in praktičnega proizvodnega odnosa do stvarnosti. Po oktobrski revoluciji je prvič prišlo v zgodovini znanstvenotehnične ustvarjalnosti do množičnega gibanja racionalizatorstva in inovatorstva. Lenin je veliko pozornost posvečal izumiteljem in njihovim izumom. 13. oktobra 1920 se je Lenin obrnil na Komite za izume, da mu odgovori na nekaj zastavljenih vprašanj.

Tudi znanstveno dejavnost samo so skušali pritegniti v sistem dolgoročnega družbenega planiranja. Ta poskus je naletel na precejšnjo simpatijo v nekaterih znanstvenih krogih razvitih kapitalističnih dežel, pa tudi na odpor. Ustanovljeno je bilo celo Društvo za svobodo v znanosti, ki naj bi se postavilo po robu širjenju nazorov, da je družbeno planiranje

v znanosti možno. Ideja o planiranju v znanosti je bila takoj postavljena zoper svobodo posamičnega znanstvenika. Član britanske komunistične partije in znanstvenik velikega ugleda biokemik Bernal pa je prav idejo o planiranju znanosti pozdravil kot izhod iz obstoječe anarhije znanstvenega raziskovanja in kot obliko povezovanja znanosti z resničnimi družbenimi potrebami. Razumljivo je, da je sama ideja o planiranju znanosti takoj dobila širši družbenopolitični pomen, saj so jo nekateri zahodni znanstveniki razširili v kritiko kapitalističnega sistema sploh in zlasti v kritiko odnosov med kapitalistično družbo in znanostjo (Vojin Milić: »Nastajanje sociologije nauke«, Sociologija št. 1, 1977, str. 30). Teoretično je idejo o planiranju znanosti v Sovjetski zvezi najbolj izdelal N. Buharin.

V Buharinovi teoriji planiranja znanosti je bila vsebovana kritika toge enostranske centralizatorske funkcije družbenega plana. Poudarjal je, da izdelava plana ne sme iti samo od zgoraj k posamičnim ustanovam, ampak se mora graditi tudi od spodaj, da bi na tej ravni prihajalo do usklajevanja znanstveno raziskovalnih in proizvodnih planov. Marxovo idejo o vplivu delitve dela na ideološko naravo zavesti je Buharin prenesel tudi na odnos med delitvijo dela in ideologijo v znanosti. Buharin je uvidel, da je sodobni kapitalizem razkrojil obrtniško organizacijo znanosti in namesto nje postavil gigantski laboratorij trustov.

Oktobrska revolucija je dala močno spodbudo za nova področja znanstvenega raziskovanja, čeprav so bile materialne možnosti zelo skromne. Einstein je v tem smislu pozval zahodne znanstvene institucije in znanstvenike, naj pomagajo zboljšati materialne razmere znanstvenega raziskovanja svojih kolegov v Sovjetski zvezi. Ni naključje, da je Sovjetska zveza v 20. in 30. letih igrala pionirsko vlogo v proučevanju znanosti same. Od znanosti se je namreč veliko pričakovalo, da bi pomagala rešiti velikanske probleme, pred katerimi je stala prva, toda siromašna socialistična dežela. Pričakovalo se je gotovo več, kot pa je takratna znanost mogla dati.

Ta praktični pritisk je v nekaterih trenutkih silil znanost v zelo pragmatistično vedenje. Tudi ta družbena okoliščina je poleg drugih botrovala pri rojstvu in uveljavitvi takšnih pojavov v sovjetski znanosti, kot je bil npr. lisenkizem. Enostransko pragmatično poudarjanje prakse je v letu 1929 vodilo celo k temu, da so nekateri inštituti odpravili teoretične kurze iz fizike in kemije. Moskovska matematična šola je bila slavna po tem, da se je usmerila k čisti teoretični matematiki; glava te šole Jegorov se ni hotel izneveriti tej tradiciji, jo podvreči kritiki in razglasiti, da je šola na uslugo petletnemu planu gospodarskega razvoja. Vpeljava kontinuirane proizvodne prakse za študente je imela ta cilj, da bi potisnila ob stran tiste abstraktne teoretične discipline, ki so bile osnovno delovno področje starih znanstvenikov.

V Sovjetski zvezi je v 20. letih med prvimi na svetu prišlo do institucionalizacije raziskovanja zgodovine znanosti in tehnologije. Na drugem svetovnem kongresu za zgodovino znanosti v Londonu 1931. leta je sov-

jetska delegacija s svojimi svežimi, čeprav z današnjega vidika enostranskimi marksističnimi idejami naredila velik vpliv na prevladujoče zahodne meščanske šole v zgodovini znanosti. Sovjetski ekonomist Strumilin se je gotovo med prvimi v svetu lotil pionirskih raziskovanj o ekonomski učinkovitosti znanstvenega dela. Sovjetski znanstvenik Vernadskij je bil iniciator nove discipline biogeokemije. Opozarja znanstveno javnost na informacijske probleme v znanosti. Genetika populacij je v tem obdobju na svetovni višini. Sovjetski fiziolog P. K. Anohin hkrati kot na Zahodu Bertalanffy razvija idejo funkcionalnih sistemov v biologiji. Astrofizik Ambercumjan in njegova šola razvijajo nove hipoteze o strukturi in razvoju vesolja. Znanstvenik Čiževskij med prvimi v svetu raziskuje vpliv zunajzemeljskih kozmičnih dejavnikov na zdravstveno stanje človeka. Sovjetska psihološka šola (Vigotskij, Lurija, Leantev), inspirirana s historičnim materialističnim mišljenjem oblikuje razvojno-zgodovinsko družbeno koncepcijo zavesti in celotnih človekovih psihičnih sposobnosti. Takoj po oktobrski revoluciji je v poletu sovjetska šola o organizaciji dela. Lenin se zavzema za uvajanje tajlorističnih metod v proizvodnjo, toda prilagojenih novim družbenim odnosom. Lenin trdi, da je ruski delavec slab delavec, ker še nima takšnih utrjenih delovnih navad in izkušenj kot delavci v razvitejših kapitalističnih deželah in ker po drugi strani raven proizvodne strojne tehnologije še ni dosegla takšne ravni, ki izrazito zahteva neko določeno organizacijsko in delovno disciplino.

Po letu 1920 se začne spreminjati politično in idejno ozračje sovjetske znanosti. Spremeni se Leninov kurz tolerantnega odnosa do tako imenovane »buržoazne inteligence«. Od nje ne zahtevajo več samo praktične politične lojalnosti, ampak tudi idejno, svetovnonazorsko filozofsko lojalnost in preobrazbo. Konec je tiste širokosrčnosti, ki jo je še razglašal Kalinin na zborovanju zdravnikov 1925. leta, da lahko zastopajo poljubno politično ideologijo, celo antikomunistično, dokler se zanjo praktično ne angažirajo.

Stalinova usmeritev na zaostrovanje razrednega boja se je prenesla tudi na idejno strokovno področje in je pripeljala do tega, da so se popačila prvotna pravilna avtonomna iskrena prizadevanja številnih znanstvenikov, da izdelajo produktivno in konkretno zvezo med marksistično filozofijo in dialektiko ter svojim lastnim specialnim znanstvenim področjem. Državno partijski dirigirani ideološki pritisk je priklical na površje celo vrsto kvazi-idejnih teoretikov, ki so hoteli v naglici dvigniti neko znanstveno področje na marksistično dialektično raven, a pri tem niso imeli pojma o Marxovih pogojih, ki jih je treba zgodovinsko proizvesti, da bi pojmovni aparat neke znanosti dobil dialektično formo. To je vodilo kasneje do takšnih absurdnosti, da je neki strokovnjak za zgodovino železnic pisal svojemu kolegu, kako naj napiše zgodovino železnic, da bo v skladu z zgodovino VKPB. Vsiljevale so se vse bolj neposredne in poenostavljene sheme povezave med marksističnim svetovnim nazorom in posebnimi znanstvenimi disciplinami. To pa je gotovo še bolj odvrnilo

staro rusko buržoazno znanstveno inteligenco od marksizma. Seveda pa ni bilo več prostora za poprejšnje odkrito konservativno idejno odklanjanje in celo ironiziranje materialistične dialektike in marksistične filozofije sploh.

Sindikata znanstvenih tehničnih delavcev se je svoj čas celo odpovedal, da bi širil in razglašal marksizem kot filozofijo naravoslovnih znanosti, da bi postal tako privlačnejši za znanstvene delavce. Toda še proti koncu 1927. leta kljub temu v ta sindikat ni bilo včlanjenih več kot 6 % vseh znanstvenih delavcev. Društva materialističnih naravoslovcev Komunistične akademije ni imelo več kot nekaj sto članov (David Joravski: *Die sowjetischen Naturwissenschaftler und der »grosse Umsturz«* v: Richard Pipes (Hrsg.): *Die russische Intelligentsia*, Kohlhammer 1962, str. 151).

Očitno je bilo, da bo zelo dolgotrajna pot miroljubnega prepričevanja politično družbeno-idejno drugače misleče inteligence. Združenje znanstvenih delavcev je leta 1929 marksistični-leninistični svetovni nazor postavilo kot pogoj za sprejem v članstvo. Od leta 1927 so od vseh študentov višjih semestrov zahtevali izpit iz marksizma in čutili je bilo odpor študentov, ki so v tem pogosto sledili profesorjem. V novembru jeseni 1929 je po opravljenem delu posebne preiskovalne komisije bilo odpuščenih najmanj 128 članov Akademije znanosti. Od tedaj so poročila o sodnih procesih proti znanstvenikom in specialistom postala vse pogostejša. Zdaj je postalo vsako nepolitično ali nevtrarno vedenje prekršek. Lunačarski, ljudski komisar za vzgojo in izobraževanje, je še leta 1928 znanstvenikom dajal zagotovila, da imajo pravico odkloniti marksizem. Leta 1930 je začel govoriti drugače. Ni bilo več sledu o pravicah, ampak le še o obveznostih. Nove generacije študentov, ki so izhajale predvsem iz vrst delavcev in kmetov, so se začele v okviru splošnih zaostrenih družbenih pritiskov kritično idejnopolitično obračati do svojih profesorjev. Tako je prišel pod njihov udar leta 1929 vodja moskovske matematične šole D. F. Jedorov, star 61 let. Obotavljal se je pristopiti k sindikatu znanstvenih delavcev, a matematično društvo je za svoje člane sprejemalo tudi emigrante. Kritika Jedorova se je stopnjevala in dosegla višek, ko je Jedorov na nekem zborovanju društva matematikov izjavil, »da nič ni bolj škodljivega kot siliti znanstvenika k enotnemu svetovnemu nazoru«. Jedorov je bil zaprt in nato umrl v nepojasnjenih okoliščinah.

Gesla, da je treba narediti konec klečeplazenju pred buržoazno znanostjo, so postajale vse bolj bojovita in praktična. Razrešitev notranjih idejnih in praktičnih problemov sovjetske družbe, ki se je iztekala v stalinistično alternativo, je postopoma sistematično dušila demokratične odnose in vedenje. Notranje nasilje in zunanja izolacija sovjetske države sta se med seboj okrepili. Predvsem zaradi notranjih konfliktov, nasilja, nedemokratičnih odnosov je sovjetska družba vse bolj drsela v znanstveno, tehnološko in kulturno izolacijo. To izolacijo pa je s svoje strani vsiljevala tudi imperialistična strategija kapitalizma. Največje breme te izoliranosti je moral nositi sovjetski delavski razred sam. Izolacija je zniževala

kvaliteto proizvodov in tehničnih standardov. Uvajanje tehnologije je bilo sicer napredno glede na zaostale domače razmere, toda to niso bile novosti glede na razviti svet. Tiste znanosti in tehnologije so dosegle ali presegle svetovno raven, ki jih je bilo mogoče centralistično planirati in katerim je država posvetila izredno pozornost. Znanstveno-tehnološki prepad je postal tako očiten, da je SZ po letu 1955 postopoma začela obnavljati svoje mednarodne znanstveno-tehnično sodelovanje (Zhorer Medvedev: *The Plight of Soviet Science*, London 1971). Seveda pa je pri oceni znanstveno-tehničnih gospodarskih uspehov in neuspehov Sovjetske zveze treba nujno upoštevati vsaj tole:

1. strašno gospodarsko uničenje med državljansko vojno že tako zaostale gospodarske — industrijske ravni v primerjavi z najbolj razvitimi kapitalističnimi deželami;

2. strašno gospodarsko razdejanje med drugo svetovno vojno, ki ga npr. ZDA niso pretrpele;

3. vojaški napor, čeprav spodbujen z blokovsko strategijo in hkrati vsiljen od nasprotne velesile, je za SZ zaradi njene nižje gospodarske razvitosti neprimerno večje breme in ima zanj zato hujše družbeno-ekonomske posledice kot za razvite kapitalistične dežele;

4. negativni vplivi na znanstveni-tehnični napredek, ki so jih sproščale poenostavljene, neprimerne, nestimulativne zveze med znanostjo ter togim državno centralističnim upravljanjem in planiranjem znanstveno-tehničnega napredka.

Po zadnjem velikem idejnem konfliktu med znanostjo in marksistično filozofijo v letih 1947—1953 se je odnos normaliziral in resnično kvaliteto poglobil z obeh strani. Del znanstvene tehnične inteligence, pogosto najbolj ustvarjalni in nezadovoljni z obstoječim stanjem sovjetske znanosti in tehnologije in z lastnimi družbenimi in tehničnimi pogoji za svoje delo in za mednarodno sodelovanje, prehaja v občasno odkrito kritiko in polemiko sistemskih političnih in ekonomskih odnosov sovjetske družbe.

Slabost teh kritik, ki prihajajo s socialističnih in ne antikomunističnih emigrantskih pozicij je v tem, da niso sposobne dati alternative resnično novih kvalitetnih družbeno-proizvodnih odnosov. Kritika se izčrpa v zahtevi po večji demokratizaciji odnosov, pravni varnosti državljanov in varstvu njihovih človekovih pravic. Zmaga stalinistične alternative družbenega razvoja v začetni izgradnji prve socialistične dežele je sovjetsko družbo vsaj za dalj časa oropala zgodovinske priložnosti, da postane po svojem kadrovskem in materialnem potencialu svetovno žarišče najbolj progresivne, najbolj izvirne znanstvene misli, vsaj družboslovne. Temu so krive nenaklonjene družbene razmere, ne odsotnost ustvarjalnih znanstvenih osebnosti. Neizpodbitna moralna in politična ekonomska zmaga socializma je dobljena tedaj, ko njegova že obstoječa vsakodnevna praksa, kljub upirajoči se antikomunistični ideološki propagandi postaja težnja in perspektiva tudi tistega obsežnega dela delavskega razreda, ki mu do

zdaj socializem in komunizem pomenita vse kaj drugega kot človekovo dostojanstvo, njegovo svobodo, njegovo blaginjo, njegovo srečo in njegovo moč, da odloča o lastni usodi. Od dejanske uresničitve teh kvalitete je odvisna tudi množična krepitev socialističnih sil in socialistične vizije v vseh drugih deželah. V tem je velika zgodovinska internacionalna odgovornost že obstoječe socialistične družbene prakse.

MARKO KERŠEVAN

Oktober, Lenin in religija

Dva razloga sta, zaradi katerih razmišljanje o oktobrski revoluciji in Leninovi teoriji in strategiji revolucije ne more povsem mimo vprašanja religije.

Prvi razlog je pravzaprav paradoksalen: res je, da je pri Leninovem delu imelo vprašanje religije in odnosa do nje prav neznatno vlogo. Med kakimi 25 000 stranmi Leninovih zbranih del bi našli ob najbolj širokih merilih kakih 100 strani, posvečenih problematiki, povezani z religijo — največ v obdobju krize po porazu revolucije l. 1905.

In to v deželi, ki so jo imenovali in se je imenovala »sveta Rusija«, kjer sta bila tesno povezana samodržavje in pravoslavlje, v deželi z velikansko večino kmečkega prebivalstva z — v tistem času toliko opevano — slovansko neozdravljivo religiozno dušo ali s prav toliko obtoževano religiozno zaostalostjo, z inteligenco, pri kateri so našle odmev tudi religiozne teme v delih Tolstoja in Dostojevskega, da ne govorim o mističnih filozofijah Solovjeva in Berdjajeva, ali o poskusih različnih intelektualnih povezovanj socializma in revolucije z religijo in krščanstvom — od anarhistično religioznih spekulacij Merežkovskega do »bogograditeljskih« iskanj (ki niti Gorkemu v nekem določenem obdobju niso bila tuja), izrecnih interpretacij socializma kot najvišje religije pri Lunačarskem, literarnih odmevov pri Aleksandru Bloku in drugih.

Drugi razlog je, da je tisto malo, kar je Lenin napisal o odnosu do religije, imelo in ima še danes velik vpliv v delavskem gibanju, ne nazadnje zato, ker se je Leninova strategija revolucije uveljavila vsej »sveti Rusiji«, »religiozni kmečki duši« itn. navkljub.

Jedro tiste, po obsegu skromne vsebine tekstov v zvezi z religijo je v stavku, da morata biti ateistična propaganda, boj z religijo »podrejena temeljni nalogi — razvijanju razrednega boja«. V kontekstu Leninovih razmišljanj in še bolj kasneje v različnih konkretnih situacijah je imel ta stavek dva različna vsebinska poudarka:

1. Ateistična propaganda kot oblika boja z religijo mora biti podrejena razvijanju razrednega boja, ker je ta boj sam najboljši način boja proti religiji, saj podira temelje, s katerih religija raste v sodobnih družbah, svet kapitala in občutek nemoči pred njim.

Že tako razumevanje zanika predmarksistično razsvetljsko ateistično predstavo o nekem posebnem, izoliranem boju z religijo, s propagando, z razsvetljevanjem in/ali administrativnim ukrepanjem. Vendarle pa to stališče razredni boj v razmerju do boja z religijo še razume kot sredstvo v razmerju do cilja: boj z religijo je vnaprejšnja predpostavka, skupna, kot pravi Lenin, vsem materializmom, tudi meščanskemu, skupna napredni meščanski in proletarski poziciji; pri tem pa se proletarijat v nasprotju z meščanstvom zna bojevati z religijo, ker prvič ve, kje so njene korenine, in drugič ker ne pozna tistih nedoslednosti, ki pri sodobnem meščanstvu izvirajo iz ponovnega paktiranja s Cerkvijo zaradi boja z novim nasprotnikom, proletariatom.

2. Hkrati pa Lenin vidi in opozarja, da razглаšanje in uveljavljanje idejnega boja z religijo nasploh in v vsakem primeru lahko koristi buržoaziji, ki si nič bolj ne želi kot to, da bi se revolucionarna enotnost zatiranih razredov v boju za — kot parafrazira Lenin — »raj na zemlji« razbila zaradi vsiljevanja enotnosti pogledov na vprašanje »raja na nebu«.

Lahko rečemo, da Leninovo stališče opredeljuje dvojna narava revolucionarnega dogajanja v Rusiji: na eni strani še meščansko demokratična revolucija, kjer mora proletarijat skupno z buržoazijo in opirajoč se na radikalizirane napredno demokratične meščanske tradicije izbojevati boj s preostalimi fevdalnimi strukturami, vključno z religioznimi (v smislu Marxove teze, da je kritika religije predpostavka vsake kritike) — toda to počne že v obdobju, ki je hkrati obdobje socialistične revolucije, boja z buržoazijo samo, v katerem vprašanje religije ni več eno primarnih področij, pa čeprav ga lahko buržoazija tako prikazuje.

Ta drugi kontekst, za katerega se je v oktobrski revoluciji pokazalo, da je odločilen, se izraža v tem, da v uvodu citiranemu stališču — »boj z religijo mora biti podrejen razvijanju razrednega boja kot temeljni nalogi« — premaknemo poudarek. Tokrat pomeni: boj z religijo mora prispevati k razvijanju razrednega boja na temeljnih področjih. Primat razrednega boja v teoriji in praksi pri tem izključuje vsakršen apriorizem. Osnovna formulacija zgornjega stališča je lahko torej le taka: *odnos* do religije je podrejen razvijanju razrednega boja zato, ker tako konkretna religija sama kot odnos do nje, vključno z njeno kritiko, ne morejo biti docela izvzeti iz procesa razrednega boja in nevtralni glede nanj. Temeljni kamen marksističnega odnosa do religije (Lenin) je ocena njene družbene vloge (in družbenih učinkov boja z njo). Leninova ocena te vloge — v ruskih razmerah njegovega časa nedvomno točna ocena — je, da je religija predvsem »opij ljudstva«, zato je tudi odnos do nje s pozicij delavskega gibanja lahko le boj — toda podrejen interesom razvijanja razrednega boja na temeljnih področjih. Kolikor taka ocena družbene vloge

v drugačnih razmerah ne velja ali ne velja docela, pa je treba to upoštevati tudi pri strategiji delavskega gibanja.

Zaradi omenjene dvojne determiniranosti skupnih in hkrati ostrih politično mobilizirajočih Leninovih tekstov v zvezi z religijo so te tekste v delavskem gibanju različno uporabljali. S svojimi ostrimi oznakami religije kot zablode, mračnjaštva, opija, in to vsake religije, religije nasploh, so včasih rabili tudi za opravičevanje »seksaške« prakse, tiste, ki je v nasprotju z drugim in — lahko rečemo — temeljnejšim poudarkom, tako v Leninovih tekstih kot v Leninovi praksi, oznanjala boj z religijo nasploh in za vsako ceno.

Hkrati pa je Leninovo stališče o podrejenosti odnosa do religije osnovni nalogi, razvijanju razrednega boja — ob upoštevanju konkretnih razmer v kontekstu specifično socialističnih in ne več buržoazno demokratičnih revolucij — bilo in je še vedno temeljno stališče za oblikovanje ustreznega odnosa delavskega gibanja do vprašanja religije v konkretnih razmerah.

FRANC ZADRAVEC

Oktobrska revolucija in slovenska literatura med obema vojnama

Boris Zihel je oktobrsko revolucijo štel za »občečloveško progresivno pobudo« (*Dve obletnici. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1967). Ta pobuda je vplivala na številne slovenske pisatelje, nekateri so njena načela osvojili, drugi odklonili. Skrajno strnjen pregled tega razmerja pove tole:

Leto 1918: Ivan Cankar zavrne avstromarksistično tezo o »demokratizaciji in socializaciji avstrijske monarhije ter Evrope z okolico vred« (*Očiščenje in pomlajenje*) ter v Leninovem duhu združi socialno in narodno svobodo. Prihodnost »naroda proletarca« postavi na »delavca-proletarca«, ki ga, primerno kultiviranega, šteje za revolucionarno moč v družbi in narodu (*Slovenska kultura, vojna in delavstvo*). Črtico *Naše veliko jutro* končuje takole: »Ali planil je silen vihar, razgnal oblake, ugledali smo sonce in ugledali pot. Nič več nevere, nič nezaupanja — ven iz močvirja, ven iz teme!« Metafora »silen vihar« je pomensko vezana na Oktober, na stavke slovenskega in drugega delavstva v januarju 1918 ter na razpad avstro-ogrskega imperija.

24. aprila 1918 napiše Oton Župančič pesem *Na Jurjevo osemnajstega*: bajeslovni znanilec pomladi stopi med predmestne »sestradance«

in jih povede v upor; pesnik pa si v beležnico zapiše opombo »post demonstrationem«. Ljubljanski demonstracijski dogodek je povod za pesniški simbol splošnega silovitega vzgona po socialni in narodni svobodi.

Cankar in Župančič sta leta 1918 potemtakem leninista, narodna in socialna svoboda je zanju nedeljiva.

Leto 1919: pesnik Fran Albreht, ki pripada socialistični mladini, razumeva oktobrsko revolucijo kot začetek socialističnega razdobja človeške zgodovine. »Rdeči vihar, ki se je izrval iz ožganih ruskih step,« je po njegovem »razodetje in poslednja vera človeštva, ponižanega na stopnjo brezpravne živali . . . Nov razred, svež in neoskrunjen od predsodkov stopa na plan, da vzame v roko usodo človeštva.« Umetnost bodi v tem trenutku »puntarska in aktualna«, pesnik se naj vključi v množico, nihče pa ju ne sme vpregati v tekoče aktualnosti, »udinjati kakršnikoli politični struji, idejni špekulaciji ali pa socialno materialnim borbam« (*Mislil k sodobnemu slovstvu*. Naši zapiski 1920). Albreht sicer uporablja v pesmih razredne pojme in simbole »Car-Kapital«, »Buržuj«, »Prvi maj«, »Rdeči prapor«, svari pa pred politizacijo umetnika.

V začetku leta 1919 se vrne iz Rusije Pavel Golia in nekaj časa učinkuje kot »bacil boljševizma«. V *Pesmi poljan* imenuje revolucijo »luč«, »prarazum«, »pulz kulture«, ter metaforično poziva k vstaji:

Nalij bokal!

In pij! Iztok

je dal signal.

Leta 1919 in 1920 več piscev tematizira Matijo Gubca kot simbol razrednega in narodnega upora (Janko Glazer, Rudolf Golouh, Juš Kozak). V katoliškem kulturnem krogu se izluščita dva pritrdilna odmeva na Oktober. Stanko Majcen zapiše: »... dokler se snuje bodočnost in kuje novi red v tvornicah in kašemah, stoji umetnik ob delavcu. Njegov temperament, njegova naprej hiteča slutnost sta tam, kjer se pripravljata pogibelj kapitalizma in porod socialne družbe« (*Umetnik in družba*, DS 1920). Joža Piber pa v obzorju krščansko socialnih načel objavi *Majsko pesem* zoper politični klerikalizem.

Liberalci in nacionalisti boljševizem odklonijo, zlasti Ivan Tavčar, Joža Glonar in Vladimir Levstik. Izenačujejo ga z oblomovščino, z »besi« Dostojevskega, imajo ga za »bolezen ruske duše«. Tavčar vidi v prodiranju socialistične ideje med slovensko mladino začetek hudodelstva zoper narod in kulturo: »Če naj se na Slovenskem najprej vse na drobne kosce razbije, če naj se vsem, ki imajo še malo premoženja, vzame zadnji košček kruha, potem bo razbita tudi Slovenija, zavladovalo bo brezdominstvo in rabelj s svojo sekiro bo glavni reprezentant slovenstva (*Komunizem in naša mladina*, Sn 1920, št. 69).

Dvajseta leta: po obznani narašča socialna tematika v literaturi. Z mislijo na revolucionarno dejanje v Rusiji, na socializem pišejo zlasti Tone

Seliškar, Mile Klopčič, Ivan Vuk, Jože Pahor, Juš Kozak, Prežihov VORANC, Rudolf Golouh, Bratko Kreft, Srečko Kosovel. Posebej je omeniti Seliškarjevo *Trbovlje* (1922) in Klopčičevo *Plamteče okove* (1924) — zbirka je posvečena »Spominu Lenina« — ter *Pravljice Iztoka*, ki jih leta 1923 izda Ivan Vuk, sodelavec Oktobra in nekaterih pooktobrskih časopisov v SSSR. Ivo Grahor iz Kosovelovega kroga obišče Sovjetsko zvezo in se vrne s posebnimi, tudi literarnimi pobudami. Bratko Kreft se na Dunaju natančneje seznani z marksistično ideologijo in estetiko, nato pa skupaj s Srečkom Kosovelom izdaja *Mladino*, predhodnico kasnejše Književnosti. Kosovel se hitro osvobodi personalistične revolucije ter se odloči za proletarsko, v središče svojega humanističnega vizionarstva pa zapiše podobo: »Evropa umira, Rusija vstaja«. Kreft zgosti svojo leninsko usmeritev v stavka: »Dol s patriciji! Živel Grakh!« (v dramskem prizoru *Tiberij Grakh*, 1926). Rudolf Golouh je v socialni drami *Kriza* (1926) pravnejši, ne ponovi Cankarjeve zahteve »Krono z glave, žezlo iz roke!«, ki ji je tako blizu Kreftova. Lovro Kuhar pa v poznem spisu *V Strugi* (1924) zavrne misel, s katero so Tavčar in drugi poskušali ohromiti vpliv Oktobra, misel namreč, da socialistična ideja ne spreminja etičnih norm, ampak zamenjuje le socialnega nosilca oblasti. Njihov ugovor, da bi za etično družbo bilo treba človeštvo najprej uničiti, nato pa ustvariti »novega človeka«, oceni kot prazno »filozofijo«, kot nihilistično »besedičenje«.

Pogled na literarne zvrsti pokaže, da oktobrska pobuda v dvajsetih letih pusti več sledov v pesmi kot v prozi in dramatiki. Takšno razmerje določa skromna razvitost slovenske družbe, saj sta pripovednik in dramatik bolj odvisna od neposredne družbene strukture kot lirik, ki se lahko neposredno odziva na zgodovinski dogodek.

Trideseta leta: buržoazija, posebno klerikalna, zmerom strožje nadzoruje pisateljstvo, ker meni, da pisatelji netijo revolucionarno ozračje. Prežih mora emigrirati, v zaporih in konfinaciji se znajdejo Dušan Kermavner, Ivan Potrč, Miško Kranjec, Karel Destovnik, Ivo Brnčič mora v službo na Hrvaško, Boris Ziherl in Vlado Martelanc se morata zatekati k psevdonimiki. Revolucionarno pesništvo »zastruplja« delavstvo z nevarnimi sanjami — tako reakcionarna kritika posvari ob Mišku Kranjcu. Poleg rudarja in industrijskega delavca se v liriki pojavi tudi vaški proletarec, uporniški ton živi na črti zbirk *Preproste pesmi* (1934), *Novemberske pesmi* (1936), *Pesmi pričakovanja* (1937), *Dvanajsta ura* (1939) in v pesmih Iva Brnčiča, Karla Destovnika in drugih. Ob socialno liriko se zdaj postavita kot njena močnejša partnerja socialno kritična drama in proza. Bratko Kreft nadaljuje puntarski ton, ko v središče dramatike postavi kmetško puntarijo z Gubcem na čelu ter Pravdačev ugovor zoper razredno nasilje nad človekovo svobodo. Njegov obtožujoči vzklík »In mi smo v temi« naravnost dekabristično obsoja monarhofašistično diktaturo. Ferdo Kozak napravi konec mita o lepi Vidi, njegov tovarnar jo namreč poniža na tragični propad v meščanskem salonu. Ivan

Potrč pa napiše prvi del trilogije o moralnem in socialnem razkroju slovenskega gruntarstva.

»Rdeča zvezda na kapi« brata Lojza v letu 1919 se spremeni v enega vodilnih motivov Kranjčevega pripovedništva. Njegove epske osebe vse pogosteje premišljajo socialistično idejo, družbeni izobčenec Franc Holsedl si prostor na soncu poišče v španski revolucionjski brigadi. Ingoličev Jernej v *Lukarjih* (1936) pride iz Rusije in učinkuje med kajžarji kot »bacil boljševizma«. Tudi Kosmačeva epska oseba v noveli *Človek na zemlji* (1935) se vrne z ukrajinske ravnice, pa hoče zdaj Kras spremeniti v rodovitno polje. So to blodnje ponorelega človeka ali pa simbolika, ki izvira iz »občečloveške progresivne pobude«? In mar si je monumentalno proletarsko vrsto »samorastnikov«, ki bodo zagospodarili vsej zemlji, mogoče zamisliti brez Prežihove mednarodne revolucionarne dejavnosti, to dejavnost pa brez Leninovega dejanja?

Res je literarna kritika Josipa Vidmarja terjala, naj pisatelj brezobzirno razkriva življenje in naj se pred ničemer ne ustavi, res sta pisatelje spodbujala tudi kritika in publicistika marksistov, res se je zdaj močno vrezala vanj že domača, razredno zaostrena stvarnost in je bil zato avtentičen glasnik svojega ljudstva. A naj je vse to še tako neutajljiva resnica, odseva literatura slovenskega progresivnega pisatelja tudi v tridesetih letih Leninov prelom človeške zgodovine.

Skratka, revolucionarno koncipiranega človeka v lirski izpovedi, v epskem in dramatskem dogodku in dejanju v slovenski literaturi med vojnama moremo in moramo razumevati tudi kot posledico Oktobra.

SLAVKO KREMENŠEK

Vpliv idej Oktobra na študente ljubljanske univerze

Dogodki takšne narave in pomena, kakršna je bila oktobrska revolucija in kakršna so bila še druga revolucionarna vrenja po svetu ob koncu prve svetovne vojne, seveda niso mogli ostati brez ustreznega odmeva tudi v slovenskem študentovskem gibanju. Res imamo z začetki socialističnega gibanja med slovenskimi študenti opraviti že tudi pred tem časom. Toda pravo in res organizirano levičarsko gibanje slovenskih študentov smo dobili šele po Oktobru. Zato seveda ni prav nič naključno, da so bili med začetniki ali pobudniki slovenske študentske komunistične organiziranosti predvsem povrnjenci iz sovjetske Rusije pa dobrovoljci in

drugi nekdanji vojaki. Zanimivo je nadalje, da je prava generacija slovenskih študentov-komunistov v veliki meri prihajala iz nekaterih tudi pod vplivom oktobrske revolucije revolucionarno razgibanejših območij. Tako, denimo, z Dolenjskega. V Novem mestu je šlo revolucionarno gibanje med študenti celo tako v širino, da so sicer liberalni Klub dolenjskih visokošolcev preprosto zavzeli komunisti. Ni brez pomena v tej zvezi poudariti dejstvo, da ni bila, kot se zdi, v nobenem kasnejših razdobjih razvoja slovenske študentske levica podoba njenih članov po svojem izviru toliko kmečka in proletarska kot v tem razdobju.

Delo na novo ustanovljeni ljubljanski univerzi se je sicer v glavnem začelo šele proti koncu leta 1919. Vendar obstajajo poročila o dejavnosti slovenskih komunistov-študentov pred tem že na tujem, na Dunaju ter v Zagrebu. Od marca 1920 pa je tudi v Ljubljani obstajalo Društvo študentov-komunistov, kasneje preimenovano v Vstajenje, ki je bilo podlaga za ustanovitev prve skojevske organizacije v Sloveniji. Slovensko meščanstvo se je po svojih predstavnikih in tudi po svojih študentskih eksponentih sicer glasno upiralo, kot je bilo na primer zapisano v Slovenskem narodu, »strupu, ki je razjedel svoj čas veličastno rusko fronto«, ali komunizmu, s katerim »se na Slovenskem ne bo prišlo daleč«. Toda število študentov-komunistov je raslo. Posamezniki med njimi so opravljali celo pomembne funkcije v samem vodstvu slovenskega komunističnega gibanja. Več študentov je posvečalo svoje sile partijskim celicam po raznih krajih zunaj Ljubljane.

Nedvomno zaradi splošne revolucionarne razgibanosti po oktobrski revoluciji je bilo tudi študentsko gibanje na novi ljubljanski univerzi že takoj po njeni ustanovitvi izredno živahno. Številni protestni shod, sprejemanja resolucij, manifestacije in celo splošna stavka so bili spremljevalec življenja mlade univerze in njenih slušateljev že v prvih mesecih njenega obstoja. Osnovni eksistenčni problemi študentov kot tudi univerze so bili najneposrednejši razlog za te nastope. Prehrana, stanovanja, predavalnice, in neokrnjenost težko priborjene slovenske univerze so bili motivi za burne demonstracije, ki so razgibavali tedanjo Ljubljano, če ne še širšo slovensko javnost. Nadaljnji razlog za proteste so bili imperialistični posegi po slovenski zemlji in neizvajanje načela o samoodločbi narodov. Ko je, na primer, januarja 1920 kakih 2000 študentov in dijakov demonstriralo po ljubljanskih ulicah, so po tedanjih časopisnih vesteh, poleg vzklikanja jugoslovanski Dalmaciji, Reki in Primorju, pred poslopjem deželne vlade klicali »Živela Rusija!«. Študente so rarburljale tudi različne nepravilnosti v javnem življenju. Na protestnih zborovanjih, ki so bila prirejena v teh in drugih zvezah, so bili najradikalnejši govorniki študentje-komunisti.

Ob hitri in odmevni rasti slovenskega študentskega komunizma ali marksizma v prvih dveh ali treh letih po vojni pa je treba ugotoviti, da je to gibanje relativno kmalu zastalo. Med razloge za to velja vsekakor šteti dejstvo, da so pobudniki Društva študentov-komunistov in revolu-

cionarnega gibanja, ki so prišli v Ljubljano s tujih univerz, bojišč in iz ujetništva, iz objektivnih razlogov postopoma zapuščali delo v študentskem gibanju. Neposredne revolucionarne vplive Oktobra in njegovih nasledkov so utišali še obznana, zakon o zaščiti države in splošno upadanje revolucionarnega ozračja. Toda komunistične ali levičarske fronte v slovenskem študentskem gibanju kljub začasnemu zastoju ni bilo mogoče več izkoreniniti. Slovensko študentsko gibanje je ob omenjenih dejstvih preraslo v novo kvaliteto.

MARJAN KRANJC

Družboslovni periodični tisk v slovenskih matičnih knjižnicah

Ena izmed predpostavk naše samoupravne družbe je tudi učinkovito in predvsem tekoče seznanjanje delavnih ljudi in občanov s sodobno kulturno in družbenopolitično prakso naše družbe. Predvsem se mi zdi potrebno poudariti, da splošna raven samoupravne politične kulture pri nas še ni na tisti ravni, ko bi se vsi delavni ljudje in občani zavedali, kako pomembno za nadaljnji razvoj našega samoupravljanja je med drugim tudi poznavanje tekočega kulturnega in družbenopolitičnega dogajanja, predvsem pa poznavanje njegove teoretične in družbene podlage.

Dnevno časopisje, radio in televizija, se pravi mediji z najširšim avditorijem, v večji meri zadovoljujejo potrebo po obveščenosti. Občinstvo seznanjajo s kulturnim in družbenopolitičnim dogajanjem doma in v svetu, vendar ni v njihovi moči — niti ni njihov namen — v polni meri ugoditi potrebam, da bi nekatere probleme obravnavali bolj poglobljeno, se pravi, ne samo posredovali informacijo o nekem dogodku, temveč o njem tudi teoretično razmišljali.

Teoretične probleme nekaterih pojavov sicer obravnavajo strokovne knjige, vendar pa so za tekoče obravnavanje teh vprašanj izrednega pomena strokovne, v našem primeru družboslovne revije in časopisi, ali z drugo besedo družboslovni periodični tisk (v nadaljnjem besedilu). Kot sem že na začetku nakazal, sem mnenja, da je družboslovni periodični tisk izrednega pomena za obveščanje in predvsem za izobraževanje naših delovnih ljudi in občanov. Biti tekoče seznanjen s teoretičnimi problemi naše sodobnosti in z vsemi možnimi smermi za njihovo reševanje hkrati omogoča tudi plodnejše in vsestransko vključevanje v naš samoupravni politični sistem. Ne samo delovanje v najrazličnejših samoupravnih organih, temveč tudi delovanje v družbeni bazi, ki vključuje najširši del delovnih ljudi in občanov, zahteva bolj ali manj popolno znanje s področja družboslovja, ki si ga lahko pridobimo na več načinov, in nedvomno je družboslovni periodični tisk k temu pomembno dopolnilo, če že ni eden osnovnih virov takšnega izobraževanja. Ne samo tu, družboslovni periodični tisk je potreben tudi študentom družboslovnih višjih in visokih šol,

kot dopolnilo osnovnim učbenikom in sicer prav zaradi svoje aktualnosti in enotnosti obravnavanja nekega problema. In ne nazadnje je družboslovni periodični tisk namenjen vsakemu, ki ga problematika s tega področja bolj ali manj zanima. Torej populacija, kateri je ta tisk namenjen, je nedvomno izredno široka, vprašanje pa je, v kolikšni meri ji je ta tisk dostopen.

Mnogo je institucij, ki so naročene na enega ali več naslovov revij ali časopisov omenjenega tiska; vendar kljub temu obstaja potreba po izposojanju te literature iz knjižnic, predvsem imam v mislih matične knjižnice v SR Sloveniji, to se pravi, nekdanje občinske knjižnice. Te knjižnice katerih knjižni in revialni fond je praviloma dostopen vsem delovnim ljudem in občanom, bi naj po svojem namenu in funkciji bile splošnoizobraževalne narave. To pomeni, da bi morale imeti svojemu namenu ustrezen obseg in strukturo tako knjižnega, kot tudi revialnega fonda. Pri tem je potrebno upoštevati, da obstajajo med matičnimi knjižnicami velike razlike; na eni strani imamo knjižnice z dolgoletno tradicijo, kjer je bilo sčasoma mogoče ustvariti močan knjižni in revialni fond, poskrbeti za ustrežno infrastrukturo ter za bolj ali manj urejeno kadrovsko in finančno situacijo; na drugi strani pa so knjižnice, ki so v fazi ustanavljanja ali so bile pred kratkim ustanovljene, in teh je večina; te so primerno slabše založene, stacionirane pa so nekatere od njih na področju, ki potrebuje močan knjižnični center.

Kadrovski problemi, predvsem v knjižnicah, ki so v slabšem položaju, so izrednega pomena predvsem zaradi omenjenega dejstva, da bi naj bile slovenske matične knjižnice splošnoizobraževalne narave. Neredki so pojavi, da knjižničarji niso dovolj strokovno usposobljeni ali da po drugih merilih ne ustrezajo (premalo samostojni, nezainteresirani itn.). Politika knjižničarstva v SR Sloveniji je danes še na relativno nizki stopnji, tako da je zadovoljevanje knjižnice svojemu osnovnemu namenu kot tudi njeno financiranje v veliki meri odvisno od tradicije, ki jo knjižnica ima, in pa od sposobnosti tistega, ki jo vodi, se pravi od knjižničarja.

Minimalni standardi o letnem dopolnjevanju knjižnega in revialnega fonda matičnih knjižnic namreč niso postali sestavni del politike Kulture skupnosti SRS, niti niso občinske kulturne skupnosti postale nosilke programirane politike zbiranja knjižnega in revialnega fonda v svoji občini.

Naj še omenim, da se problem v slovenskih matičnih knjižnicah pojavlja tudi v zvezi s strukturo obiskovalcev, ki so po podatkih NUK (Narodna in univerzitetna knjižnica), pretežno osnovnošolska in že redkeje srednješolska mladina, gospodinje in upokojenci. Delovno in družbeno aktivnejši občani so le izjemno redni obiskovalci matičnih knjižnic v SRS. Žalostna in negativna posledica tega dejstva pa je, da omenjene knjižnice v veliki meri prilagajajo strukturo predvsem knjižnega in pa tudi revialnega fonda obstoječi strukturi obiskovalcev, namesto da bi s

spremembo strukture omenjenega fonda skušale strukturo obiskovalcev kvalitetno izboljšati.

Sekcija za marksistično publicistiko pri Marksističnem centru Centralnega komiteja ZKS je v avgustu lani izdelala v sodelovanju z NUK v Ljubljani krajšo analizo o tem, kakšna je zastopanost družboslovnega periodičnega tiska v slovenskih matičnih knjižnicah. Na podlagi vprašalnika, ki ga je NUK poslala vsem 60 matičnim knjižnicam, koliko jih imamo v Sloveniji, so ugotavljali, katere izmed 53 izbranih družboslovnih revij in časopisov iz vse Jugoslavije so na razpolago v slovenskih matičnih knjižnicah.

Slovenske družboslovne revije in časopisi so v matičnih knjižnicah relativno dobro zastopane, popolnoma drugačen pa je položaj pri revijah in časopisih iz sosednih republik in pokrajin. Kljub temu, da je med njimi nekaj takšnih, ki so za poznavanje družbenoteoretičnega dogajanja v Jugoslaviji nepogrešljive, je na primer revijo *Socializam*, ki je od vseh revij in časopisov iz sosednjih republik in pokrajin v matičnih knjižnicah najbolje zastopana, možno dobiti ali si izposoditi samo v desetih knjižnicah, kar predstavlja 17,5 odstotka vseh slovenskih matičnih knjižnic. Grafični prikaz področij, kjer te revije ni, je katastrofalen, saj gre za več kot tri četrtine celotnega področja SR Slovenije. Tako je nepokrito celotno posavsko območje, celjsko območje razen Celja, gorenjsko območje, obalno-kraško razen Kopra, ljubljansko razen Ljubljane, mariborsko razen Maribora in Ptuja, celotno pomursko, novomeško razen Novega mesta in Kočevja, severnoprimorsko razen Nove Gorice ter celotno notranjsko-kraško, koroško razen Raven na Koroškem in celotno trbovljsko območje. Še enkrat poudarjam, da je to najbolj razširjena revija iz sosednjih republik in pokrajin, pomembno pa je tudi, da matične knjižnice nimajo na voljo velikega števila izvodov bodisi revij ali knjig. To revijo, kot tudi mnoge druge, je sicer mogoče dobiti v številnih drugih ustanovah in v študijskih knjižnicah, toda tam niso dostopne vsakomur, ki bi to želel, oziroma ni v navadi, da bi si jih lahko vsak sposojal. Glede na pomembnost seznanjanja najširše množice delovnih ljudi in občanov s takšno literaturo pa je ne samo ta, temveč tudi mnoge druge družboslovne revije in časopisi iz sosednjih republik in pokrajin premalo navzoča v matičnih knjižnicah in dostopna samo ožjemu krogu ljudi, ki se na tem področju strokovno udeležujejo. Podatek, da ima od vseh knjižnic (60) samo slovenske revije 32 knjižnic, kar predstavlja 56 odstotkov, potrjuje domnevo, da so revije iz sosednjih republik in pokrajin v naših knjižnicah premalo zastopane.

Celotno posavsko območje nima niti ene revije iz sosednjih republik in pokrajin. Obalno-kraško območje pokriva edino knjižnica v Kopru, severnoprimorsko pa Ajdovščina in Nova Gorica. V notranjskokraškem območju imajo samo eno revijo (*Kulturen život*) in sicer v Ilirski Bistrici, gorenjsko območje pokrivata Jesenice in Kranj, v celjskem območju pa imajo družboslovni periodični tisk iz sosednjih republik in po-

krajin v Celju in v Velenju. Na ljubljanskem območju ni problemov, pač pa so v mariborskem, kjer teh revij nimajo v Lenartu, Slovenski Bistrici in Ormožu. V murskosoboškem območju jih nimajo edino v Gornji Radgoni, v novomeškem pa v Črnomlju in Metliki. Koroško območje je zastopano edino z Ravnami, trboveljsko pa z Zagorjem.

Kot že rečeno, so slovenske družboslovne revije in časopisi relativno dobro zastopani, če jih primerjamo s periodiko iz sosednjih republik in pokrajin. Če bi to pomanjkanje kdo skušal opravičevati z jezikovnimi ovirami, kar je sicer neutemeljeno opravičilo, tega nikakor ne more trditi za takšno literaturo v slovenščini. Zastopanost slovenskega družboslovnega periodičnega tiska v naših matičnih knjižnicah je razvidna iz tele razpredelnice:

Revija	Število knjižnic	Zastopanost v %
Naši razgledi	48	84,2
Sodobnost	43	75,4
Komunist	42	73,7
Teorija in praksa	40	70,2
Mladina	36	63,1
Dialogi	34	59,6
Problemi	29	50,9
Tribuna	22	38,6
Anthropos	20	35,1
Obala	16	28,0
Srečanja	15	26,3
Katedra	11	19,3
Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in antropologijo	8	14,0

Situacija, ki je razvidna iz pričujoče razpredelnice, nikakor ne more biti zadovoljiva iz že prej omenjenih razlogov, kljub temu, da je boljša od položaja, ki bi ga imeli, če bi na enak način razvrstili družboslovni periodični tisk iz sosednjih republik in pokrajin.

Pomembnost teh slovenskih revij in časopisov je še toliko večja saj v večji meri obravnavajo problematiko s slovenskega področja, ki je slovenskemu bralcu bližje, saj se z njim več ali manj srečuje vsak dan.

Iz vprašalnikov, s katerimi so bili zbrani vsi podatki, je razvidno tudi to, kolikšno je zanimanje za neko revijo oziroma časopis. Kljub temu, da knjižnice navadno ne vodijo evidence o tem, koliko oseb si določeno revijo sposodi, in so ocene o izposoji dane le približno, so na voljo podatki indikativne narave, ki govore o branosti revij oziroma časopisov. Tako je mogoče po razpoložljivih podatkih soditi, da so najbolj brane tele revije in časopisi: Teorija in praksa, Naši razgledi, Mladina in Tribuna, medtem ko so Komunist, Obala, in Srečanja že slabše brani oziroma je zanje manj zanimanja, za revijo Katedra pa v slovenskih matičnih knjižnicah sploh ni zanimanja oziroma je minimalno.

Struktura slovenskega družboslovnega periodičnega tiska v matičnih knjižnicah je zadovoljiva, saj je zastopano tako teoretskopolično (Teorija in praksa), kot tudi politično-informativno in kulturno področje (Komunist, Mladina, Naši razgledi). Vse te revije in časopise je mogoče dobiti v več kot polovici slovenskih matičnih knjižnic, vendar pa problemi na področju slovenskega družboslovnega periodičnega tiska v matičnih knjižnicah niso izključeni. V šestih knjižnicah sploh niso naročeni na periodični tisk te vrste, kar predstavlja 10,5 odstotka. Najbolj zaskrbljujoč primer med njimi so Trbovlje, ki bi glede na to, da so izrazito delavski kraj, morale imeti bogato založeno matično knjižnico. Razen Trbovelj pa ostale knjižnice pokrivajo večji knjižnični centri; in sicer Šiško in Litijo pokriva Ljubljana, Šentjur, Šmarje in Mozirje pa Celje, kar pa je zgolj izhod v sili.

Zalozenost knjižnic z družboslovnimi revijami in časopisi tako v slovenščini kot v srbohrvaščini nam ne kaže razveseljujoče slike. Petnajst od vseh šestdesetih knjižnic ima več kot 10 revij in časopisov z obravnavanega področja. Ta četrtna vseh knjižnic je zastopana v predvsem industrijsko in kulturnopolitično močno razvitih centrih kot npr. Ljubljana, Kranj, Jesenice, Maribor, Novo mesto, Celje, Ajdovščina itn. K temu je treba pripomniti, da ima največ omenjene literature Celje in sicer 22 naslovov, njihovo število pa potem zelo hitro upada.

Na podlagi podatkov, ki smo jih z omenjeno analizo zbrali in proučili lahko ugotovimo, da sta razširjenost in struktura družboslovnega periodičnega tiska v slovenskih matičnih knjižnicah nezadovoljivi. Predvsem je kritično stanje na področju družboslovnega periodičnega tiska iz sosednjih republik in pokrajin.

Prav zato menim, da je nujno potrebna najširša zavzetost številnih družbenih dejavnikov, kot no npr. Kulturna skupnost Slovenije, občinske kulturne skupnosti ter družbenopolitične organizacije, za sistematično razreševanje pričujočega problema. Kulturne skupnosti naj bi predvsem izdelale kulturne standarde, katere revije bi morale imeti vsaka matična knjižnica, da bi zadovoljila potrebe oziroma da bi obiskovalcem omogočila pogled v družbeno dogajanje v Jugoslaviji, kar bi moralo potekati vzporedno z oblikovanjem standardov o bogatenju knjižnih fondov. Kulturne skupnosti tako na republiški kot na občinski ravni bi morale poskrbeti za ustrežnejši sistem financiranja, ter za reševanje problemov, kot so že omenjeni problemi infrastrukture, kadrovske problemi ipd.

Prav tako je nujno potrebno dvigniti splošno raven samoupravnih političnih kulture, in tudi kulture branja in izobraževanja. Izobraževanje posameznika pa tudi večjih družbenih skupin se ne more in se ne bi smelo končati z zapustitvijo šolskih klopi. V mislih imam predvsem družbeno izobraževanje, o pomenu katerega sem razmišljal že na začetku. Dejavniki, katerih naloga je tudi dvigovanje splošne kulture branja in glede na zvrst obravnavane literature posredno samoupravnih političnih kulture, so predvsem družbenopolitične organizacije in pa tudi vzgojno

izobraževalne ustanove. Te bi morale — uspešneje — seznaniti tako redne slušatelje, kot tudi slušatelje ob delu s pomembnostjo učenja ali poznavanja temeljnih virov ter družbenega periodičnega tiska na določenem področju. Tak način je predvsem primeren pri družboslovnih predmetih, katerih struktura to omogoča; še celo več: zgoraj omenjeni način študija je veliko učinkovitejši od klasičnega, po katerem se slušatelji učijo iz enega, največ dveh učbenikov. Tak način študija omogoča tudi poglobljenejše seznanjanje z obravnavano problematiko, prav tako pa slušatelja seznani s pomembnostjo takšnega načina izobraževanja tudi v kasnejšem življenju; drugače povedano, s tem se dviga splošna kultura branja in izobraževanja ter posredno tudi samoupravna politična kultura. Prav tako bi morale družbenopolitične organizacije in drugi dejavniki, ki se ukvarjajo z družbenim izobraževanjem, v svoje programe vključiti študij po virih ali študij iz družbenega periodičnega tiska.

Naj končam s podatkom, da so matične knjižnice v SR Sloveniji lansko leto vsega skupaj dobile ca. 57 milijonov, za nakup knjig in revij pa porabile ca. 9 milijonov, kar predstavlja 17,4 odstotka. Ob predpostavki, da bi vsaka slovenska matična knjižnica morala imeti vsaj vse slovenske družboslovne revije in časopise ter osrednje iz sosednjih republik in pokrajin, kar bi bilo približno 23 naslovov, bi potrebovala za letne naročnine vseh teh revij 3500 din, kar bi za vse knjižnice zneslo 210 tisoč dinarjev oziroma 2,1 odstotka zneska, ki so ga vse knjižnice lani porabile za nakup knjig in revij!

IVAN SVETLIK

O razvrščanju delavcev

Letos smo začeli uveljavljati določila Zakona o združenem delu v praksi.* V zvezi s tem je bilo že več razprav in več posvetovanj na različnih ravneh. Čeprav je pogosto slišati pripombe, da v praksi prepočasi uresničujemo zakonska določila, pa obenem le redko opozarjajo na to, da zakon o združenem delu nakazuje toliko novosti v družbenoekonomskih odnosih celotne družbe, da pravzaprav ni čudno, če se vse spremembe ne izvedejo hkrati. Poleg tega zakon vsebuje dokaj načelne, čeprav podrobne rešitve, ki jim je v praksi treba šele najti ustrezno

* Ta prispevek je avtor pripravil za tisk še pred sprejetjem zakona o delovnih razmerjih, zato se nanaša na predlog tega zakona. Dileme, ki jih nakazuje, pa so aktualne tudi glede na zakon sam.

obliko. Ta prispevek bo govoril o enem izmed v zakonu o združenem delu navedenih določil, ki odpira več dilem na različnih ravneh.

V 177. členu zakona med drugim lahko preberemo:¹

»Delavec ima pravico in dolžnost opravljati dela oziroma naloge, za katere je sklenil delovno razmerje.

Med trajanjem delovnega razmerja je lahko delavec v skladu s samoupravnim splošnim aktom in z zakonom razporejen v temeljni organizaciji, v kateri dela, na vsako delo oziroma k vsaki nalogi, ki ustreza njegovi strokovni izobrazbi oziroma z delom pridobljeni delovni zmožnosti, na podlagi ugotovljenih delovnih potreb v skladu z merili, ki jih določa omenjeni akt.«

Delavčeva privolitev za razvrstitev je potrebna le v primeru, kadar gre za dela oziroma naloge, za katere se zahteva nižja izobrazba od njegove. Dosedanji zakon o medsebojnih razmerjih delavcev v združenem delu iz leta 1973² v 18. členu vsebuje podobno določilo, vendar v taki meri ne sugerira razvrščanja delavcev, saj ne omenja delovnih potreb in vsebuje več omejitev za razvrščanje, kot so poklic, smer in stroka. Poleg zakona o združenem delu tudi predlog novega zakona o delovnih razmerjih³ omenjenih omejitev — razen izobrazbe in z delom pridobljene sposobnosti — ne vsebuje, in govori o razporejanju na podlagi ugotovljenih delovnih potreb.

Hkrati z navedenim določilom pa v omenjenih zakonih ni več kategorije »delovno mesto« in s tem tudi ne »sistemizacije delovnih mest«. Ravno sistemizacija delovnih mest je bila doslej eden temeljnih aktov, na podlagi katerega so bile določene pravice in dolžnosti slehernega delavca na področju neposrednega izvrševanja delovnih nalog.

Zakon o združenem delu vnaša tako na področje razvrščanja delavcev pomembne novosti. Vprašanje je, kako pogosto oziroma kako množično bodo to določilo odslej uporabljali v praksi. Doslej je namreč taka možnost že bila, vendar razvrščanje ni bilo pogosto — med drugim tudi zaradi nekoliko večjih zakonskih omejitev, sistemizacije delovnih mest in obstoječega sistema nagrajevanja. Množično in pogosto razvrščanje delavcev odpira nekatere nove razvojne možnosti organizacij združenega dela, poraja pa tudi nekatere probleme.

1. Zakon o združenem delu je družbeni dokument, ki nakazuje možnosti in daje legitimno podlago za preseganje različnih vidikov delitve dela na različnih družbenih ravneh — je instrument združevanja dela.⁴ Tudi 177. člen in druge omenjene novosti lahko razumemo v tem smislu. Delavci namreč ne bodo več v tolikšni meri vezani na točno določena delovna mesta, kot so bili doslej. Zakon omogoča večjo gibljivost, s po-

¹ Zakon o združenem delu, člen 177.

² Zakon o medsebojnih razmerjih delavcev v združenem delu iz leta 1973, člen 18.

³ Zakon o delovnih razmerjih (predlog) iz leta 1977, člen 42.

⁴ I. Svetlik: Nekaj misli ob osnutku zakona o združenem delu, Teorija in praksa št. 9—10, 1976.

sebnimi stimulativnimi ukrepi pa lahko delavce tudi spodbudimo k večji mobilnosti v njihovih temeljnih organizacijah. Laže bo uvajati principe rotacije glede na delovne naloge, prav tako bo laže razširiti obseg delovnih nalog. S tem se zmanjša možnost povsem enostranske usmeritve delovnih aktivnosti delavca, kjer se do skrajnosti usposobi za opravljanje nekaj delovnih nalog in do skrajnosti razvije nekaj telesnih in duhovnih potenc na račun krnitve ostalih.⁵ Delo postane vsebinsko bolj zahtevno in zanimivo, zmanjša se monotonija. Gre torej za preseganje ali vsaj za zmanjševanje negativnih vplivov tehnične delitve dela v delovnem procesu. To ni toliko kompenzacijski ukrep kot preobrazba procesa dela samega. Seveda pa ti ukrepi, vsaj na začetku ne bodo segli daleč, saj so odvisni tudi od obstoječe tehnologije, ki bolj ali manj določa organizacijo dela, od delitve dela zunaj delovne organizacije, ki se reproducira z obstoječim sistemom izobraževanja, od izobrazbene ravni delavcev itn.

Rotacija delavcev glede na delovne naloge in razširjanje delovnih nalog v načelu ne omogoča le kombinacije različnih nalog iste vrste, ampak tudi kombinacijo različnih ideativnih in planskih ter izvršilnih nalog, nalog umske in fizične narave. To pa je dodaten vidik preseganja delitve dela v procesu dela.

2. Obstoječa poklicna struktura se reproducira prek izobraževalnega sistema, pa tudi v organizacijah, kjer pripadniki posameznih poklicev delajo. Še več, organizacije in izobraževalne ter raziskovalne ustanove z medsebojnim vplivanjem oblikujejo vedno nove poklice, in to pogosto tako, da diferencirajo že obstoječe poklice. Za dosedanje razmere je to še posebej značilno. Le redka delovna mesta namreč vsebujejo vse tiste delovne naloge, za katere je potrebno aktivirati večino v izobraževalnem procesu pridobljenih znanj. V večini primerov delovna mesta obsegajo malo delovnih nalog in zahtevajo le ozek izsek pridobljenega znanja. Tako se na podlagi nekega določenega poklica v organizacijah izoblikuje vrsta ožjih »profilov«, kar se v izobraževalnih ustanovah kaže kot zahteva po oblikovanju raznih smeri in usmeritev. Ti profili so v organizacijah »zacementirani« z delovnimi mesti in sistemizacijo. Specializacija in poklicna diferenciacija se tako stopnjujeta. S tem pa tudi delitev dela. Res pa je, da tako postajajo izobraževalni programi bolj praktični, da posredujejo več konkretnih, neposredneje uporabnih znanj.

S pogostim razvrščanjem se stanje ne bo spremenilo v tem, da bo vsakdo opravljal vse delovne naloge s svojega poklicnega področja, vendar pa bo delovno področje posameznega delavca vsaj potencialno mnogo širše. Posameznikom bo omogočen bolj vsestranski razvoj delovnih sposobnosti. Poklici najbrž ne bodo tako hitro krneli na mejnih področjih. Poklicna diferenciacija bo počasnejša, s tem pa bodo zmanjšane tudi zahteve po diferenciaciji izobraževalnih programov. Seveda pa tako

⁵ Glej o tem: K. Marx: *Kapital I* (Delitev dela in manufaktura in Stroji in velika industrija); ali K. Marx: *Pariški rokopisi*.

za ta kot prejšnji primer velja postaviti vprašanje: v kolikšni meri lahko vplivamo na objektivni družbenoekonomski proces delitve dela?

3. Razvrščanje delavcev v okviru temeljne organizacije in odpravljanje navezanosti na delovno mesto bosta omogočila tudi hitrejšo uvajanje sodobnejših načinov in metod organizacije dela. Za uresničevanje nekaterih proizvodnih načrtov je na primer zelo ustrezna tako imenovana projektna organizacija, ki zahteva prerazvrstitev delovnih moči ter oblikovanje novih organizacijskih enot in delovnih skupin.⁶ Po uresnitvi nekega projekta potrebe za to organizacijo ni več, pač pa se pojavi v zvezi z novim, drugačnim projektom itn. Tako organizacijo je zelo težko vpeljati, če so delavci usmerjeni predvsem na naloge svojega relativno trajno opredeljenega delovnega mesta ali če jim je formalno vnaprej dodeljen razmeroma ozek krog delovnih nalog. Srečamo se s težavami formalno pravne narave in s problemi preozke specializacije oziroma poklicne degeneracije. Take organizacijske prijeme onemogoča tudi sistem nagrajevanja po delovnih mestih. Podobne ugotovitve kot za projektno organizacijo bi lahko navedli za matrično organizacijo, ki v principu zahteva stalno notranjo mobilnost kadrov oziroma spreminjanje njihovih delovnih nalog ter se uspešno spoprijema s hitro spreminjajočimi se delovnimi zahtevami organizacijskega okolja.⁷

Po drugi strani bo odpravljanje stalnih delovnih mest kot položajev v obstoječi delitvi dela in delovni hierarhiji že samo po sebi prispevalo k večji prilagodljivosti organizacij. Ne bo več tako velikih problemov glede potrebnosti ali nepotrebnosti nekaterih delovnih mest, glede spreminjanja vsebine delovnih mest itn. Organizacijska struktura formalne organizacije, ki se zdaj izraža tudi v sistemizaciji delovnih mest, se ne bo več v taki meri razraščala neodvisno od potreb delovnih procesov, po neki svoji notranji logiki. V dosednji praksi je bilo skoraj nemogoče odpraviti posamezna delovna mesta ali pa je bilo zaradi tega treba narediti cele reorganizacije.

Vse to bo omogočalo racionalnejše izkoriščanje kadrovskih potencialov v naših delovnih in drugih organizacijah. Danes niso redke, čeprav neformalne vesti, ki prihajajo zlasti iz nekaterih skupnih služb velikih proizvodnih in drugih organizacij, da imajo delavci v teh službah malo dela, da si med delovnim časom pomagajo pri zidavi hiš, si umišljajo razne hobije itn. Ta problem bi kazalo podrobneje proučiti. Seveda pa ne bo rešen že samo s tem, da odpravimo delovna mesta in sistemizacijo, niti ne s pogostim razvrščanjem, vendar imajo lahko ti ukrepi pri tem pomemben delež.

4. Dosedanje razvrščanje delavcev v delovnih in temeljnih organizacijah je bilo glede na v sistemizaciji opredeljena delovna mesta razmeroma nezahtevna naloga. Sistemizacija je rabila pri razvrščanju delavcev

⁶ D. Kavran: Kadrovska funkcija u udruženom radu, str. 40—60, Savremena administracija, Beograd, Beograd 1975.

⁷ Isto kot pod 6.

za trdno oporo. Zdaj se postavlja vprašanje, kako urediti to aktivnost. Ali bo sistemizacijo nadomestil kak drug formalni akt (v predlogu zakona o delovnih razmerjih je predviden katalog delovnih nalog), ali pa bodo v splošnih dokumentih temeljnih in delovnih organizacij opredeljena le načela o razvrščanju? Ali bodo s tem razpadli tudi klasični organizacijski oddelki, ki so bili zaokrožene celote delovnih vlog oziroma delovnih mest in odnosov med njimi?

Razvrščanje bo tako postalo ena izmed zelo pomembnih, pa tudi občutljivih in odgovornih dejavnosti v organizaciji. Čim manj bo ta dejavnost formalno regulirana, tem občutljivejša in odgovornejša bo, in čim bolj podrobno bo regulirana in tipizirana, v tem manjši meri bo omogočala, da bi dosegali enega že omenjenih smotrov — prilagodljivost organizacije. V vsakem primeru pa bodo praktične rešitve problema razvrščanja odvisne od odgovora na dve vprašanji:

a) Kdo bo opredeljeval in ugotavljal potrebe po razporejanju v organizacijah združenega dela ter kdo bo sprejemal in izvrševal konkretne odločitve s tem v zvezi (osnutek zakona o delovnih razmerjih govori o pooblaščenem organu)? Odločitve o razvrščanju delavcev bi glede na njihovo občutljivost in pomen moral v čimvečji meri sprejemati delovni kolektiv neposredno. Ta pa bo uspešno lahko vplival predvsem na oblikovanje načel in postopkov na tem področju. To nakazuje potrebo po visoki stopnji formalizacije. Po drugi strani pa bo potrebno v organizacijah zagotoviti hitro prilagajanje zahtevam proizvodnje in potrebam kolektiva. V tem so navadno uspešni posamezniki ali majhne skupine. Zato naj bi na podlagi sprejetih načel o razvrščanju odločal poseben odbor (na primer odbor za medsebojna oziroma delovna razmerja), ki bi mu lahko pomagali ustrezni strokovni delavci.

Posebna naloga omenjenega odbora in strokovnih delavcev bi bilo zbiranje informacij o potrebah za razvrščanje delavcev ter opredeljevanje teh potreb na podlagi ustreznih kriterijev. Tu pa se srečamo z drugim vprašanjem:

b) Kakšno bo razumevanje delovnih potreb? Ali so delovne potrebe samo tiste, ki jih narekuje tehnološki vidik delovnega procesa, ki torej izvirajo iz proizvodnih in ekonomskih ciljev temeljnih organizacij, ali pa so te delovne potrebe mišljene tudi širše, kot potrebe po vsebinsko bogatem, zanimivem in smiselnem delu delavcev, po dobrih medsebojnih odnosih, po vsestranskem razvoju osebnosti, po dobrem počutju pri delu itn. Bati se je, da bo dana izrazita prednost proizvodno-ekonomskim potrebam pred širšimi socialnimi. Še posebej zato, ker zadovoljevanje teh potreb ni vedno skladno. Ene potrebe so včasih lahko zadovoljene na račun drugih. Tako lahko pogoste premestitve povečajo učinkovitost proizvodnega procesa in nekaterim posameznikom omogočajo raznoličnost in zanimivo delovno aktivnost, medtem ko se drugi istim razmeram težko prilagodijo in se temu na razne načine upirajo. Rotacija glede na delovne naloge v skupini in razširjanje vsebine delovnih mest ima običajno pozi-

tivne učinke na vsebino dela posameznikov, vpliva pa tudi na zmanjšanje specializacije in s tem lahko tudi na zmanjšanje delovnih učinkov. Zato bo treba pri razvrščanju delavcev upoštevati tako širše socialne kot proizvodne in ekonomske cilje temeljnih organizacij.

5. Razvrščanje delavcev na različne delovne naloge je v večjem obsegu možno pravzaprav šele ob uveljavljanju nagrajevanja po delu. Delavci ne bodo več nagrajevani po delovnih mestih kot položajih v delovni hierarhiji, temveč po konkretno opravljenih delovnih nalogah. To zahtevo lahko razberemo tudi iz 126. člena zakona o združenem delu. Doslej delavci niso bili niti zainteresirani za sprejemanje delovnih nalog zunaj svojih delovnih mest, če so bili plačani po delovnih mestih. Po drugi strani pa bo nagrajevanje po konkretno opravljenih delovnih nalogah lahko povzročilo precejšnje nihanje v osebnih dohodkih posameznikov, čemur se bodo najbrž hoteli izogniti. S tem bo postalo še bolj pomembno, katere naloge bo kdo opravljal oziroma kam bo razvrščen. Zahteva po nagrajevanju individualnih prispevkov k celotnemu delovnemu procesu bo tudi težko združljiva z nagrajevanjem delovne skupine.

Ceprav zakon o združenem delu ne omenja več delovnih mest in sistemizacije delovnih mest, to najbrž ne pomeni, da nobena sistemizacija ne bo več potrebna. Že samo vrednotenje del v temeljni organizaciji bo zahtevalo neki spisek delovnih nalog, saj bi bil sicer omenjeni način nagrajevanja nemogoč. Te naloge ne bodo vnaprej pripisane posameznikom oziroma posameznim delovnim položajem. Verjetno pa delavec ne bo sklenil delovnega razmerja za opravljanje vseh, niti za opravljanje katerikoli nalog v temeljni organizaciji. Tudi če se bodo ob prerazvrstitvah delovne naloge spremenile, najbrž ne bodo segale povsem zunaj poklicnega območja posameznega delavca. Iz teh razlogov bo tudi glede opredelitve delovnih nalog potrebna določena formalizacija. Sicer se bomo srečali s težavami glede uveljavljanja pravic in dolžnosti delavcev na tem področju. V marsičem bo položaj delavcev odvisen od nadrejenih, pa tudi vodilni delavci, odgovorni za ta vprašanja, se bodo znašli v težavnejšem položaju.

6. Vsi obravnavani problemi se v glavnem nanašajo na razvrščanje v temeljnih organizacijah združenega dela v celoti. Gre za razvrščanje, ki se ne ozira na delovne skupine. Kot smo že navedli, si lahko od takega razvrščanja ometamo nekatere prednosti, kot je uvajanje sodobnih metod organizacije dela ter prilagajanje spreminjajočim se zahtevam tehnoloških in delovnih postopkov, pozitivni vplivi na preseganje delitve dela in njenih posledic itn.

Poleg že navedenih problemov, ki se v zvezi z razvrščanjem pojavljajo, pa naj navedemo zlasti vprašanje usklajanja obsega, načinov in postopkov razvrščanja delavcev v temeljni organizaciji z razvrščanjem delavcev v delovnih skupinah. Ali naj se razvrščanje vrši predvsem znotraj delovnih skupin ali pa med skupinami samimi?

Res je, da bi razvrščanje v okviru temeljnih organizacij zelo lahko šlo povsem mimo delovnih skupin oziroma da bi jih celo razbijalo in zmanjševalo njihovo delovno in socialno učinkovitost. Do neke mere bi razvrščanje sicer zmanjševalo nevarnost prevelikega zapiranja delovnih skupin, če pa bi bilo preobsežno, bi jih lahko v celoti paraliziralo. Zato bi zagovarjali mnenje, da naj stalno in programirano razvrščanje poteka znotraj delovnih skupin, med skupinami pa le izjemoma. Seveda to ne pomeni, da bi morale biti delovne skupine stalne in nespremenljive, temveč da bi morali na eni strani dajati prednost razvrščanju v delovnih skupinah in da bi na drugi morali stalno skrbeti za obnavljanje dela v skupinah, pa naj gre za odhajanje starih in prihajanje novih članov ali pa za oblikovanje povsem novih skupin, ki jih bodo narekovale spremembe v tehnoloških procesih.

Delovne skupine nudijo možnost za odpravo delovnih mest, kjer posamezniki niso več zadolženi za opravljanje ozkega izseka nalog, ampak dobi relativno širok krog delovnih nalog skupina v celoti. Te naloge si lahko člani skupine sproti razdelijo, pri čemer upoštevajo načela rotacije in razširjanja delovnih nalog. To velja predvsem za tista delovna področja, kjer se naloge hitro spreminjajo in ki implicirajo tudi spremembe v sestavi delovnih skupin. Kolikor pa so naloge skupine trajne oziroma se počasi spreminjajo, se lahko v skladu z omenjenimi načeli med člane skupine razdelijo vnaprej.

Planirano razvrščanje oziroma razvrščanje v skupinah sploh je možno le pri relativno homogenih skupinah glede na usposobljenost in izobrazbo članov. To bi bile skupine nekaterih priučenih delavcev oziroma delavcev zelo sorodnih kvalifikacij. Skupine so namreč oblikovane predvsem na podlagi tehnoloških zahtev in so redko povsem homogene. V nekaterih primerih, kadar gre za strokovna in administrativna dela, obstaja možnost oblikovanja bolj homogenih skupin na osnovi poklicev. Kolikor ne bi upoštevali sestava skupine in bi planirano ali pa sproti razvrščanje delavcev uvajali v heterogene skupine, bi to nujno privedlo do padca delovne in ekonomske, pa tudi socialne učinkovitosti skupin.

Razporejanje v delovni skupini bi tako pomenilo, da bi vsak član opravljal zdaj te, zdaj one naloge, v glavnem pa velik del nalog celotne skupine. Vsaka naloga bi bila posebej vrednotena, vendar bi bile med njimi najbrž občutne razlike. Vsakdo bi se potegoval za opravljanje više ovrednotenih nalog in bi bilo razvrščanje delavcev oziroma vodenje celotne skupine zelo težko. Zato bi bilo s socialnega vidika smotrno nagradjevati skupino v celoti, ne pa posameznikov. Na drugi strani pa se s tem izpostavi problem motivacije posameznikov in nagrajevanje po osebnem prispevku pri uresničevanju delovnih nalog.

V delovnih skupinah, kjer je bilo razvrščanje okvirno določeno vnaprej, vprašanje vodenja delovne skupine verjetno ne bi posebej izstopalo, čeprav bi vodja najbrž bil glavna avtoriteta pri razlagi in uporabi sprejetih načel in postopkov. Veliko bolj komplicirano bi bilo stanje v sku-

pinah, kjer bi se delovne naloge delile sproti. Tu bi bilo vodenje socialno zelo občutljivo, saj bi vodja delovne skupine dobil vlogo arbitra glede razporejanja delavcev oziroma dodeljenih nalog in člani skupine bi ga morali v tej vlogi sprejemati. Zato naj tu vodje delovnih skupin ne bi bili imenovani, temveč voljeni.

Pri obravnavanju razvrščanja delavcev sem imel pred očmi razporejanje v večjem obsegu, pri čemer mislim, da je nujno ločevati in usklajati razvrščanje v okviru delovne skupine in med skupinami oziroma v TOZD. Ali bo res do tega prišlo ali ne, je odvisno od presoje o prednostih in slabostih, ki so z razvrščanjem povezane.

ZVONIMIR CAJNKO

Marksistična literatura

(v funkciji idejnega in akcijskega
usposabljanja članstva zveze komunistov¹)

V obdobju po 10. kongresu ZKJ in 7. kongresu ZK Slovenije ugotavljamo v SR Sloveniji viden napredek v marksističnem izobraževanju in idejnopolitičnem usposabljanju članstva ZK. Napredek je viden glede obsega, oblik, vsebine in organiziranosti ter se izraža v velikem porastu števila članstva ZK, zajetega v izobraževalni proces, v raznovrstnosti izobraževalnih oblik, aktualnosti izobraževalnih tem in v sodobnejših izobraževalnih metodah.

Za ta napredek je bil brez dvoma bistvenega pomena odgovornejši odnos organizacij ZK do marksističnega izobraževanja in ustvarjanja nekaterih nujnih pogojev za dvig teoretične ravni, idejne in akcijske spodobnosti članstva ZK, med katere sodi vsekakor tudi marksistična literatura. Če lahko ugotavljamo glede tega izrazite pozitivne premike v zadnjem obdobju, pa je ugotavljanje in merjenje učinkovitosti tega procesa usposabljanja komunistov veliko težje. Učinke takšnega procesa ni možno izmeriti takoj in vedno, izražajo se šele v daljšem obdobju.

Pri ocenjevanju vloge marksistične literature v tem procesu izobraževanja oz. usposabljanja članstva ZK smo izhajali iz tehle meril oz. izhodišč: ustreznost literature (izbira, obseg, vsebina); ki spremlja programe marksističnega izobraževanja, stopnja idejnopolitične razgledanosti članstva ZK, ustreznost zvrsti marksistične literature, informiranost in dostopnost marksistične literature, organizacijsko materialna vprašanja idr.

Ustreznost marksistične literature

Pri oceni ustreznosti izbire marksistične literature za izobraževalne programe članstva ZK je izhajati tako iz potreb ZK kot celote, nalog

¹ Gre za skrajšan in prirejen koreferat, ki ga je imel avtor na posvetovanju v CK ZKJ 9. in 10. novembra 1976 v Beogradu. Pričujoča ocena temelji v glavnem na rezultatih posebne raziskave, opravljene o okviru CDPI pri FSPN leta 1976, ki je analizirala stanje družbenopolitičnega izobraževanja in marksistične literature v Sloveniji v obdobju 1974–1976.

pri uveljavljanju njene avantgardne vloge, kot iz potreb osnovnih organizacij ZK in posameznih kategorij članstva (novo sprejeti, vodstveni kader, člani-delavci idr.). Ob ugotovitvi, da so republiški organi ZK inicirali razne programe in oblike izobraževanja ali usposabljanja članstva, pa je zanimivo, da v večini primerov ti programi niso bili opremljeni z ustrezno izbiro literature, niso navajali virov pri posameznih temah, marveč je bilo to prepuščeno izvajalcem samim. Ista slabost glede navajanja oz. nenavajanja literature se je kazalo tudi pri občinskih komitejih ZK nasproti osnovnim organizacijam. To velja zlasti za literaturo za organizirane izobraževalne oblike, kot so večerna politična šola, seminarji ipd., medtem pa so bile OO ZK za obravnavo aktualnih političnih nalog, ki so jih sprejemale od višjih forumov ZK (npr. dokumenti sej CK ZKS, osnutek ustave, usnutek zakona o združenem delu idr.), opozorjene na literaturo oz. vire že z vabilom na obravnavo.

Razumljivo je, da je uspeh v takih primerih in oblikah, kjer udeleženci izobraževalnega procesa niso bili informirani in niso imeli na razpolago ustrezne literature, le delen in celo neustrezen. Jasno je tudi, da nekatera aktualna politična gradiva, publikacije, ki so jih OO ZK dobivale od višjih organov ZK, niso mogle v celoti pokriti potreb in zahtev marksističnega izobraževanja in idejno političnega usposabljanja članstva ZK, večkrat pa niso bile niti v neposredni zvezi s programi usposabljanja ali s temami, ki so bile na dnevnem redu izobraževalnih oblik (izjema so seminarji za novo sprejete člane). Le redko so bili udeleženci idejno političnega izobraževanja poprej seznanjeni z ustrezno literaturo, kar jim je omogočalo aktivnejšo udeležbo med usposabljanjem in seveda tudi boljše rezultate pri izobraževanju.

Pregled literature², ki so jo OO ZK in komunisti uporabljali takorekoč samoiniciativno, kaže, da je literaturo uporabljajo sorazmerno manjše število OO ZK, da so bile uporabljena nekatera manj obsejna dela klasikov (Komunistični manifest, Razvoj socializma od utopije do znanosti, O Marxu in marksizmu), v večini primerov pa so OO ZK uporabljale nekatere publikacije aktualne politične literature v izdaji SZDL in sindikatov (Titovi govori, zgodovina ZK, o novi ustavi ipd.), medtem ko so teoretično priložo Komunista sorazmerno malo uporabljali.

Pri iskanju vzrokov za takšno stanje ni nepomembno tudi to, da imajo mnogi občinski komiteji in člani ZK finančne težave pri nabavi marksistične literature ter da se zaradi tega raje odločajo za nakup cenejših, popularnejših in manj zahtevnih del, kot pa za obsežnejša, zahtevnejša in seveda tudi dražja temeljna dela klasikov in domačih marksističnih avtorjev, katerih cena se giblje od 100 do 300 din in več.

Nekateri občinski komiteji imajo navado, da v težnji, da bi olajšali študij, izdajajo teze ali skripta kot študijske pripomočke. Pri tem je treba opozoriti, da so taki pripomočki uporabni, če so strokovno neoporečni,

² Podatki iz navedene raziskave.

postanejo pa hitro povzročitelji idejne zmede, če jih pripravljajo sicer dobronamerni, a praviloma premalo usposobljeni predavatelji. Čeprav gre za napor, vreden priznanja — saj so posamezniki tako skušali odpraviti pomanjkanje literature in učnih pripomočkov — pa je treba tako prakso čim prej preseči z bolj organiziranim in odgovornim odnosom višjih oz. ustreznih organov do uporabe marksistične literature.

Glede individualnega študija ali individualnega idejnopolitičnega usposabljanja članov ZK ugotavljamo, da to usposabljanje temelji pretežno na branju lista Komunist (praviloma brez teoretične priloge), dnevnega tiska, zlasti lokalnega, in tiska v izdaji OZD ter na gledanju televizije. V veliki večini osnovnih organizacij se komunisti na študijske sestanke ne pripravljajo posebej (kar je tudi posledica slabosti v informiranju in priporočanju literature), temveč se omejujejo na poslušanje predavanj.

Dostopnost marksistične literature članstvu ZK

Za sedanjó izdajateljsko dejavnost glede marksistične literature je pomembno imeti pred očmi nekatere značilnosti družbenega položaja marksistične literature v prejšnjem obdobju (v obdobju po l. 1956 in pred Pismom ter 21. sejo predsedstva CK ZKJ). Položaj založništva se je po ukrepih gospodarske reforme v l. 1965 radikalno spremenil, kar je neposredno vplivalo na izdajanje marksistične literature. Pojemajoč in neučinkovit vpliv zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij na urejanje in razreševanje vprašanj glede izdajanja marksistične literature, zmanjševanje interesa za marksistično literaturo pred Pismom je zmanjšalo število potencialnih ustvarjalcev (izvirnih piscev, urednikov, prevajalcev, piscev uvodnih študij) in uporabnikov, bralcev marksistične knjige, kar je povratno negativno vplivalo na izdajanje marksistične literature. Naklada marksistične literature je bila nizka, zato cene relativno visoke, poraba majhna — to so bile glavne značilnosti začaranega kroga, v katerem se je vrtela marksistična literatura. Iz takšnega položaja, v katerem je postalo izdajanje marksistične literature odvisno zgolj od dobre volje, zavesti vodstev posameznih založb in njihove pripravljenosti za interno subvencioniranje marksistične knjige s prelivanjem sredstev, so izšle negativne posledice, ki jih čutimo še danes in ki jih ni moči popraviti v kratkem času:

— število novo izdanih marksističnih knjig se je izredno močno skrcilo, naklade pa so postale simbolično nizke³,

— založbe zaradi visokih proizvodnih stroškov in kopičenja knjižnih zalog niso bile več zainteresirane za načrtno dolgoročno izdajanje mark-

³ Leninovo delo *Država in revolucija* je Cankarjeva založba l. 1972 izdala v 450 izvodih, medtem ko se poprečne naklade marksističnih knjig gibljejo med 1000 in 2000 izvodi; ZK Slovenije je v tem času štela okoli 80 tisoč članov.

sistične literature. Med založbami tudi ni bilo potrebnega medsebojnega dogovarjanja in delitve dela glede izdajanja te literature. Zato je na področju programiranja in izdajanja te literature prišlo do prevelike stihije, nezainteresiranosti, »čistega računa« in stagnacije, skratka do neodgovornega odnosa do marksistične literature oz. do njenih uporabnikov.⁴

Stanje se je začeloboljševati v času priprav na 7. kongres ZK Slovenije, zlasti pa po njem, ko je začel opravljati usmerjevalno in koordinacijsko vlogo Marksistični center pri CK ZK Slovenije.

Polet založniške dejavnosti na področju marksistične literature po 7. kongresu ZK pa spremlja še vedno vrsta resnih vsebinskih, organizacijskih, kadrovskih in materialnih težav, ki jih v veliki meri še nismo presegli in obvladali. Napredek je predvsem kvantitativne narave. Glede kvalitete izdajanja takšne literature pa velja opozoriti, da se pod zvenečimi naslovi večkrat skriva zelo neizenačena kvaliteta, da so naklade ostale še vedno relativno nizke, da so cene teh knjig za delavce in mladino največkrat previsoke, da mnoge izmed teh knjig še niso prišle v javne in šolske knjižnice, da delitev dela med založbami še ni povsem zadovoljiva, da je premalo dogovorov o izdaji marksistične literature v jugoslovanskem merilu, še vedno je premalo sistematičnega informiranja in popularizacije marksistične knjige, prijemi in metode založb, kako vzpostaviti stik s potencialnim bralcem te literature, so še vedno premalo gibčni in preveč stereotipni. Vzgojnoizobraževalne ustanove, organizacije ZK in druge družbenopolitične organizacije tudi še niso izčrpale vseh možnosti pozitivnega vplivanja na učečo se mladino in svoje članstvo glede odnosa do marksistične literature, itn., itn.

Vsebina novo izdane marksistične literature

Da bi lažje in ustrezneje ocenili vsebino novo izdane marksistične literature, smo vso izdano literaturo razvrstili v tri tematske skupine:

1. marksizem in graditev socializma v Jugoslaviji (temeljna literatura);
2. konkretna problematika graditve socializma v Jugoslaviji in zveza komunistov (aktualna notranjepolitična literatura);
3. jugoslovansko delavsko gibanje in sodobni svet (aktualna zunanje-politična literatura).

Za temeljno literaturo marksizem in graditev socializma v Jugoslaviji je značilno, da je poskušala odpraviti pomanjkljaj v klasični temeljni marksistični literaturi (dela Marxa, Engelsa, Lenina), vendar ni povsem gotovo, če so tu zastopana tudi in predvsem tista dela klasikov, ki so še zlasti aktualna za sedanjo stopnjo izgradnje socializma v Jugoslaviji (npr.

⁴ Čeprav ne razpolagamo s podatki o izdaji marksistične literature pred Pismom, je očitno, da je bilo te izdane zelo malo. Tako npr. so trije zvezki *Kapitala* izhajali 12 let, danes pa so zaradi nizke naklade že zdavnaj razprodani. Zelo malo je bilo tudi prevedenih del jugoslovanskih in drugih marksističnih avtorjev.

vprašanje deformacij v socializmu, protislovja v socializmu, preseganje razredne družbe, alienacija in osvobajanje človeka, asociacija svobodnih proizvajalcev, nacionalno vprašanje, religija idr.).

Prav tako poskuša nadomestiti zamujeno pri izdajanju temeljnih del domačih marksističnih avtorjev (Tito, Kardelj, Kidrič, Bakarič idr.), poskuša zaokrožiti nacionalni fond prevedene literature mednarodnega delavskega in komunističnega gibanja (G. Lukacz, A. Gramsci, P. Togliatti) in zagotoviti tudi priročnike za usposabljanje srednješolskih učiteljev predmeta samoupravljanje s temelji marksizma (izdaje Zavoda za šolstvo) in za potrebe politične šole pri CK ZK Slovenije (Marksistična knjižnica). Sorazmerno manj je bilo izdano (v slovenščini) t. i. množične (popularne) literature, ki na manj zahteven način in razumljivejše poskuša približati marksistično teorijo poprečnemu članu ZK in ki aplicira klasično teorijo na jugoslovansko družbeno prakso (zbirka Temelji idr.). Pripomniti je, da v strukturi tega sklopa literature primanjkuje pomembnejših del sodobne marksistične (in druge napredne) misli, ki daje odgovore na aktualne probleme sodobnega sveta.

Za literaturo, ki obravnava konkretna vprašanja graditve socializma v Jugoslaviji in probleme zveze komunistov, je značilno, da je bilo pri izdajanju težišče na aktualni politični literaturi in priročnikih, s katerimi so založbe, družbenopolitične organizacije in druge institucije skušale predvsem informirati svoje članstvo, delegate in občane o aktualnih političnih nalogah in jih motivirati ter tudi usposobiti za izvršitev teh nalog. Del te literature ustvarjalno aplicira teoretične postavke marksizma v našo družbeno prakso, ustrezno kritično analizira naša družbena dogajanja in tako razvija sposobnost bralca za poglobljeno analitično ocenjevanje. S tem prispeva tudi k razvoju akcijske sposobnosti članstva. Velik del te literature se veže na novo ustavo in vsebinska vprašanja samoupravljanja. Dobra stran te priročne literature je tudi, da poskuša biti razumljiva preprostemu bralcu, pregledna in dostopna tudi v ceni, kakor tudi v tem, da se tiska v velikih nakladah (10 do 15 tisoč izvodov). Ta literatura lahko, kot smo že omenili, če je ustrezno pisana, odigra pomembno vlogo tudi kot sredstvo razvijanja interesov, potreb in sposobnosti članstva ZK za poseganje in uporabo zahtevnejše marksistične literature in tako krepi zavest in osvešča članstvo za dolgoročnejše naloge ZK.

Slabosti, ki se kažejo v delu te literature, pa so predvsem te: nekaterim delom se ni posrečilo povezati teoretičnih postavk klasikov z našo družbeno prakso, zato so ostala preveč abstraktna, neaktualna in manj razumljiva širšemu krogu članstva ZK; del te literature pa je nasprotno premalo teoretično fundiran in ostaja zato v ozkih mejah političnega pragmatizma, prav tako pa v težnji k poenostavljanju razlage zapletenih družbenih problemov zdrsne celo v vulgarizacijo. V nekaterih priročnikih je opaziti pretirano pravno normativni in premalo sociološko analitični pristop. Nekaterim izdajam gredo očitki prevelikega posploševanja, akti-

vističnega jezika in premajhne poglobljenosti pri iskanju vzrokov in premajhne tehtnosti v končnih ocenah in sklepih.

Razveseljivo je, da smo pri izdajanju literature, ki osvetljuje vlogo ZK v našem družbenem življenju, dosegli pomembne premike (F. Šetinc: *Zakaj se bojuje ZK*, S. Dolanc: *ZKJ in socialistično samoupravljanje*, G. Stanič: *Misel in akcija ZK*). Sorazmerno dobra izbira literature je namenjena tudi nacionalnemu vprašanju (od Lenina do N. Pašića), ter problemskemu področju religije, cerkve in odnosom ZK do religije, kar je vsekakor pozitivno glede na še vedno dokajšnjo aktualnost teh tem za komuniste. Za celotno obravnavo teh področij pa manjkajo še problemsko izbrana dela klasikov, celoten prikaz in utemeljitev zgodovinskega razvoja stališč KPJ oz. ZKJ do teh vprašanj ter dela o premikih v rimskokatoliški cerkvi.

S področja kulture in kulturne politike je bila literatura za široko članstvo ZK dokaj pestra in zanimiva — čeprav je ni bilo veliko — in je živo problemsko odpirala nekatera osrednja vprašanja kulture današnjega dne (odnos delavstva in kulture, kultura in politika idr.) Manjka pa temeljne literature, ki bi iz marksističnih izhodišč ovrednotila našo kulturno dediščino in literaturo, del iz marksistične estetike in umetniške kritike, kjer je deficit marksističnega pristopa največji.

Za problemsko področje etike je marksistična literatura še vedno skromna in za široko članstvo ZK ni najbolj pristopna. Manjka zlasti priročne literature, ki bi poljudno seznanila in približala to problematiko širokemu krogu članstva.

Glede literature, ki obravnava jugoslovansko delavsko gibanje⁵ in dogajanja v sodobnem svetu, je značilno, da primanjkujejo temeljna dela, ki bi z marksistično metodo prikazala politično in socialno zgodovino narodov in narodnosti Jugoslavije ter pomen in vlogo ZK v posameznih zgodovinskih obdobjih.

Primanjkuje tudi temeljnih študij o odprtih problemih sodobnega sveta, o ekonomskih, družbenih in političnih koreninah socializma kot svetovnega procesa. Zgodovina in analiza mednarodnega sodobnega delavskega gibanja je omejena na nekaj priročnikov — bolj informativne in ilustrativne narave. Boljši so priročniki, ki govorijo o problemih sodobnega sveta. O stalinizmu in Informbiroju smo dobili nekaj dobrih del (M. Britovšek: *Boj za Leninovo dediščino*, V. Dedijer: *Izgubljeni boj J. V. Stalina*, Kržavac-Marković: *Informbiro, kaj je to*, ki so primerna za najširše članstvo ZK.

Aktualno politične literature za področje neuvrščenosti je sorazmerno dovolj, med teoretično poglobljeno delo te vrste pa sodi zaenkrat le Kardeljeva knjiga *Zgodovinske korenine neuvrščenosti*. Primanjkujejo temelj-

⁵ V letu 1977, letu velikih jubilejev, smo dobili precej priročne literature o zgodovini KPJ, KP Slovenije in Titovi vlogi.

na dela, ki bi analizirala ekonomske in politične težnje v neuvrščenih državah.

Najslabše je stanje glede temeljnih del sodobne tuje marksistične in napredne družboslovne literature, ki bi obravnavala nekatere najbolj pereče aktualne probleme mednarodnega delavskega in komunističnega gibanja in probleme sodobnega sveta (npr. nasprotja med razvitimi in nerazvitimi, neoimperializem, problemi boja delavskega razreda za samoupravljanje v svetu, problemi prehrane, surovin, energetike in pod.) Iz tega področja smo dobili le malo ustreznih del.

Obveščanje o marksistični knjigi in knjižničarstvo

Že brez poglobljenih analiz lahko ugotovimo, da je obveščanje o marksističnih knjigah, tako kot o knjižnih novostih sploh, slabo. Pri tem je še manjše zlo, da je najpomembnejša oblika obveščanja reklamni oglas založbe, da je obveščanje praviloma nesistematično, da ne spremlja vseh slovenskih, kaj šele jugoslovanskih in tujih knjižnih novosti; mnogo huje je, da skoraj ne pozna selekcije, da ni kritično, motivacijsko, usmerjeno v to, da bi prebudilo zanimanje za takšno knjigo, da je najslabše organizirano (izjema je radio) prav v tistih sredstvih obveščanja, ki imajo najbolj neposreden stik z množicami bralcev.

Posebno vprašanje je tudi struktura knjižnih fondov v naših knjižnicah. Če pustimo ob strani številne dejavnike, ki so prispevali k stanju, kakršno imamo danes, ostane dejstvo, da v ljudskih in srednješolskih knjižnicah prevladuje leposlovje, da smo dosegli lepe uspehe pri usmerjanju mladine v branju najboljših literarnih del, da pa srednješolske knjižnice (in tudi druge) skoraj ne odkupujejo marksistične literature in da nismo storili veliko, da bi imeli ljudje v bližini kraja, kjer stanujejo, v svojih ljudskih knjižnicah vsaj nekaj polic z marksistično literaturo; da nismo zagotovili dovolj denarja za nakup knjig⁶, ne prostorov za širjenje knjižnic, ne dovolj stopnjevanega usposabljanja delavcev v knjižnicah, čeprav se zavedamo kulturne funkcije knjižničarstva.

Podatki omenjene raziskave v zvezi z marksistično in širšo družboslovno literaturo kažejo, da so v večjem delu občinskih komitejev ZK Slovenije že storili prve korake za izboljšanje strukture knjižnih fondov v svojih knjižnicah; ustanovili so posebne družboslovne kotičke, organizirali sistem brezplačnega izposojanja knjig, zagotovili finančno pomoč pri odkupu knjig, deloma celo vplivali na vsebino tega odkupa; vsi pa so opozarjali, da imajo knjižnice premajhno število knjig z istim naslo-

⁶ V letu 1969 so slovenske knjižnice odkupile 1 % izdanih knjig slovenskih založb; jugoslovansko poprečje po podatkih za leto 1974 pa se giblje med 3 in 5 %, medtem ko v vzhodnih socialističnih državah dosega 30 %, v zahodnih državah pa se giblje med 15 in 20 %. Evropski minimum za število knjig v knjižnicah je dve (2) knjigi na prebivalca; jugoslovansko poprečje je 0,7 knjige na prebivalca, slovensko pa je v letu 1974 bilo 1,2 knjigi na prebivalca.

vom, čeprav bi jih za skupinske oblike usposabljanja komunistov in članov drugih družbenopolitičnih organizacij nujno potrebovali.

Občinski komiteji ZK Slovenije ocenjujejo, da zanimanje za marksistično knjigo pri članstvu raste in da je treba podpirati že začeto akcijo za ustanavljanje kotičkov marksistične literature v osnovnih organizacijah ZK. Posebej poudarjajo pomen boljše organizacije obveščanja o novo izdanih knjigah, potrebo po opredelitvi temeljnega knjižnega fonda, ki ga morajo imeti osnovne organizacije ZK oz. občinske in šolske knjižnice, in nujnost sistematičnega usmerjanja in usposabljanja poverjenikov za marksistično literaturo.

Nekatere naloge in predlogi zaboljšanje stanja

Ena osrednjih nalog na področju politike marksistične literature je izoblikovati možnostim prilagojene in v jugoslovanskem merilu usklajene srednjeročne programe izdajanja temeljne marksistične literature. V teh programih se je treba dogovoriti tako za potrebne prevode klasikov in sodobnikov marksistične misli, kakor tudi za kompletiranje del vodilnih jugoslovanskih marksističnih teoretikov in mislecev. Dogovoriti bi se morali tudi za tista sodobna slovenska marksistična dela, ki bi morala prodreti tudi v širšo jugoslovansko in celo svetovno javnost.

Nadaljna pomembna naloga je zagotoviti za potrebe ZK problemsko izbiro marksistične literature, ki bo spremljala enotne programe usposabljanja članstva (novo sprejete, vodstva, osnovno članstvo), za predavatelje pa ustrezne priročnike in učne pripomočke. Za vsak tak program bi bilo treba zagotoviti tudi ustrezen »paket« po možnosti brezplačne literature in vzporedno vpeljati sistem preverjanja in vrednotenja ter usmerjanja individualnega usposabljanja članstva.

Razmisliti bo treba nadalje, kako v prihodnje urejati teoretično priložnost Komunistov, da bi jo spremenili v vsebinski in metodični priročnik za idejno delo v osnovnih organizacijah ZK, ne da bi pri tem odstopili od njene temeljne vsebinske zasnove, zlasti pa, kako bi jo vsebinsko usmerili na pereča družbenoekonomska vprašanja, na vprašanja samoupravljanja, za katera je med članstvom ZK in delavci največ zanimanja.

Za razreševanje odprtih vprašanj založništva, zlasti kadrovske in materialne, je temeljnega pomena usposobiti kulturno skupnost, izobraževalno skupnost in raziskovalno skupnost Slovenije (in ustrezne občinske skupnosti), tako da postanejo tisto središče, v katerem se ob idejnem vodstvu ZK vsebinsko oblikuje naša knjižna politika in tudi naša politika do marksistične knjige.

Organizirano bo treba začeti tudi obveščati o marksistični literaturi. Ena izmed uspešnih oblik so tiskovne konference ob izidu temeljnih marksističnih del. V sodelovanju s sredstvi javnega obveščanja bo treba doseči sporazum, da nobena novo izdana marksistična knjiga ne bo izšla brez javne marksistične kritične ocene. V zvezi s tem je tudi naloga

izdelati celostno bibliografijo že izdane marksistične literature (posebej za potrebe posameznih področij oz. dejavnosti).

Ustrezneje bo treba opremiti knjižnice z marksistično literaturo in pomagati, da temeljne interesne samoupravne skupnosti začno zagotavljati potrebna sredstva za nakup najpotrebnejših marksističnih knjig. Pri tem velja opomniti, da vprašanje subvencioniranja marksistične knjige še vedno ni zadovoljivo urejeno.

Nadaljevati bo treba tudi akcijo za koticke Komunista v organizacijah združenega dela ter vpeljati sistematično delo s poverjeniki za marksistično literaturo v osnovnih organizacijah ZK. Za hitrejše razvijanje množičnega družbenopolitičnega usposabljanja komunistov se bo morala zveza komunistov tudi ustrezneje organizirati oz. prilagoditi organizacijo zahtevnejšim in nalogam marksističnega izobraževanja in idejnopolitičnega usposabljanja članstva ZK ter večji pomoči osnovnim organizacijam ZK. Vodstveni organi zveze komunistov in marksistični centri naj bi v prihodnje sistematično in kontinuirano programirali naloge s področja ter dosledno spremljali izpolnjevanje te funkcije.

JANEZ JEROVŠEK

Tehnologija in hierarhija

Tehnološki determinizem pomeni, da neka določena tehnologija zahteva neko določeno strukturo delovne organizacije in da ni mogoče poljubno izbirati med različnimi strukturami ali socialnimi sistemi. Kot je to zvezo težko veljavno empirično dokazati, pa je prav tako težko ali še težje dokazati veljavnost tehnološkega determinizma v odnosu med tehnologijo in naravo delovne naloge. V tem primeru pomeni tehnološki determinizem to, da ob neki tehniki delovno nalogo opravljamo samo na en možen način in da ni mogoče izbirati med različnimi načini.

V odnosu med tehničnim sistemom — ki zadeva v tehnološki kompleks — in socialnim sistemom — ki zadeva človeški dejavnik — sta v osnovi možni dve rešitvi. Prva alternativa je, da z novo tehnologijo sprejmemo tisti način opravljanja delovne naloge, ki je tehnološko najbolj sprejemljiv, najbolj »pri roki«, ki pa ne upošteva raznih socio-psiholoških pogojev in potreb posameznika in tudi ne upoštevamo implicitnih zahtev, ki izhajajo iz samega socialnega sistema (iz sistema samoupravljanja npr. sledi, da moramo delovno nalogo prilagoditi potrebam posameznega delavca, ne pa samo delavca prilagoditi potrebam tehnologije).

Druga alternativa je v tem, da ob novi tehnologiji vnaprej predvidimo različne možnosti opravljanja delovne naloge, ki upoštevajo potrebe in vrednote posameznika kot tudi širšega socialnega sistema.

Nova tehnologija npr. povzroči, da posamezni delavec v popolni izolaciji zgolj nadzira delo večjega števila avtomatskih strojev. Ker je iz socialnih znanosti znano, da je v popolni izolaciji delo zelo težavno, ker izolacija povzroča razne učinke, ki niso takoj vidni ali merljivi, bo »socialni inženir« delo organiziral tako, da ga bosta opravljala dva, čeprav s čisto tehnološkega vidika to ni ekonomično. Zgolj tehnološki prijem namreč nikoli ne vidi izgub, ki nastajajo zato, ker nismo upoštevali socio-psiholoških dejavnikov. Če pri uvajanju nove tehnologije upoštevamo zgolj tehnične premise, zanemarjamo pa vse socio-psihološke vidike, potem nova tehnologija ne more dajati optimalnih rezultatov. Zato ni naključje, da so pogosto novi tehnološki postopki manj učinkoviti in povezani z večjimi stroški, kot pa so bili stari tehnološki postopki. Iz

tega razloga je pri uvajanju nove tehnologije potreben sistemski prijem, tj. sodelovanje tehničnih in »socialnih« inženirjev in delavcev, ki bodo delali z novimi modernimi proizvodnimi sredstvi.

Isti problem lahko obravnavamo z vidika odnosa med človekom in strojem. Bistvo tega odnosa je v tem, ali naj se človek prilagaja stroju in celotnemu proizvodnemu procesu ali pa naj se stroj in celotni proizvodni proces prilagodi človeku, njegovim potrebam in možnostim, ki jih človek potencialno nosi v sebi. Nekateri avtorji so mnenja¹, da je tehnologija dosegla že tisto stopnjo razvoja, ko je postala fleksibilna, in je zato celotni proces proizvodnje mogoče prilagoditi človeku in njegovim potrebam. Če ta trditev drži, potem je treba delovna mesta, na katerih opravljajo delavci izrazito rutinsko in hudo dolgočasno delo, socialno prestrukturirati.

Dominantni sistem organizacije dela, kot ga danes vidimo v veliki industriji, je v nekem smislu tehnokratski, ker temelji na implicitni predpostavki, da je tehnološki proces treba nenehno izpopolnjevati, vendar tako, da se delavec prilagaja stroju, ne pa stroj delavcu. Organizacijsko načelo »pravi delavec na pravo delovno mesto« pomeni, da je delavca treba prilagajati delovnemu procesu. Kdor nima nekaterih spretnosti, da bi delo opravil v določenem času in tako, kot določajo tehnični standardi, mora spremeniti delovno mesto. Merjenje posameznih faz dela z uro nima drugega namena kot to, da človeka podredi tempu stroja. Na tekočem traku je delavec popolnoma prilagojen tehnologiji, organizatorji dela pa določajo tisti tempo, ki ga delavec kot fiziološko bitje še prenese.

Če danes postavljamo zahtevo, da se mora tehnologija bolj prilagoditi človeku, potem moramo hkrati priznati, da je za večji del proizvodnih procesov pri nas značilen tako imenovani »tehnološki imperativ«. To pomeni, da nekaterih delovnih nalog ni mogoče opravljati drugače, kot to določa stroj.

Vprašanje je, v kolikšni meri (in v katerih industrijskih vejah) je naša tehnologija dosegla tisto stopnjo, za katero je značilna visoka fleksibilnost. Naša tehnologija ni zaostala, verjetno pa to še ni tista moderna tehnologija, ki bi omogočala bistveno spremembo v načinu opravljanja delovnih nalog. Čim manj razvita je tehnologija in čim bolj rutinska je delovna naloga, tem večja je moč »tehnološkega imperativa«.

Nobena delovna naloga pa ni zgolj tehnološko determinirana; opravljamo jo v nekem socialnem sistemu, za katerega so značilni neki določeni lastninski odnosi, opredeljeni viri legitimitete vodilnih položajev in s sankcijami določen vrednostni oziroma normativni sistem. Pri opravljanju vsake delovne naloge se tehnični in socialni sistem stikata in sta med seboj v večji ali manjši meri konsistentna. Proces prilagajanja tehnologije in delovnega procesa potrebam delavca bo na neki točki trčil na

¹ Emery F. R. and E. L. Triest, *The Causal Context of Organizational Environments*; v knjigi F. Emery (ed.) *System Thinking*, Penguin London 1969.

omejitve, ki jih postavljajo lastninski odnosi, birokratska struktura in avtokratsko vodenje. Samoupravljanje je socialni sistem, v okviru katerega je višjo stopnjo tehnološkega razvoja mogoče prilagajati potrebam delavca. Socialni sistem samoupravljanja in višje tehnološke stopnje so konsistentni, vendar tudi tukaj ni moč mehanično uporabiti marksistične teze o razvoju proizvodnih sredstev, ki bodo na določeni stopnji razvoja odpravile hierarhijo in prilagodile celotni sistem proizvodnje potrebam delavca — proizvajalca. Med proizvodnimi sredstvi in strukturo delovne organizacije je cela vrsta raznih intervenirajočih variabel — in nad katerimi ima človek moč, da usmerja njihovo delovanje v željeni smeri — ki določajo način, smer in intenzivnost odnosa med njimi.

Sicer pa ideja, da je treba tehnologijo prilagoditi delavcu — ne pa narobe — ni nova. Najdemo jo že pri Marxu in Engelsu, tako v njihovih zgodnjih delih kot tudi v *Kapitalu*.

Marx izredno kritično opisuje delitev dela, ki povzroča prilagajanje človeka proizvodnemu procesu. Tako pravi, da v kapitalistični družbi »obstaja delavec za produkcijski proces, in ne produkcijski proces za delavca«,² da »delitev dela povzroča, da se posameznim delavcem odzamejo duhovne potence«, da »delavca spremeni v pohabljenca, ker umetno pospešuje njegovo delno spretnost s tem, da zatira ves njegov ostali svet produktivnih nagonov in talentov«,³ da je delavec pritiklina stroja, delo pa sila nad njim itn. V *Komunističnem manifestu* pravita Marx in Engels, da »je delo proletarcev z razširjanjem strojev in delitvijo dela izgubilo sleherno samostojnost in s tem ves mik za delavca. Le-ta postane pritiklina stroja, od njega se zahteva le najenostavnejši, najbolj enolični, najlažje priučljiv prijem«.⁴

Marx in Engels nista izdelala neke operacionalizirane teorije srednjega dometa, kako naj poteka proces prilagajanja tehnologije potrebam delavca, ki bi jo lahko praktično uporabili pri *organizaciji* dela in prestrukturiranju delovnih nalog. Postavila sta samo temeljne pogoje, ki morajo biti izpolnjeni, da bo ta proces možen. Ti pogoji so:

1. podružbljenja proizvodna sredstva,
2. skupnost, ki ne temelji na razrednem konfliktu,
3. odprava delitve dela.

O tem pravita: »Šele v skupnosti eksistirajo za vsakega individua sredstva, da lahko svoje sposobnosti vsestransko izoblikuje; šele v skupnosti je torej možna osebna svoboda. V dosedanjih surogatih skupnosti, v državi itd. je eksistirala osebna svoboda le za individue, ki so se razvili v razmerah vladajočega razreda, in le, kolikor so bili individui tega razreda. Navidezna skupnost, v katero so se individui doslej združevali, se je vedno osamosvojila proti njim in je bila hkrati, ker je

* K. Marx, *Kapital* I, CZ, Ljubljana, str. 552.

² Prav tam, stran 410—411.

⁴ K. Marx—F. Engels, *Komunistični manifest*, Izbrana dela II, CZ, Ljubljana 1971, str. 596.

bila združitev enega razreda proti drugemu, za podjarmljeni razred ne le popolnoma iluzorna skupnost, marveč tudi nova spona. V dejanski skupnosti dosegajo individui v svoji asociaciji in z njo hkrati svojo svobodo.⁵ ... »Pri vseh dosedanjih prisvojitvah je ostala množica individuov podrejena enemu samemu produkcijskemu instrumentu; pri prisvojitvi proletarcev bo morala biti množica produkcijskih instrumentov podrejena vsakemu individuu, lastnina pa vsem. Moderno univerzalno občevanje ne more biti individuum podrejeno drugače, kot s tem, da je podrejeno vsem«. ⁶

Marx in Engels sta v svojih delih pisala o potrebi odprave delitve dela, vendar sta vsakokratno stopnjo delitve dela postavljala v zvezo s stopnjo razvitosti produktivnih sil.⁷

Danes organizacijske vede in tudi organizacijska praksa skušajo prilagoditi proizvodni in tehnološki proces potrebam delavca, vendar pa lahko ugotovimo, da nikjer niso v celoti *izpolnjeni tisti pogoji*, ki sta jih postavila Marx in Engels. Vprašanje je, kje in v kolikšni meri so proizvodna sredstva dosegla že tisto stopnjo razvoja, da nadaljnja delitev dela in drobitev delovnih funkcij ni več potrebna in da je mogoč že nasproten proces, tj. združevanje delovnih funkcij in s tem postopna odprava delitve dela. Odprava tekočega traku v tovarnah »Volvo« in »Saab« nam posredno dokazuje, da je tehnologija dosegla tisto stopnjo razvoja, ko nadaljnja delitev in drobitev dela ni več potrebna, in da je združevanje delovnih nalog in formiranje delovnih skupin, ki opravljajo številne delovne vloge, ekonomsko in socialno uspešno. V bistvu pa je to le uspešno izpeljana ideja o »job enlargement« (razširitev dela) in »job enrichment« (obogatitev dela), ki vpeljuje avtonomne delovne skupine. Ves ta proces poteka v okviru starih, sicer nekoliko transformiranih kapitalističnih odnosov, v katerih proizvodna sredstva niso podružbljena, niti ni v njih tiste skupnosti, o kateri sta govorila Marx in Engels. Ta pa še ne pomeni, da je proces prilagajanja tehnologije potrebam delavca ekonomsko in socialno popolnoma neuspešen; pomeni samo to, da bo ta proces nujno naletel na omejitve oziroma na pogoje, ki sta jih postavila Marx in Engels; in ti morajo biti izpolnjeni.

Pri nas so proizvodna sredstva podružbljena, socialni sistem delovne organizacije je samoupraven; to sta dva pomembna pogoja, ki omogočata postopno prilagajanje tehnologije in procesa proizvodnje delavcu proizvajalcu. Empirično vprašanje pa je, v kolikšni meri in v katerih industrijskih dejavnostih so proizvodna sredstva že tako razvita, da je tehnologija že v tolikšni meri fleksibilna, da je mogoče delovne funkcije združevati, ne pa nadaljevati z nadaljnjo delitvijo in drobitvijo dela. Proces prilagajanja delovnega procesa potrebam delavca ne poteka sam po sebi in mehanično; pri nas pa bo ta proces dokaj težaven, ker je klasična podjetniška

⁵ K. Marx, F. Engels, *Nemška ideologija*, Izbrana dela II, CZ, Ljubljana 1971, str. 80.

⁶ Prav tam, str. 92.

⁷ K. Marx, F. Engels, prav tam, str. 99.

miselnost, da je večjo uspešnost in večjo produktivnost moči doseči predvsem z večjo delitvijo in drobitvijo dela, zelo močna. Praktično pa ta miselnost vodi le v prilagajanje tehnologije človeku, ne pa človeka tehnologiji. Problem odprave delitve dela, ki je ena temeljnih premis marksizma, je v razvoju marksizma ostal teoretično dokaj neobdelan in so ga tudi različno interpretirali. Organizacijske vede pri nas ali drugod v svetu niso problema odprave delitve dela operacionalno postavile. Pričakovati tudi ne moremo, da bi operacionalizirali problem odprave delitve dela tisti teoretiki organizacije, ki pojmujejo hierarhijo kot temeljno dimenzijo celotne organizacijske zgradbe, prek katere potekajo bistvene koordinativne funkcije.

Ker pa smo pri nas z zakonom o združenem delu prekinili s temeljnimi postavkami klasične organizacijske teorije, postaja problem odprave delitve dela aktualen. »Zato« — pravi Stane Dolanc — »se zdaj tudi tako neodločljivo postavlja pred nas potreba, da temeljiteje pretresemo vlogo znanosti pri reševanju te naloge, še zlasti vlogo družbenih ved in teoretičnega ustvarjanja.«⁸

Če stvari nekoliko poenostavimo, lahko rečemo, da v organizacijski teoriji in praksi vodenja in upravljanja lahko ločimo dvojje popolnoma različnih usmeritev, ki zadevata hierarhijo in delitev dela. Na pojmovanju o vlogi hierarhije in delitve dela pa temelji celotna organizacijska struktura.

Najbolj vidni predstavniki organizacijske teorije na Zahodu (March, Simon, Thompson, Katz, Argyris, Likert, Tanennebaum, Lawrence, Lorsch in drugi) kritizirajo obstoječo organizacijsko strukturo in njeno hierarhično zgradbo, vendar vsa njihova prizadevanja izhajajo iz *status quo*. Vsi si prizadevajo, kako obstoječo organizacijo izpopolniti, funkcionalizirati, prilagoditi potrebam človeka ali okolja. Med seboj se razlikujejo glede načina in sredstev, kako obstoječo organizacijsko strukturo *spremeniti* ali funkcionalizirati. Vse njihove izpopolnitve in njihovi različni prijemi, ki zadevajo sistem odločanja, komuniciranja, participiranja, matricno organizacijo, motiviranje itn. — so realno možni in jih je mogoče uporabiti, kajti postavljajo cilje, ki jih je v okviru obstoječih kapitalističnih odnosov mogoče rešiti. Med njimi edino Argyris⁹ postavlja koncept organizacije, ki ga v okviru kapitalističnih družbenih odnosov ni mogoče uresničiti, ker se zavzema za popolno destrukcijo obstoječe organizacijske strukture.

Organizacijske vede v vzhodni Nemčiji poudarjajo vlogo hierarhije kot instrument za učinkovitost.

Druga usmeritev se zavzema za odpravo hierarhične organizacije, za postopno ali radikalno odpravo delitve dela na fizično in umsko. S tem

⁸ Stane Dolanc, »Družbene vede in socialistična praksa«, Teorija in praksa, št. 12/1976, str. 1143.

⁹ Chris Argyris, On Organization of the Future, Sage Publications, 1973.

postavlja strukturo organizacije, ki se bistveno razlikuje od klasične organizacije. Tudi v okviru te usmeritve so razlike, tako glede teoretičnih rešitev kot tudi praktičnih prijemov. Strukturalne organizacijske rešitve, ki jih postavlja zakon o združenem delu, spadajo v okvir te druge usmeritve.

Najbolj izraziti kritiki obstoječe delitve dela na umsko in fizično in na tej delitvi temelječi hierarhični organizaciji so mnenja, da to delitev določajo predvsem kapitalistični proizvodni odnosi, ne pa njena tehnologija. V svojih utemeljitvah pravzaprav zastopajo tehnološki indeterminizem. André Gorz¹⁰ se sprašuje, zakaj mora biti delo tako razdrobljeno in zakaj se že specializirane delovne naloge še naprej delijo. Pravi, da to delitev navadno utemeljujejo s temile razlogi: »1. velika specializacija zahteva manjše sposobnosti in krajšo izobrazbo; 2. ponavljajoče naloge omogočajo, da delavci hitreje in bolj učinkovito delajo. Na kratko povedano: z delitvijo dela se poveča produktivnost posameznega delavca in celotnega kolektivnega dela. Te na videz objektivne razlage pa nimajo svoje veljave; veljajo samo v okviru kapitalističnega izkoriščanja odtujenega dela, same na sebi pa niso splošno veljavne... Kapitalističnemu podjetniku gre od vsega začetka predvsem za to, da razpolaga s čim večjo silo in kontrolo nad mezdnim delom; na tej podlagi je organiziran delovni proces in ustrezne metode dela. ... Neskončna delitev delovnih nalog ni posledica neke tehnologije, ki se je razvila na podlagi svojih lastnih zakonov, ki so neodvisni od političnega in družbenega konteksta. Delitev dela je posledica tehnologije, ki je bila koncipirana kot orožje v razrednem boju... Znanstvena organizacija dela pa v prvi vrsti znanstveno ruši vsako možnost za delavsko kontrolo.«¹¹

André Gorz meni, da bi nastale popolnoma drugačne oblike organizacije dela, če ne bi bil cilj proizvodnje dobiček in s tem povezano izkoriščanje in hierarhična kontrola nad delavci. Pri tem vpelje novo organizacijsko dimenzijo, tj. »kolektivno iniciativo« vseh delavcev. Ta pa se lahko izrazi samo s pogojem, da se odpravijo vse hierarhične bariere, odpravi delitev dela na ročno in umsko in postavi drugačna kompozicija delovnih nalog. S tako destrukcijo klasične organizacijske strukture bodo sproščene vse iniciative delavcev, s tem pa bodo bolje izkoriščeni vsi materialni in človeški viri, kot pa so mogli biti v okviru klasične hierarhične organizacije, ki temelji na tehnični delitvi dela. Gorz in tudi drugi izraziti kritiki delitve dela in na njej temelječe hierarhične organizacije se pri tem sklicujejo na kitajsko kulturno revolucijo, ki je v okviru delovne organizacije odpravila hierarhijo, vodje delovnega procesa, in začela združevati fizično in umsko delo.¹² Znano pa je, da ki-

¹⁰ André Gorz, »Technologie, Techniker und Klassenkampf«, v knjigi André Gorz (Hrsg.) *Schule und Fabrik, Internationale Marxistische Diskussionen* 30, Marva Verlag, Berlin 1972.

¹¹ André Gorz, prav tam, str. 27, 30, 31.

¹² Lahko se začudimo nad tem, da Gorz nikjer ne omenja samoupravljanja v Jugoslaviji in tudi ne organizacije dela v vzhodnoevropskih socialističnih državah, saj cilj proizvodnje — v

tajska kulturna revolucija ekonomsko ni bila uspešna. O tem, kako je potekala destrukcija hierarhične organizacije, pa imamo premalo informacij, da bi lahko potegnili kakšne sklepe ali generalizacije. Zelo verjetno je, da bo moral proces odprave tehnične delitve dela potekati postopoma, s tem pa bo potekala postopoma tudi destrukcija hierarhične podrejenosti. Pred organizacijskimi vedami in prakso stoji zahtevna naloga, kako ta proces operacionalizirati, da bo potekal tako, da bodo materialni in človeški viri bolj izkoriščeni, ne pa manj, da bodo delovne organizacije bolj učinkovite in ne manj.

Če je organizacija dela bolj socialno kot pa tehnično determinirana, postane vprašljiva vloga predelavcev, mojstrov, raznih strokovnjakov in višjih vodilnih, katerih status, moč in dohodek določa mesto, ki ga zavzemajo na hierarhični lestvici.

Navedimo tukaj Gorza, ki pravi: »... Hierarhična organizacija in kontrola nad delom so kapitalu nujen pogoj za vsako proizvodnjo in so hkrati tudi cilj. To so instrumenti in sestavni deli proizvodnega načina in se kažejo kot tehnične nujnosti samega proizvodnega procesa... Zato vsi tisti, ki skrbijo za nemoten potek proizvodnje, pod plaščem svojih tehničnih kompetenc, dejansko delujejo, da bi ohranili hierarhično delitev dela in kapitalistične proizvodne odnose. To velja za podrejene tehnike (merilce časa, nadzornike itn.) kot za višje inženirje in tehnike in druge vodilne uslužbenke, ki so jim zaupane komandne in kontrolne funkcije. V delovno intenzivni industriji je njihova vloga v tem, da živo delo podredijo mehaničnim procesom (mrtvemu delu) in s tem skrbijo za ohranjanje kapitala. Imajo za delovni proces potrebne tehnične in intelektualne kvalifikacije. Te kvalifikacije monopolizirajo in onemogočajo, da bi jih imeli tudi delavci. Odgovorni so za dequalifikacijo in za zatiranje ročnega dela, ki je obsojeno, da ostane zgolj ročno delo.¹³

Zato se Gorz zavzema za podružbljenje tehničnega znanja, da bo znanje dostopno vsem, in da bo vsak posameznik hkrati *proizvajalec, učenec in učitelj*: če bosta hierarhija in delitev na umsko in fizično delo odpravljeni in če bo posamezniku dana možnost, da se bo celo življenje izpopolnjeval v svojem znanju, ne bo več potrebna profesionalizacija. Tudi v prihodnje bo potrebna specializacija, ne pa tiste vrste profesionalizacija, ki je povezana z raznimi materialnimi, oblastvenimi in statusnimi privilegiji.

Tudi v tem primeru se Gorz sklicuje na izkušnje kitajske kulturne revolucije. Pokazalo pa se je, da sta deprofesionalizacija in egalitarna distribucija dohodkov znižali motivacijo in s tem učinkovitost delovnih organizacij do tiste točke, ko so se morali vrniti nazaj.

državah, v katerih so proizvodna sredstva podružbljena ali podržavljena — ni dobiček, niti izkoriščanje delavcev.

¹³ André Gorz, prav tam, str. 35—36.

Ker sta tehnična delitev dela in hierarhična struktura bolj socialno kot tehnološko determinirani in ker je tudi vloga strokovnih in vodilnih kadrov bolj socialno kot tehnološko determinirana, postane vprašljiv — v tej analizi — celotni šolski sistem, ker se z njegovo pomočjo vzdržuje celotna družbena hierarhija. Zato se Gorz zavzema za razšolanje obstoječega šolskega sistema, vendar so njegove utemeljitve za to razšolanje spet socialne (družbene), ne pa tehnološke narave. Cilji razšolanja šole so bistveno drugačni od tistih, ki se zavzemajo za razšolanje iz funkcionalnih razlogov. Njim gre za to, kako šolo prilagoditi spremenjenemu kapitalističnemu proizvodnemu načinu in hitro spreminjajoči se tehnologiji.

Za sodobno proizvodnjo in tehnologijo je značilno, da proizvodi in znanje zelo hitro zastarajo. Ekstremni primer za to sta kozmetična in farmacevtska industrija, ki vsako leto proizvedeta več sto novih proizvodov, ki se v večini primerov od starih — iz proizvodnje umaknjenih proizvodov — bistveno ne razlikujejo. Novih proizvodov z vsemi reklamnimi sredstvi ne vsiljujejo trgu zato, ker so bistveno boljši, cenejši ali narejeni z višjo produktivnostjo dela, temveč zato, ker je postal sistem takšen, da se le z novimi proizvodi lahko ustvari večji dobiček ali dohodek.

Zato obstajajo različni koncepti o prilagajanju izobrazbe potrebam proizvodnje.

Gorzova kritika tehnične delitve dela in na njej temelječe hierarhične organizacije, kritika položaja vodilnih ter šolskega sistema je globalna in teoretično zaokrožena. Njena pomanjkljivost je v tem, da izhaja le iz dveh sistemov: 1. iz kritike kapitalističnega proizvodnega načina in 2. iz kitajske kulturne revolucije, ki naj potrdi njegovo teoretično konstrukcijo. Med tema dvema sistemoma pa so še drugi sistemi (jugoslovanski samoupravní, sovjetski centralistični, kibuci), ki so že izpolnili nekatere predpostavke za odpravo tehnične delitve dela, ki jih Gorz sploh ne omenja. Zato je njegova analiza — čeprav zelo zanimiva — le parcialna.

Gorz in razni drugi avtorji v svojo teorijo o odpravi delitve dela vključujejo elemente, ki so jih nekatere socialistične družbe v raznih različicah preiskovale in pokazalo se je — pri dani stopnji razvoja proizvodnih sredstev — da niso uspešne. Za nivelizacijo in za izenačitev osebnih dohodkov se je povsod pokazalo, da sta nestimulativni za celotni ekonomski sistem.

Analitična ocena delovnih mest ni zgolj rafiniran in prikrit odsev znanstvene organizacije dela, ki služi kapitalistom za manipuliranje z delavci,¹⁴ temveč je potrebna vse dotlej, dokler obstaja ekonomska utemeljenost za razlike v osebnih dohodkih.

¹⁴ Glej o tem: Antonio Lettieri, »Fabrik und Schule«; v knjigi *Schule und Fabrik*, André Gorz (Hrsg.) Internationale Marxistische Diskussion 30, Merve Verlag, Berlin 1972.

Predlogi za razvrščanje delavcev in uslužbencev zgolj v dve analitični kategoriji ne upoštevajo nekaterih dejstev in izkušenj, ki so jih imele socialistične družbe v svojem prizadevanju pri zmanjšanju materialnih razlik.

Res je, da bodo razlike med ljudmi ostajale vse dotlej, dokler ne bo odpravljena tradicionalna organizacija dela s svojo drobitvijo in delitvijo dela na umsko in fizično. Vendar te drobitve dela in delitve dela na umsko in fizično ni moč na enkrat odpraviti: to bo dolgotrajni proces, ki bo socialno kot tudi tehnološko determiniran.

Hierarhija je ena najbolj spornih in trdoživih organizacijskih dimenzij. O nobeni organizacijski sestavini niso toliko pisali, kot o hierarhiji, a vendar je še zdaj empirično najmanj proučena. Ni nam znana nobena raziskava, ki bi proučevala hierarhijo z vidika njene učinkovitosti. Tako danes zelo malo vemo o tem, v kakšni smeri deluje hierarhična strukturiranost na učinkovitost delovne organizacije. Ali je tisto podjetje, ki ima več hierarhičnih nivojev bolj učinkovito, ali je bolj učinkovito tisto, ki jih ima manj? Ali je tisto podjetje bolj učinkovito, ki ima bolj segmentirano hierarhično strukturo, v kateri so posamezne ravni bolj avtonomne in v kateri višja raven težko vpliva na nižjo, ali pa je bolj učinkovita nesegmentirana hierarhična struktura z majhno avtonomijo posameznih ravni, v kateri se prenašajo ukazi s skoraj vojaško ubogljivostjo. Kakšna je zveza med hierarhijo in centralizacijo? Ali je bolj izrazita hierarhija s številnimi ravni tudi bolj centralizirana struktura odločanja? Če je osnovna funkcija hierarhije koordinacija med posameznimi ravni, ali to pomeni, da večja in izrazitejša hierarhija in večja centralizacija ustvarjajo učinkovitejšo koordinacijo, kot menijo nekateri organizacijski teoretiki? Ali pa je veljavna nasprotna teza, da večja decentralizacija in manj izrazita hierarhija omogočajo učinkovitejšo koordinacijo?

Ali stopnjo in način hierarhičnega strukturiranja določajo predvsem notranje organizacijske dimenzije — tehnologija, formalizacija, kontrola — ali pa elementi okolja, ideologija in vrednostni sistem globalne družbe in njena socialna struktura? Znano je tudi, da razlikujejo funkcionalno hierarhičnost, ki je v današnjem času objektivna in nujna, od statusne, vrednostne in oblastne hierarhije, ki jo samoupravna organizacija odpravlja. Ta delitev verjetno implicira pozitivno zvezo med funkcionalno hierarhijo in učinkovitostjo in negativno zvezo med statusno, vrednostno in oblastno hierarhijo in učinkovitostjo. Empirično je treba preveriti, ali ta teoretična teza drži. Vprašanje je, ali je mogoče odpraviti statusno, vrednostno in oblastveno hierarhijo, dokler obstaja funkcionalna hierarhija. Dokler je organizacija dela tako postavljena, da posameznik kot vodja opravlja koordinativne in kontrolne funkcije, toliko časa bo imel ta posameznik tudi višji status in več moči. Tudi egalitarna distribucija moči ne odpravlja razlik, ki izvirajo iz delitve dela. Zato je verjetno, da je pot za odpravljanje statusne, vrednostne in oblastne hierarhije v spremi-

njanju organizacije dela. To pa pomeni, da je treba vzpostaviti tako organizacijo dela, v kateri bo odpravljena funkcionalna hierarhičnost.

To ni čisto utopična zamisel, saj smo že sedaj priča številnim poizkusom, kako postaviti organizacijo dela na popolnoma nove temelje. Zakon o združenem delu odpravlja s temeljnimi organizacijami združenega dela celo vrsto klasičnih organizacijskih načel. Odprava tekočega traku v nekaterih velikih podjetjih in veliko zanimanje za takšno organizacijsko spremembo, uvedba avtonomnih delovnih skupin, v katerih si člani sami določajo delovne naloge, tempo dela, mesečni plan, način nagrajevanja skupin — v katerih sami nadzorujejo kvaliteto in sprejemajo sodelavce, vse to kaže na možnost, da oprava funkcionalne hierarhije ni utopična zamisel, temveč je to proces, ki se je že začel.

Število hierarhičnih ravni kaže na stopnjo hierarhične strukturiranosti delovne organizacije. Empirično nismo še ugotovili, kateri so tisti dejavniki, ki vplivajo na število hierarhičnih ravni, in kako so rangirani. Woodwardova je v svoji znani raziskavi pokazala,¹⁵ da je število hierarhičnih ravni povezano s tehnologijo oziroma s stopnjo mehanizacije. Ugotovila je, da so imela nizko mehanizirana podjetja najpogosteje tri hierarhične ravni, srednje mehanizirani štiri, avtomatizirana podjetja pa šest ravni. Podoben trend odkrivamo v naših industrijskih organizacijah; srednje mehanizirane organizacije imajo najpogosteje štiri ravni.

Najbolj znan zahodni kritik hierarhije Argyris¹⁶ meni, da hierarhijo določajo izredno rutinske in programirane delovne operacije ter struktura, ki onemogoča soodločanje in inovacije od spodaj.

Vendar nam zveza med stopnjo hierarhičnosti in stopnjo mehanizacije še ne pove, da hierarhijo najmočnejše določa stopnja mehanizacije oziroma tehnologije. V eni izmed raziskav, ki smo jih opravili pri nas, smo npr. ugotovili, da je hierarhija močno odvisna od narave okolja, ki je visoko ali nizko kompetitivno, visoko ali nizko strukturirano, visoko ali nizko predvidljivo. Prav tako smo v tej raziskavi ugotovili, da je število hierarhične ravni povezano s stopnjo tržne in finančne kooperacije med delovnimi organizacijami. Tiste organizacije, ki so skupno in pogodbeno nastopale na trgih in ki so tudi finančno kooperirale, so imele več hierarhičnih ravni kot tiste organizacije, ki med seboj niso tržno in finančno kooperirale. Iz tega sklepamo, da razne oblike kooperiranja med delovnimi organizacijami zahtevajo bolj zapletene mehanizme za koordinacijo dejavnosti v delovnih organizacijah. Izhod iz teh težav iščejo vodilni v utrjevanju hierarhije kot klasičnemu in preskušnemu mehanizmu za koordinacijo.

Zvezo med številom hierarhičnih ravni in stopnjo tržne in finančne kooperacije med OZD smo odkrili še preden smo začeli uvajati razne

¹⁵ Jean Woodward, *Industrial Organization: Theory and Practice*, Oxford University Press, 1965.

¹⁶ Charis Argyris, *On Organization of the Future*, Sage Publications, 1973.

samoupravne sporazume. Zato lahko domnevamo, da ta zveza danes ne bi bila več intenzivna ali pa je morda sploh ne bi več bilo. Odgovor na to bodo dale prihodnje empirične raziskave. To zvezo pa omenjamo zato, ker bodo vodilni verjetno še dolgo iskali rešitve za probleme koordiniranja v utrjevanju hierarhične strukture.

Zelo malo pa nam je znano, v kolikšni meri je število hierarhičnih ravni odvisno od »filozofije« vodenja, dominantnih družbenih vrednot, izobrazbe zaposlenih in podobnih dejavnikov.

Ko obravnavamo hierarhijo kot instrument, prek katerega delovna organizacija koordinira svoje aktivnosti, moramo vsaj iz analitičnega vidika razlikovati dve ravni: 1. neposredno izvajalsko delo na delovnem mestu (npr. neka delovna operacija, ki jo opravlja delavec na tekočem traku vsak dan 8 ur) in 2. vse tiste koordinativne, usmerjevalne in kontrolne funkcije, ki so potrebne, da se izvajalsko delo lahko opravlja. Koordinativne, usmerjevalne in kontrolne funkcije so navadno vodilne; vsaka vodilna funkcija pa vključuje izdajanje navodil, ki jim mora nekdo izvajati in se jim mora potemtakem podrediti. Tako klasično pojmovana vodilnost ustvarja hierarhijo, tj. podrejenost in nadrejenost.

Problem je, kako to nadrejenost in podrejenost odpraviti že na dnu, tj. na delovnem mestu, pri neposredno izvajalskem delu. Odpraviti nadrejenost in podrejenost na delovnem mestu pomeni odpraviti funkcijo vodenja na neposredno izvajalskem delovnem mestu.

V tej smeri potekajo eksperimenti v okviru delovnih skupin, ki so vzbudili v organizacijskih vedah in tudi v praksi vodenja in upravljanja veliko pozornost.¹⁷

Bistvo teh eksperimentov je v tem, da se postavljajo avtonomne delovne skupine, v katerih si delavci samo organizirajo delo brez hierarhičnega vodenja. Sami si določajo tempo dela, izbirajo sodelavce in sami nadzorujejo kvaliteto. Tudi ne opravljajo več ene same delovne vloge, temveč na podlagi rotacije več delovnih vlog. Tak prijem k obogatitvi in razširitvi delovnih vlog (job enlargement, job enrichment) je sicer znan in star, vendar so ga prej uporabljali samo zaradi večje motivacije. Zato ni bil zadosti vgrajen v strukturo delovne skupine in delovne organizacije, upošteval je samo individualno-psihološko raven. V teh eksperimentih pa je bil vključen v strukturo delovne skupine in delovne organizacije in je imel zato tudi večji učinek. V takšnem kontekstu bogatitev dela in razširitev dela odpravljata potrebo po nadrejenem vodji in s tem odpravljata potrebo po hierarhični strukturiranosti. Z obogatitvijo in razširitvijo dela prevzamejo delavci postopoma funkcije, ki na podlagi klasične organizacijske teorije pripadajo le vodji.

¹⁷ Omenjeni eksperimenti so dokaj obsežno opisani v: Einar Thorsrud, Bjord Aase Sørensen, Bjørn Gustavsen, »Sociotechnical Approach to Industrial Democracy in Norway; v knjigi: *Handbook of Work, Organization and Society*, Ed. Robert Dubin, Ran McNally Publishing Company, Chicago 1976.

Omenjeni eksperimenti so pokazali, da so si delavci sami brez vodij in nadrejenih bolje organizirali delo, kot pa so to zmogli njihovi neposredno nadrejeni in inženirji. V vseh teh delovnih skupinah se je povečala produktivnost od 20 do 30 odstotkov, povečal se je dohodek delavcev, več je bilo tudi zadovoljstva. Povečala se je kvaliteta proizvodov in zmanjšala količina odpadkov.

Osnovna značilnost teh eksperimentov, ki odpravljajo hierarhijo v okviru neposredno izvajalske delovne vloge — ne pa v okviru celotne organizacijske zgradbe — je, da ne izhajajo iz tehnološkega determinizma. Predstavniki tehnološkega determinizma so mnenja, da bo hierarhija moč odpraviti takrat, ko bo tehnologija popolnoma avtomatizirana, in da bodo šele tedaj nastali materialni pogoji za odpravo tiste hierarhije, ki izhaja iz neposrednega delovnega in izvajalskega procesa. Opisani eksperimenti pa izhajajo iz predpostavke, da je treba hierarhijo postopno odpravljati na podlagi socialnega, organizacijskega prijema. Razvoj tehnologije nam ne daje zadosti opornih točk, da bo hierarhija postala sama po sebi odveč, ko se bo proizvodni proces popolnoma avtomatiziral. Empirične raziskave v svetu in tudi pri nas nam npr. kažejo, da so višje tehnološke stopnje povezane z večjim številom hierarhičnih ravni, ne pa z manjšim številom.

Eksperimenti v delovnih skupinah, ki praktično na tej ravni odpravljajo hierarhijo, nam potrjujejo, da je pri odpravljanju hierarhije mogoče izhajati iz socialno-organizacijskega vidika. Ta prijem ni v konfliktu s samo tehnologijo, saj se je produktivnost v teh delovnih skupinah z odpravo hierarhije povečala.

Z avtonomnimi delovnimi skupinami vloga vodenja ni odpravljena, vendar je spremenjena in zmanjšana. V sami avtonomni delovni skupini je pri urejanju neposrednega delovnega procesa odpravljena, ohranja pa se pri koordiniranju aktivnosti med avtonomnimi skupinami. Vodenje je locirano na mejne točke, to je tam, kjer se sistemi stikajo. Zato avtonomne delovne skupine ne morejo biti absolutno avtonomne, temveč je ta avtonomnost selektivna.

Proces odpravljanja hierarhije poteka v teh eksperimentih od spodaj navzgor, tj. od neposrednega proizvodnega procesa. Vendar na podlagi tega prijema ni mogoče odpraviti celotne hierarhične zgradbe, ker je narava družbenoekonomskih odnosov, ki so v bistvu kapitalistični, tista mejna bariera, prek katere eksperiment ne more iti. Kot poiskus odprave hierarhije v samem delovnem procesu pa je nedvomno zanimiv: za to vrsto eksperimentiranja velja bržčas tista Marxova trditev v predgovoru h *Kapitalu*, ko pravi, da se »vsak narod more in mora učiti od drugih narodov«.

Pri nas ustava in zakon o združenem delu odpravljata hierarhijo v okviru procesa upravljanja in odločanja, to je na tisti ravni, ki je sicer bistvena, ni pa še zadostna za odpravo celotne hierarhične zgradbe. Hierarhija je formalno odpravljena pri vseh bistvenih in strateških odločit-

vah, ohranjena pa je v neposrednem delovnem procesu. Vendar zakon o združenem delu daje možnost za organiziranje delovnih skupin in s tem odpira vse možnosti za organiziranje dela na novih organizacijskih načelih, ki ne bodo zgolj tehnološko determinirani. Odpravljanje nekaterih klasičnih organizacijskih načel je izredno težavno, ker so ljudje trdno prepričani, da tehnologija določa potek dela in s tem tudi organizacijska načela.

Odprava tekočega traku in uvedba avtonomnih delovnih skupin nam empirično dokazujeta, da te spremembe niso bile tehnološko determinirane in da je mogoče spremeniti nekatera organizacijska načela, za katera velja, da se ne morejo spremeniti, dokler se ne spremeni tehnologija.

Omenjeni eksperimenti in odprava tekočega traku nam dokazujejo, da nadaljna drobitev in delitev dela z vidika tehnologije in višje produktivnosti dela ni več potrebna. Dokazujejo celo, da je večjo produktivnost in večjo socialno integracijo mogoče doseči z večjo integracijo tehnične delitve dela in s postopnim odpravljanjem delitve dela na fizično in umsko delo.

Seveda eksperimenti dokazujejo, da to velja za neposredni proizvodni proces, ne pa za politiko podjetja in celotno strateško odločanje, ki je v pristojnosti lastnikov in njihovih predstavnikov.

Poskuse so opravili na Norveškem, torej v družbi, ki je v bistvu še vedno kapitalistična. Izhajali so z vidika legitimnosti kapitalističnega sistema.

Eksperimenti, ki so jih naredili na Norveškem, so zbudili dokajšnjo pozornost in so imeli precejšen odmev v strokovnem in tudi manj strokovnem tisku.

Zanimivo je, da se na podobne eksperimente, ki so jih naredili v ZDA in Angliji, sklicuje marksistično usmerjeni pisec André Gorz.¹⁸ Eksperimenti, ki jih omenja, so izhajali s predpostavke, da nadaljnja delitev dela ne more več prispevati k večji produktivnosti dela. Delavci so sami v delovnih skupinah določali izvršitev in tempo dela. Razni nadzorniki in »podoficirji« niso bili več potrebni. Razparcelirano delo so integrirali tako, da je bila delovna skupina kot celota odgovorna za proizvod, ki je moral ustrezati tehničnim standardom. Tehniki in inženirji so sicer nudili svoje znanje in usluge, zgubili pa so svoje poveljniške vloge. V takšni organizaciji dela se je produktivnost dvignila za 20 %, fizična obremenitev delavcev pa je bila manjša.

Eksperiment z delovnimi skupinami so naredili tudi v Sloveniji, vendar iz različnih razlogov ni uspel.¹⁹

¹⁸ André Gorz, navedeni vir, str. 29–31.

¹⁹ Eksperiment sta naredila Mitja Kamušič in Veljko Rus: Poskus uvajanja samoupravnih delovnih skupin v TOZD lesno-industrijske veje, FSPN Ljubljana, 1975. Razlogi, zakaj ni uspel eksperiment, so navedeni v raziskovalnem poročilu.

Naše razpravljanje o vlogi tehnologije in hierarhije lahko povzamemo z dvema tezama:

Prva teza

Drobitev in delitev dela nista tehnološko opredeljeni, temveč izvirata iz kapitalističnih proizvodnih odnosov. Cilj znanstvene organizacije dela je v tem, da vse gibe tako poenostavi, da je mogoče izločiti vse naključnosti, ki izhajajo iz človeškega dejavnika. Gibi delavca *postanejo podobni* gibom, ki jih izvaja mehanizem, tj. stroj. Če bi delavci sami določali tempo in celotni ritem dela, potem dela ne bi tako razdrobili. Potem tudi izrazita tehnična kontrola ne bi bila mogoča, in kapital ne bi mogel tako izkoriščati dela. Če bi cilj proizvodnje ne bili dobiček, izkoriščanje delavcev in s tem povezana hierarhična kontrola, bi prišlo do popolnoma drugačne organizacije dela in do drugačne delitve dela. S tem bi se spremenila vloga vodilnih in strokovnih kadrov, saj ne bi več temeljila na hierarhičnem položaju. Hkrati bi se morala spremeniti vloga izobraževanja, kajti danes je pglavitna motivacija za izobraževanje v tem, da si posameznik zboljša socialni položaj. Vloga izobraževanja v kapitalistični družbi je v tem, da dviga produktivnost dela in da reproducira produkcijske odnose.

Ko bo odpravljena stroga delitev dela na fizično in umsko delo, bo možno odpraviti tudi hierarhično organizacijo.

Druga teza

Drobitev in delitev dela na fizično in umsko delo je predvsem tehnološko opredeljena, zakaj le tako je bilo mogoče stalno zviševati produktivnost dela. Tehnologija pa je v nekaterih dejavnostih dosegla že tisto razvojno točko, ko nadaljnja drobitev dela in delitev dela na fizično in umsko delo ne more več zviševati produktivnosti dela. Zato je treba zmanjšati razdrobljeno delo, bolj integrirati fizično in umsko delo in s tem zmanjševati ali odpravljati hierarhično podrejenost.

Visoko razvita tehnologija zahteva dokaj izobraženo delovno silo. Raziskave so pokazale, da je razdrobljeno, izredno parcelizirano delo bolj utrujajoče in frustrirajoče kot bolj kompleksno delo, ki zahteva iznajdljivost, intelekt in samostojno iniciativo.

Obema tezama, tj. socialni (ali razredni) in tehnološki, je skupno to, da se zavzemata za postopno integracijo razdrobljenega dela in za odpravo ali vsaj za zmanjšanje delitve dela na umsko in fizično.

S tem pa se postavlja vprašanje o smiselnosti tiste klasične znanstvene organizacije dela, ki želi natančno izmeriti vsako delo, posamezne delovne operacije z minutami in sekundami opredeliti in na podlagi »objektivnih« meril določiti tempo dela.

Gornji tezi pa moramo teoretično in empirično raziskati in pri tem upoštevati stopnjo razvoja proizvodnih sredstev, družbenoekonomske odnose, delovno kulturo, norme in vrednote in podobno.

V praksi in teoriji obstaja tudi dvojje nasprotnih izhodišč v prizadevanju, da bi zmanjšali hierarhično strukturiranost delovne organizacije. Eno izhodišče izhaja iz participativne usmeritve v organizacijski teoriji. Predstavniki te smeri (Katz, Kahn, Likert), so mnenja, da se participacija lahko začne samo na delovnem mestu (ki ga razumejo v tehničnem smislu) in da se z delovnega mesta lahko dvigne do pomembnejših odločitev. Strateške odločitve pa ostanejo v pristojnosti vodstva. Ta prijem izhaja iz tega, da priznavajo kapitalistične družbeno-proizvodne odnose. Hierarhijo želi ublažiti, jo prilagoditi potrebam tehnologije in delavcev, ne gre pa jim za to, da bi jo odpravili.

Drugo nasprotno izhodišče, ki je značilno predvsem za jugoslovansko prakso, je odpravljanje hierarhije, ki poteka s tem, da o vseh strateških in tudi manj pomembnih odločitvah odločajo vsi delavci. S tem se je začela odpravljati delitev dela na fizično in umsko delo. Toda, ker je tehnična delitev dela ostala ista, in ker še vedno poteka proces drobljenja dela in z njim povezana znanstvena oziroma tayloristična organizacija dela, je hierarhija še vedno navzoča. Proces odpravljanja hierarhije in ustvarjanje prave asociacije delavcev bosta verjetno dolgotrajna.

Morali bomo empirično ugotoviti, kakšne spremembe vnaša v ta proces zakon o združenem delu.

DANILO SLIVNIK

Boj za novi mednarodni ekonomski red

Velik gospodarski prepad, ki danes ločuje nerazviti svet od razvitega, je postavil pred mednarodno skupnost pomembno vprašanje, kako odpraviti ali vsaj omiliti razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami.

Nerazvite dežele, organizacijsko združene v Skupini 77 in gibanju neuvrščenih, so za temelj reševanja tega vprašanja postavile zahtevo po vzpostavitvi *novega mednarodnega ekonomskega reda*¹. To zahtevo so izpeljale iz dejstva, da se gospodarski prepad med razvitim in nerazvitim svetom nenehno pogloblja in da morajo biti zaradi tega zahteve po hitrejšem razvoju nerazvitih dežel usmerjene predvsem v to, da odpravijo vzroke poglobljanja tega prepada, ne pa samo da odpravijo posledice, ki jih je povzročil imperializem v času kolonializma. S tem so strategijo boja za razvoj bistveno spremenile, saj se je sprevrgla v boj za *novi mednarodni ekonomski red*, ki ima tako dve komponenti, eno, ki sega v preteklost, in drugo, ki sega v sedanost. Pri tem pa je treba takoj poudariti, da je druga komponenta veliko pomembnejša od prve, zato ker predstavlja delovanje obstoječe gospodarske ureditve v svetu, ki vsak dan na novo reproducira zaostalo strukturo dežel v razvoju, največjo oviro razvoju nerazvitega sveta.

Postavitev zahteve po novem mednarodnem ekonomskem redu kot podlage za reševanje problema razvitosti in nerazvitosti dežel v razvoju, pa je načela pomembno vprašanje, kakšen naj bo novi mednarodni ekonomski red, da bo prispeval k preseganju prepada med razvitimi in nerazvitimi svetom?

Naše mnenje je, da je lahko novi mednarodni ekonomski red nov samo v tem primeru, če njegova vsebina negira obstoječe kanale pretakanja presežne vrednosti iz dežele v deželo, kanalov, ki so značilni za današnjo gospodarsko ureditev v svetu. Menimo namreč, da se lahko

¹ V ekonomski deklaraciji, sprejeti v Colombu, lahko preberemo, da je »vzpostavljanje novega mednarodnega ekonomskega reda največjega političnega in ekonomskega pomena... in primarna naloga za neuvrščene in druge dežele v razvoju«. Mednarodna politika, št. 634/1976, str. 28.

nerazviti svet osvobodi svojega inferiornega položaja v svetovni ekonomiji samo, če se »iztrga« iz okvira delovanja stare mednarodne ekonomske ureditve, ki s svojimi strukturnimi elementi pogloblja razlike med razvitimi in nerazvitimi. V skladu s tem stališčem pa se ob razmišljanju o novem mednarodnem ekonomskem redu in o tem, kakšen naj bi bil, postavlja zanimivo vprašanje: ali novi mednarodni ekonomski red, tako kot je teoretično zasnovan² danes, presega starega, namreč, ali odpravlja obstoječe kanače pretakanja presežne vrednosti?

Odgovor na to vprašanje, seveda, zahteva primerjavo med enim in drugim gospodarskim redom; ker pa na tem mestu ni dovolj prostora, da bi se lahko zatekli k obsežni ekspertizi omenjene problematike, smo prisiljeni nakazati odnos proučiti samo v osnovnih črtah, odnos, skozi katerega se kažejo relacije med »starim« in »novim« mednarodnim ekonomskim redom.

I

Danes med marksistično naravnanimi političnimi ekonomisti³ v svetu ni več nobenega bistvenega razhajanja o tem, da so za obstoječi mednarodni ekonomski red — za katerega je značilna kapitalistična narava proizvodnih odnosov — značilni mehanizmi, katerih delovanje povzroča vsakdanje pretakanje presežne vrednosti iz dežele v deželo. Vsi se strinjajo, da so bili ti kanali pretakanja presežne vrednosti vzpostavljeni v času preraščanja kapitalizma v svetovni sistem, vzporedno s tem, ko se je formiral svetovni kapitalistični trg in da so med njimi najpomembnejši: izvoz kapitala, neenaka menjava in obstoječi mednarodni monetarni sistem. Zanimivo je, da je bila ves čas razvoja ideje in vsebine boja za novi mednarodni ekonomski red njenim nosilcem pred očmi opisana struktura »starega« mednarodnega ekonomskega reda, in da se je zaradi tega tudi njena vsebina⁴ ves čas razvijala in formirala v skladu s tem. Vsi predlogi in ukrepi »nove« gospodarske ureditve v svetu so se namreč oblikovali kot antipod »stari« ureditvi, in so imeli jasno izražene pretenzije, da onemogočijo ali pa vsaj omilijo njeno delovanje. Tako

² Za proučevanje uresničevanja novega mednarodnega ekonomskega reda v praksi ni na voljo niti ustreznih indikatorjev verifikacije niti praktičnih rezultatov, saj je večina konkretnih ukrepov in predlogov, ki so jih nerazvite dežele postavile v okviru vzpostavljanja nove gospodarske ureditve v svetu pred mednarodno skupnost, dobila od razvitih držav samo načelno soglasnost, zelo malo pa se jih je realiziralo. Tako lahko v tem smislu v ekonomski deklaraciji, sprejeti v Colombu, preberemo, »da je bil storjen minimalni napredek v smeri realizacije principov novega mednarodnega ekonomskega reda, čeprav se ti vse bolj uveljavljajo«. Mednarodna politika, št. 634/1976, str. 28.

³ V mislih imamo mlajšo marksistično generacijo v zahodni Evropi in Latinski Ameriki, predvsem: E. Arghirijs, C. Bettelheima, A. G. Franka, S. Amina in druge.

⁴ Za osnovo opredelitve vsebine novega mednarodnega ekonomskega reda smo uporabili vse sugestije, ukrepe in predloge, ki so bili s tem namenom sprejeti na posameznih mednarodnih konferencah od pojava ideje boja za novi mednarodni ekonomski red v mednarodni skupnosti pa do danes, in ne samo tiste, ki so bili, na primer, kodificirani na VI. izrednem zasedanju Generalne konference OZN.

tudi lahko danes vsebino »novega« mednarodnega ekonomskega reda razdelimo na tri glavna področja,⁵ ki zadevajo najpomembnejša vprašanja in probleme v mednarodnih ekonomskih odnosih, to je, na področje financiranje ekonomskega razvoja, področje mednarodne menjave in področje monetarnih ter finančnih zadev. Poglejmo zdaj, kaj ti predlogi in ukrepi pomenijo v luči funkcioniranja »stare« mednarodne gospodarske ureditve?

Če se ustavimo kar pri prvem kanalu pretakanja presežne vrednosti, pri *izvozu kapitala* iz razvitih dežel v nerazvite dežele, potem vidimo, da so najpomembnejši vidiki njegovega funkcioniranja direktne investicije v dežele v razvoju⁶ in da mu novi mednarodni ekonomski red postavlja kot glavni nasprotni ukrep multilateralno naravo investiranja, kontrolo vseh tujih privatnih investicij in nadzorstvo nad dejavnostmi multinacionalnih družb. Kaj to pomeni?

Za multilateralno naravo investiranja lahko rečemo, da bi se z njeno realizacijo pretok sredstev resnično delno zmanjšal, in sicer za toliko, za kolikor bi se s tem zmanjšale obrestne mere in bi se podaljšal čas odplačevanja kreditov in posojil. Vendar pa bi krediti in posojila še vedno ohranili svojo ekonomsko naravo, po drugi strani pa vsega investiranja tudi ne bi bilo mogoče zreducirati na multilateralno osnovo. Tako bi tuje privatne investicije še vedno bile pomembna postavka v skupnih vlaganjih, teh pa se na osnovi današnjih ukrepov, ki jih novi mednarodni ekonomski red vsebuje, ne da kontrolirati v smislu, da bi se s tem zmanjšalo odtekanje dela nacionalnega dohodka.

Isto velja za dejavnost multinacionalnih družb ali neposredne investicije. Nadzorovati jih je mogoče v tem smislu, da se njihova dejavnost usmerja v tiste gospodarske sektorje, ki so za posamezno deželo priori-

⁵ Naj omenimo, da nekateri avtorji navajajo, ko opredeljujejo vsebino »novega« mednarodnega reda, večje število njegovih komponent, ki pa smo jih mi zaradi primerjave »starega« in »novega« mednarodnega ekonomskega reda združili v tri večje problemske sklope, upoštevajoč pri tem glavne strukturne elemente današnje gospodarske ureditve v svetu. Tako govori, na primer M. Vrhunec v svojem članku »Ekonomska strategija neuvrščenosti« (Socijalizam, št. 7—8/1976) o trgovini, industriji, tehnologiji, surovinah, financah, monetarnem sodelovanju, prometu, kmetijstvu, nuklearni tehniki, morju in pomorstvu, najmanj razvitih deželah in o sistemu za proučevanje ter informiranje; P. J. Gavrilovič pa v »Elementih novega svetovnega ekonomskega reda« (Socijalizam, št. 1/76) o mednarodni trgovini, finančni pomoči za razvoj, industrializaciji in o kmetijstvu in prehrani.

⁶ Obstajajo empirični podatki, iz katerih je razvidno, da privatne investicije v tretji svet prinašajo profite tudi v višini večkratne vrednosti investiranega kapitala:

Tekoči priliv tujih neposrednih investicij in odliv dohodka od prejšnjih neposrednih investicij v nekaterih deželah v razvoju v obdobju od leta 1965 do 1970 (v milijonih dol.):

	1965	1966	1967	1968	1969	1970
priliv	1342	1215	1074	1373	1514	1613
odliv	3186	4064	4246	4983	5156	5342
saldo	—1844	—2849	—3173	—3611	—3642	—3729

Vir: Centre for Development Planning, na osnovi IMF: Balance of Payments Yearbook, 19, str. 192—193.

tetni, ali pa skrbi za to, da se njihova dejavnost vključuje v nacionalne plane gospodarskega razvoja, tako kot predvideva novi mednarodni ekonomski red, ne morejo pa se s tem bistveno omejiti njihovi dohodki, ne da bi tuji investitorji in multinacionalne družbe svoj kapital umaknile, še posebej, ker vemo, da se vsak kapital vlaga samo dotlej, dokler prinaša profit. Tako moramo za vprašanje izvoza kapitala reči, da novi mednarodni ekonomski red tega kanala pretakanja presežne vrednosti ne odpravlja, ampak je zaenkrat s svojimi ukrepi samo poskus, s katerim se skušajo učinki njegovega funkcioniranja čimbolj zmanjšati. To potrjuje tudi orientacija nerazvitih dežel, po kateri se prizadevanja novega mednarodnega ekonomskega reda bolj kot v kontrolo usmerjajo v to, kako povečati priliv kapitala, seveda s čim ugodnejšimi pogoji.

Neenaka menjava med deželami je drugi kanal pretakanja sredstev, pri čemer menimo, da je to najpomembnejši instrument eksploatacije nerazvitih dežel v okviru obstoječega mednarodnega gospodarskega sistema. Vira te neenake menjave sta dva. En vir je različna stopnja razvitosti in produktivnosti posameznih dežel v mednarodni skupnosti, zaradi česar je tudi organska sestava njihovih kapitalov različna, to pa povzroča, da zaradi tendence izenačevanja profitnih stopenj⁷ na svetovnem tržišču prihaja do tega, da nerazvite dežele v menjavi svojih proizvodov z razvitimi dajejo več materializiranega dela, kot pa ga dobijo v zameno; drugi vir pa je monopolizem v mednarodnih ekonomskih odnosih, v okviru katerega razvite kapitalistične dežele s svojim velikim ekonomskim potencialom diktirajo pogoje svojega sodelovanja z nerazvitim svetom.

Čeprav je bila v vseh obdobjih razvoja ideje in vsebine boja za »novi« mednarodni ekonomski red posvečena vprašanjem mednarodne trgovine največja pozornost, je od vseh problemov, ki otežujejo mednarodne ekonomske odnose z vidika dežel v razvoju, ostal »novi« mednarodni ekonomski red na tem področju in ob tem kanalu pretakanja presežne vrednosti najbolj nemočen. Na prvi pogled je mogoče sicer videti, kot da se obča shema preferencialov z blagovnimi sporazumi, integralni program za reševanje problemov na področju trgovine s surovinami in fond za financiranje surovinskih zalog pomembni ukrepi, ki bi lahko bistveno omejili neenako menjavo. Toda to je videti samo na prvi pogled in vsaj za prvi vir neenake menjave ne pomeni nič. Če namreč globlje pogledamo našete ukrepe, vidimo, da se vsi ti ukrepi v največji meri

⁷ Tudi E. Arghiri meni, da je tendenca izenačevanja poprečne profitne stopnje faktor, ki povzroča neenako menjavo, čeprav zagovarja kot osnovni vzrok za pretakanje presežne vrednosti nizke mezde delavcev v nerazvitih deželah. Tako pravi: »Temeljna hipoteza neenake menjave je težnja k enaki porazdelitvi svetovne profitne stopnje.« (Str. 256.) Takšnega mnenja je tudi I. Stojanović, ki v predgovoru k Arghirijevi knjigi piše: »Končna hipoteza, od katere Arghiri izhaja pri analizi mednarodne menjave, je, da neprisotnost mednarodne konkurence faktorja dela omogoča formiranje različnih stopenj presežne vrednosti od dežele do dežele, medtem ko pa konkurenca faktorja kapital vodi k tendenci mednarodnega izenačevanja profitnih stopenj.« (Str. XXV.) Emmanuel Arghiri: *Nejednaka razmjena*, Komunist, Beograd 1974, str. 256 in XXV.

nanašajo samo na vprašanje odstopanja in dajanja prednosti nerazvitim deželam pri njihovem pristopu na tržišča razvitega sveta. Področje oblikovanja cen pa obstaja še vnaprej prepuščeno »svobodnemu« delovanju tržnih zakonitosti, v okviru katerih so razlike v organski sestavi kapitala med posameznimi deželami nenehni vir odtekanja sredstev iz dežel z nizko produktivnostjo v dežele z visoko produktivnostjo.

Integralni program za reševanje problemov na področju trgovine s surovinami sicer vsebuje tudi določila, ki se nanašajo na vprašanje oblikovanja cen, zlasti na zagotavljanje njihove stabilnosti, k čemer bi morala prispevati predvsem ustanovitev fonda za financiranje surovinskih zalog, toda to problema v bistvu ne odpravlja, ker s tem še daleč ni rešeno vprašanje monopolizma na svetovnem tržišču.

Tako moramo tudi za ta kanal pretakanja presežne vrednosti reči, da z novim mednarodnim ekonomskim redom ni presežen, in da je vzrok za to predvsem v dejstvu, da je vprašanje delovanja svetovnega tržišča in tržnih zakonitosti še vedno odprto. Poudariti pa moramo, da novi mednarodni ekonomski red posredno odpravlja neenako menjavo toliko, kolikor tak, kakršen je, v celoti ustvarja pogoje za hitrejši gospodarski razvoj nerazvitih dežel, saj razvitost v obstoječih mednarodnih ekonomskih odnosih pomeni relativno enakopravni položaj v trgovinskih odnosih, s tem pa tudi relativno enakovredno menjavo.

Tretji, zadnji pomemben kanal pretakanja presežne vrednosti je *mednarodni monetarni sistem*, temelječ na zlati podlagi kot obračunski osnovi. Bistvo njegovega današnjega funkcioniranja se kaže v tem, da naj bi se na osnovi pretakanja zlata iz dežele v deželo uravnavala plačilna bilanca posameznih držav. Ker pa takšno funkcioniranje predpostavlja enako gospodarsko strukturo dežel, ki med seboj trgujejo, in komplementarno ter substitucijsko naravo njihove proizvodnje, je ta predpostavka velika pomanjkljivost za nerazvite dežele, ki s svojimi pretežno monokulturnimi gospodarstvi in proizvodnjo primarnih produktov nikakor niso sposobne, da bi lahko razvitim deželam ponudile več proizvodov in različen asortiment proizvodov, ki so po odtoku zlata zaradi negativne plačilne bilance cenejši.

Tako ima funkcioniranje mehanizma zlatega standarda za dežele v razvoju za posledico samo to, da zmanjšuje ceno njihovih proizvodov, druga faza, to je, povečanje nakupa cenениh produktov, ki naj bi plačilno bilanco izravnilo, pa zaradi nekomplementarne narave njihovega gospodarstva odpade. S tem je vezava vrednosti valut dežel v razvoju na zlato samo simbolična, njihovo mesto v obstoječem mednarodnem monetarnem sistemu pa popolnoma periferno; kolikor pa še funkcionira, potem pa v kontekstu današnjih mednarodnih ekonomskih odnosov samo slabša njihov položaj, in to ne samo v sistemu mednarodnega plačevanja, ampak tudi v odnosih razvitosti in nerazvitosti nasploh.

Od vseh sprememb, ki jih novi mednarodni ekonomski red predvideva za obstoječi gospodarski sistem v svetu, so ukrepi s področja medna-

rodnih monetarnih zadev najbolj raznolični. Po svoji vsebinski zasnovi pa zajemajo širok spekter predlogov, ki se raztezajo od najbolj radikalnih pa do povsem perifernih rešitev.

Najpomembnejši predlog med njimi je po našem mnenju tisti, ki se zavzema za to, da bi se oblikovalo novo »mednarodno plačilno sredstvo«,⁸ ki bi odpravljalo vse poglobitve pomanjkljivosti obstoječega mednarodnega monetarnega sistema. Pri tem pa bi bilo najpomembnejše to, kot poudarja vsebina novega mednarodnega ekonomskega reda, da ne bi temeljilo na zlatu kot obračunski osnovi, ampak bi bila njegova vrednost umetno določena, njegovo paritetno razmerje do nacionalnih valut pa bi določala posebna ustanova v okviru mednarodnega monetarnega fonda. Vendar pa se ta ideja ni prebila v mednarodnih monetarnih krogih, je pa prispevala k afirmaciji ideje o osnovanju t. i. »papirnatega zlata« (Special Drawing Rights), katere bistvo je v formiranju posebnih certifikatov, ki naj bi rabili za osnovno sredstvo mednarodnega plačevanja in bi bili ti nekakšna dodatna »likvidnost« za dežele v razvoju.

Pomen Special Drawing Rights pa bi se še povečal, v kolikor bi jih povezali z vprašanjem financiranja gospodarskega razvoja nerazvitih dežel (s t. i. »link« sistemom). Po načrtu tega sistema bi moral namreč mednarodni monetarni fond vsako leto izdati neko določeno količino teh certifikatov, ki bi imeli vse lastnosti veljavnih sredstev mednarodnega plačevanja in ki bi se razdelili deželam v razvoju, te pa bi jih potem uporabile za uvoz potrebnih industrijskih proizvodov iz razvitih držav.

Če smo prej zapisali, da so ukrepi z monetarno-finančnega področja v okviru novega mednarodnega ekonomskega reda najbolj raznolični, potem moramo zdaj dodati še to, da pa imajo, takšni, kakršni so, in tako kot izhaja iz primerjave obeh redov, velik pomen za reformo obstoječega mednarodnega monetarnega sistema. Če bi bil namreč realiziran predlog, da se osnuje novo mednarodno plačilno sredstvo, ki ne bi temeljilo na mehanizmu zlatega standarda, ampak bi bila njegova vrednost umetno določena, bi bile odpravljene vse najpomembnejše pomanjkljivosti obstoječega mednarodnega monetarnega sistema in bi bil monetarni sistem kot posredni kanal pretakanja presežne vrednosti v največji meri presežen. Ker pa gre konkretni predlog v smeri, da bi se ustanovila kompenzacijska valuta zaenkrat le v omejenem obsegu, v tistem, za katerim bi stal ekonomski potencial neuvrčenih dežel in drugih dežel v razvoju,⁹ se pomen novega mednarodnega ekonomskega reda ta trenutek na monetarno-finančnem področju močno zmanjša.

⁸ Jugoslovanski predlog je, da bi se oblikoval nov »svetovni denar« in formiral določen konzorcij centralnih bank, ki bi bil sestavljen iz predstavnikov vseh dežel, članic mednarodnega monetarnega fonda, njegov izvršni organ pa bi bil pristojen, da bi odločal o globalni delitvi novo ustvarjenega sredstva plačevanja v mednarodnih razmerah. Vladimir Glišić: »Križa bretonvudskog medunarodnog monetarnog sistema, Međunarodni problemi, št. 1/1973, str. 25.

⁹ Akcijski program gospodarskega sodelovanja, sprejet v Colombu. Međunarodna politika, št. 634/1976, str. 34.

To pa seveda ne pomeni, da tako realiziran ne bi prinesel pozitivnih učinkov v funkcioniranje mednarodnega monetarnega sistema, pomeni le, da bi bili ti rezultati veliko manjši kot pa v prvem primeru, to pa zato, ker bi z osnovanjem kompenzacijske valute, za katero bi stali ekonomski potencial neuvrščenih dežel in drugih dežel v razvoju in njihove banke ter plačilne unije, še vedno ostalo odprto najpomembnejše vprašanje: na kakšni osnovi in po kakšnih razmerjih obračunavati kompenzacijsko valuto s konvertibilnimi valutami razvitih držav? S tem vprašanjem bi še vedno ostal odprt prostor, ki bi ga lahko razvite države izkoriščale sebi v prid.

Isto lahko rečemo za problem formiranja »papirnatega zlata« ali Special Drawing Rights. Ne pravimo, da ne bi prinesla uresničitve te ideje pozitivnih trendov v mednarodne monetarne odnose, jasno pa je, da s tem še vedno ne bi bilo rešeno bistvo problema, to pa predvsem zato, ker bi tako pridobljena sredstva bila relativno zelo majhen dodatek k že obstoječim sredstvom mednarodnega plačevanja, zlatu in dolarju.

Ne glede na to pa moramo reči, da je novi mednarodni ekonomski red na področju reforme mednarodnega monetarnega sistema zaenkrat izmed vseh vprašanj, ki jih rešuje, najbližje uspehu.

Če na koncu nekoliko sumiramo rezultate primerjave med »starim« in »novim« mednarodnim ekonomskim redom, potem lahko rečemo, da danes »novi« mednarodni ekonomski red »starega« ne presega v smislu, da bi odpravljal poglobljene pomanjkljivosti, zaradi katerih je ta sistem z vidika nerazvitih dežel neustrezen. Stojimo namreč na stališču, da bi bil novi mednarodni ekonomski red samo v tem primeru nov, če bi realizacija njegove vsebine pomenila vzpostavitev takšnih družbeno-ekonomskih odnosov, v okviru katerih bi bili odpravljeni vsi mehanizmi, ki danes s svojim funkcioniranjem poglobljajo neenakost med deželami, še posebej pa med deželami v razvoju in razvitim svetom. Pokazalo pa se je, da po vsebinski plati ukrepi in predlogi, ki jih vsebuje novi mednarodni ekonomski red, niso zadostna »ovira« ne samo za to, da bi eliminirali obstoječe kanale pretakanja presežne vrednosti, ampak celo za to, da bi pomembno omejili njihovo funkcioniranje.

Analiza vsebine novega mednarodnega ekonomskega reda in primerjava s starim sta tudi pokazali, da je novi mednarodni ekonomski red usmerjen predvsem samo v odpravljanje posledic gospodarske nerazvitosti določenega dela sveta, manj pa v odpravo vzrokov, ki to zaostajanje vsakodnevno reproducirajo. V to kategorijo lahko štejemo večino ukrepov, ki jih vsebuje, v prvi vrsti pa, na primer, kompenzatorsko financiranje, financiranje v višini 0,7 % bruto nacionalnega dohodka razvitih držav, dodatno financiranje najmanj razvitih dežel, preferencialni sistem in tako naprej.

Pomembna ugotovitev je tudi, da »novi« mednarodni ekonomski red s tem, da ostaja v okviru obstoječega svetovnega gospodarskega sistema, ostaja tudi strogo v okvirih kapitalističnih produkcijskih odnosov. To prihaja do izraza skoz številne kazalce, najbolj pa se izraža skoz dejstvo, da je ostalo celotno področje mednarodne menjave, kjer »svobodno« delovanje tržnih zakonitosti nenehno pretaka sredstva iz nerazvitega v razviti svet, zunaj vsebine »novega« mednarodnega ekonomskega reda.

Odgovor na v uvodu postavljeno vprašanje smo torej dobili. »Novi« mednarodni ekonomski red »starega« zaenkrat še ne presega, kar pa seveda ne zmanjšuje današnje vrednosti, še manj pa pomena boja za njegovo afirmacijo. Že tak, kakršen je danes, je namreč po svoji vsebinski plati velik prispevek k razvoju nerazvitega sveta, to pa je njegov namen. Menimo pa, da je vsebina »novega mednarodnega ekonomskega reda v nenehnem razvoju in da se bo zaradi tega tudi v prihodnje, tako kot v vseh obdobjih doslej, nenehno teoretično dograjevala in ideološko širila, s tem pa tudi razredno krepila, in na ta način slej ko prej prešla meje obstoječe mednarodne gospodarske ureditve. V teh prizadevanjih pa ji bo po našem mnenju v največjo oporo širjenje socializma kot svetovnega procesa, ki bo poleg mednarodnega področja pripravilo tudi nacionalni teren za prehod v svetovni socialistični sistem.

Seveda pa tega, mogoče celo nekoliko »pesimističnega« sklepa ne gre jemati kot dokončnega, kar je lahko tudi iz samega teksta doslej razvidno. Še enkrat naj namreč poudarimo, da gledamo na vsebino »novega« mednarodnega ekonomskega reda razvojno, to se pravi, kot na proces, ki je v nenehnem izgrajevanju in dopolnjevanju, še posebej v luči dialektične povezave s svojimi nosilci. Prav tako naj poudarimo, da gledamo na »novi« mednarodni ekonomski red v »ožjem« smislu, to se pravi v primerjavi s »starim«, predvsem v luči kanalov pretakanja presežne vrednosti iz dežele v deželo. V tem smislu pa »novi« mednarodni ekonomski red »starega« resnično ne presega. Če pa gledamo nanj v »širšem« smislu, tako kot, recimo, gleda nanj M. Vrhunec, ko pravi, »da je odprt na celotni fronti ekonomskih problemov in predmet izredno živahne mednarodne dejavnosti«, ¹⁰ potem pa je seveda vzpostavljanje »novega« mednarodnega ekonomskega reda že v polnem zamahu. Vrhunec namreč šteje v sklop teh prizadevanj tudi takšne procese, kakršni so: kriza sodobnega kapitalizma, politična in ekonomska dekolonizacija, razvijanje znanstveno-tehnične revolucije itn. Pri tem pa posebej navaja primer energije in nafte, pri kateri je bila prvič v zgodovini, kot pravi, »izvršena prerazdelitev svetovnega dohodka brez soglasnosti svetovnih ekonomskih sil«. ¹¹

¹⁰ Marko Vrhunec: »Uspostavljanje novog ekonomskog poretka«, *Međunarodna politika*, št. 648/1977, str. 11.

¹¹ *Ibidem*, str. 11.

II

Ujetost »novega« mednarodnega ekonomskega reda v obstoječi gospodarski sistem v svetu pa postavlja pred nas drugo pomembno vprašanje: kako pripeljati njegovo današnjo vsebino prek obstoječe prakse?

Zapisali smo že, da je vsebina »novega« mednarodnega ekonomskega reda v nenehnem razvoju in da bo njena evolucija slej ko prej pripeljala do tega, da bo presegel obstoječo gospodarsko ureditev v svetu. Ker pa po našem mnenju njenega razvoja ne gre prepuščati zgolj stihijnosti družbenoekonomskega dogajanja v mednarodni skupnosti, je na tej točki našega razmišljanja nujno potrebno vsa prizadevanja na tem področju povezati z vprašanjem: kakšni konfliktni procesi se odpirajo v mednarodnih odnosih kot sistemu razvitosti in nerazvitosti z dejstvom, da pretakanje presežne vrednosti iz nerazvitih v razvite dežele nenehno pogloblja prepad med enimi in drugimi, in kdo so subjekti teh konfliktnih procesov?

Na to vprašanje razni avtorji zelo različno odgovarjajo. V vseh odgovorih je sicer izražena razredna narava teh procesov, vendar pa, na primer, eni stojijo na stališču, da poteka danes razredni konflikt med »bogatimi« in »revnimi« narodi v celoti, drugi pa ravno narobe, poudarjajo, da je razredni konflikt na nacionalnih tleh še vedno osnovni konflikt v svetu kapitalskih odnosov. Za nas ta načelna dilema sicer sama po sebi nima kakšne posebne važnosti, toda tako zastavljena, kot je, je v tesni povezavi z vprašanjem, kdo naj bi bil v prihodnosti nosilec boja za »novi« mednarodni ekonomski red, in kako naj bi se to odrazilo v njegovi vsebini? Menimo namreč, da je vsebinski razvoj »novega« mednarodnega ekonomskega reda v izrazito tesni povezavi s subjekti boja za novo gospodarsko ureditev v svetu, in da je ta povezava globoko dialektične narave.

Da pa bi lažje prišli do odgovora na zastavljeno vprašanje, bomo za osnovo za to razpravo uporabili kontradiktorna stališča o naravi razrednega boja v svetu kapitalskih odnosov, ki jih zagovarjata dva znana francoska ekonomista. E. Arghiri in C. Bettelheim.¹²

Tako Arghiri v svojem delu »Neenaka menjava« o tem vprašanju zastopa stališče, da danes konflikt med proletariatom in buržoazijo enega naroda zgublja pomen in da v ospredje stopa nasprotje med »proletarskimi« in »buržoaznimi« narodi v celoti. Po njegovem mnenju to seveda ne pomeni, »da znotraj razvitih kapitalističnih dežel razredna nasprotja zginjajo, vendar s tem, ko se relativni pomen nacionalne eksploatacije nenehno zmanjšuje v sorazmerju z ugodnostmi, ki pripadajo privilegiranim deželam... prihaja trenutek, ko nacionalna zveza (med buržoazijo in proletariatom)¹³ v principu ne more biti več vprašanje ne glede na to,

¹² Za ta dva avtorja smo se odločili zaradi tega, ker so njuno delo oz. delo E. Arghirija »Neenaka menjava« in Bettelheimove teoretične pripombe k temu delu naleteli na velik odmev v svetu, veliko pozornost pa so bili deležni tudi v Jugoslaviji.

¹³ Opomba, D. S.

kako močna in radikalna je borba za delitev nacionalnega dohodka. Tako postane stvarna skupna fronta, če že ne solidarnost, delavcev in kapitalistov bogatih dežel, naperjena proti revnim deželam, realnost, ki koeksistira z notranjo sindikalno borbo za razdelitev bogastva.«¹⁴

Pri zagovarjanju tega stališča se opira na Engelsa in Lenina ter citira nekatera njuna dela,¹⁵ pri čemer na široko govori o »delavski aristokraciji«, »proletarski buržoaziji«, o »nizki internacionalistični zavesti« in o »nizkem revolucionarnem duhu« delavskega razreda v razvitih kapitalističnih deželah. Po njegovem mnenju ne moremo več govoriti o kakršnikoli »mednarodni proletarski solidarnosti«, ampak nasprotno, »delavci najrazvitejših kapitalističnih dežel so v prvih vrstah borbe za obrambo nacionalnih interesov«.¹⁶ Za ilustracijo te misli navaja stavko ameriških luških delavcev, za katero je bilo dovolj, da je predsednik Johnson rekel, da negativno vpliva na vojno v Vietnamu, pa so jo sindikati takoj končali.

Skoraj diamaetralno nasprotna stališča od Arghirija ima Bettelheim. Ta pravi, da je razredni konflikt znotraj ene dežele še vedno temeljni razredni konflikt v svetu kapitalskih odnosov. Pristajanje na Arghirijevo tezo o nasprotju med »buržoaznimi« in »proletarskimi« narodi bi pomenilo, po Bettelheimovem mnenju, da je osnovni eksploatatorski odnos med kapitalom in delom odnos eksploatacije »revnih« dežel s strani »bogatih«. S tem se on ne strinja, in še več, pravi, da »ta formulacija postavlja na drugo mesto eksploatacijo, kateri so podvrženi delavci razvitih dežel,« pa ne samo to, z njo se tudi »skušajo proletarci bogatih dežel prikazati kot eksploatatorji siromašnih dežel«.¹⁷ To pa ne drži, saj bolj kot se proizvodilne sile razvijajo, tem večja je eksploatacija delavskega razreda, to pa velja predvsem za razvite države Zahoda. Priznava pa, da je delavski razred dežel v razvoju posredno eksploatiran tudi od kapitalistov razvitega sveta, in sicer pravi, »da je za eksploatacijo delavcev revnih dežel s strani kapitalistov bogatih dežel značilno, da je dvojne narave. Po eni strani je to indirektna eksploatacija, ki je posledica polarizirane strukture kapitalističnega svetovnega gospodarstva, po drugi strani pa je to direktna eksploatacija, ki rezultira iz investicij, ki jih kapitalisti ene dežele vlagajo v drugo.«¹⁸ Toda na koncu še enkrat poudarja, da »niti ena od teh dveh oblik eksploatacije delavcev nerazvitih dežel s strani kapitalistov imperialističnih držav na odpravlja eksploata-

¹⁴ Emmanuel Arghiri: *Nejednaka razmjena*, Komunist, Beograd 1974, II. knjiga, str. 30.

¹⁵ Citira Engelsovo pismo Marxu, v katerem ta pravi, »da se angleški proletariat dejansko čedalje bolj buržoazira, tako da hoče ta najbolj buržoazni narod, kakor je videti, privedi stvar konec koncev do tega, da bi imel poleg buržoazije buržoazno aristokracijo in buržoazni proletariat. Razume se, da je pri takem narodu, ki eksploatira ves svet, to do neke mere opravičljivo«. Ibidem, str. 28.

¹⁶ Ibidem, str. 31.

¹⁷ Ibidem, str. 161.

¹⁸ Ibidem, str. 165.

cije proletariata razvitih dežel, niti njih samih ne pretvarja v eksploata-torje«. ¹⁹

Kje je zdaj znotraj teh dveh različnih koncepcij o tem, da nakšnem nivoju poteka razredni boj v svetu kapitalskih odnosov, mesto boja za »novi« mednarodni ekonomski red?

Poudarili smo že, da je to vprašanje zelo pomembno, še zlasti, ker je od razredne narave nosilcev boja za »novi« mednarodni ekonomski red odvisna evolucija njegove vsebine. Reprezentirani koncepciji pa dajeta različna odgovora in s tem, seveda, tudi različno perspektivo boju za »novo« gospodarsko ureditev v svetu v prihodnosti. V čem je razlika med njima?

Če pogledamo najprej prvo koncepcijo (Arghirijevo), vidimo, da bi naj po tej koncepciji potekal boj za »novi« mednarodni ekonomski red predvsem na relaciji med »bogatimi« in »revnimi« deželami. Nosilci boja bi naj bili v tem primeru narodi ali dežele nerazvitega sveta v celoti, pri čemer bi glavno vlogo igrale njihove vlade, ki bi bile reprezentant nacionalnih interesov. Seveda se s tem, ko začnemo govoriti o nacionalnih interesih, takoj postavi vprašanje razrednosti postavljenega odnosa med »bogatimi« in »revnimi« državami. Bettelheim, ko govori o razrednosti odnosov znotraj sveta kapitalskih razmerij, pravi, »da odnos med deželami ni in ne more biti razredni odnos«. ²⁰ Temu stališču se tudi mi pridružujemo, ker smo mnenja, da do raznih razmerij lahko prihaja samo v sferi proizvodnih odnosov med posameznimi socialnimi skupinami, ne pa med stratificiranimi družbami v celoti. ²¹ S tem, ko pa je stališče vsake vlade v odnosih med državami (pa tudi v odnosih med delom in kapitalom na sploh) odsev interesov vladajočega razreda te dežele, se nam postavlja vprašanje: kako naj bo potem država, v kateri je na oblasti buržoazija, nosilec boja za »novi« mednarodni ekonomski red, ko je hkrati »s svojo popkovino še vedno povezana s svetovnim kapitalističnim jedrom«, ²² kakor ugotavljajo številni avtorji in katerim se tudi mi pridružujemo.

Obstoječa praksa sicer kaže, da danes v boju za spremembo obstoječih gospodarskih odnosov v svetu uspešno sodeluje zelo široka skupina držav, ki je po svoji »razredni« sestavi močno heterogena, in katerim je skupno predvsem samo to, da so njihove dežele ekonomsko nerazvite

¹⁹ Ibidem, str. 166.

²⁰ Ibidem, str. 160.

²¹ Podobno stališče zastopa tudi Milentije Popović, in sicer pravi: »Razredna borba po našem mnenju poteka v vsaki deželi kot notranji proces razvoja, in tu ne more biti trajnih kompromisov in koeksistence med razredi. Med državami pa je koeksistenca mogoča, toda tudi tu ne more biti trajne koeksistence med bloki (ker sama logika obstoja blokov vodi v svetovne konflikte in vojne), je pa lahko med državami z različnimi družbenoekonomskimi sistemi, to pa zato, ker se vprašanje socializma ne rešuje in ne more rešiti v vojni med narodi in državami.« Milentije Popović: *Razmatranje o pitanjima savremenog društva*, Kultura, Beograd 1964, str. 162.

²² Vlado Benko: »Miroljubna koeksistenca, neuvrščenost in socializem«, *Teorija in praksa*, št. 7—8/1976, str. 567.

in v podrejenih odnosih v mednarodnem ekonomskem sistemu. Niti ne moremo reči, da so njihova prizadevanja neuspešna, nasprotno, rezultati so brez dvoma veliki, vendar pa, kar je treba pri tem poudariti, je to, da danes »novi« mednarodni ekonomski red po svoji vsebini, kakor je zasnovan, še vedno ostaja v okviru obstoječe mednarodne gospodarske ureditve. To je pa pomembno dejstvo, ki kot tako ni vrednostno nevtravno, vsaj dolgoročno ne, še zlasti, ker se obe pričujoči konceptiji o razrednem boju v svetu kapitalskih odnosov ob vprašanju razmerja med vsebino in nosilci boja za »novi« mednarodni ekonomski red v precejšnji meri izključujeta. Zaradi tega ni čudno, če je ravno »ujetost« »novega« mednarodnega ekonomskega reda v okviru obstoječe ureditve tisti faktor, ki govori v prid druge konceptije, katere subjekti lahko v perspektivi pripeljejo vsebino »novega« mednarodnega ekonomskega reda »prek« današnje prakse.

Druga konceptija stoji namreč na stališču, da je osnovni razredni konflikt v svetu kapitalskih odnosov konflikt med proletarskimi in buržoaznimi razredi znotraj posamezne dežele, pri čemer nerazvite dežele niso izzzvete. Po tej konceptiji naj bi bile glavne nosilke boja na »novi« mednarodni ekonomski red v prihodnosti tiste sile, ki se zavzemajo za afirmacijo socializma v svetu.²³ To je videti na neki način tudi povsem razumljivo, še zlasti, če to povežemo z naporji, da bi vsebina »novega« ekonomskega reda v svetu prešla meje »starega« in da bi bil s tem »novi« mednarodni ekonomski red resnično novi.

Seveda, ko rečemo, da naj bi bile nosilke boja za »novi« mednarodni ekonomski red predvsem sile, ki se hkrati zavzemajo tudi za afirmacijo socializma v svetu, s tem ne mislimo samo izključno na progresivna gibanja te vrste v razvitih in nerazvitih deželah, ampak vključujemo v ta prizadevanja tudi napore, ki bi jih lahko v tej smeri prispevali »revni« narodi ali pa dežele v celoti. Toda poudarjamo pa, da v fazi, ko bo začel »novi« mednarodni ekonomski red dejansko preraščati obstoječi sistem, takrat od struktur in vlad dežel, ki so danes vezane na kapitalistični center, resnično ne bo mogoče pričakovati njihove pomoči, še zlasti, ker nekatere že danes spodbodujejo prizadevanja nerazvitega sveta, ko ta skuša uveljaviti svoje interese.²⁴

²³ Tudi V. Benko, na primer, povezuje boj za novi mednarodni ekonomski red z bojem za socializem, kot svetovni sistem. tako pravi: »Napetosti in konflikti na nerazvitih območjih sveta so dokaz, da je postal problem nerazvitosti oz. ekonomske emancipacije in razvoja pereč v toliki meri, da ga ni mogoče reševati ne s polovičnimi ukrepi v smislu pomoči razvitih dežel nerazvitim, pa tudi ne z modifikacijo obstoječih pravil v mednarodni delitvi dela. Ker je ta problem dediščina kolonializma, a hkrati tudi rezultat in izraz sedaj delujočih mehanizmov na svetovnem ekonomskem trgu, ki jih določa imperializem v preobleki neokolonializma, je boj za razvoj in emancipacijo tudi boj zoper obstoječe kapitalne odnose v svetovnem merilu.« (podčrtal D. S.) Ibidem, str. 561.

²⁴ Lep primer za to je Saudska Arabija, ki je v okviru skupine OPEC neposredno nasprotovala zadnjemu zvišanju cen nafte, kasneje, ko pa so druge članice sprejele višjo ceno za 10 %, je sama sklenila, da jo podraži samo za 5 %, obenem pa je napovedala, da bo pove-

Danes dežele, v katerih vladajo strukture, ki so interesno vezane za svetovni kapitalistični center, še lahko sodelujejo v boju za »novi« mednarodni ekonomski red, ker pač ta še vedno poteka v okvirih, ki tem strukturam ustrezajo, saj zaenkrat njihovi interesi še niso neposredno prizadeti, za vsako deželo so pa dobrodošla sredstva, ki jih »odtrga« od svetovnega kapitalističnega reda, čeprav je povsem drugo vprašanje, kam ta »odtrgani« del gre.²⁵

Brez dvoma pa se bodo stvari spremenile, ko se bo boj za »nove« mednarodne ekonomske odnose zaostril. Takrat pa ne bo mogoče pričakovati, da se bodo lastniški razredi, ki kontrolirajo usodo velikega dela nerazvitih dežel, zavzemali za uresničitev tistih ukrepov, ki so direktno nasprotni njihovim doseženim interesom. Zaradi tega smo mnenja, da je v kontekstu obstoječih mednarodnih ekonomskih in političnih odnosov nujno potrebno napraviti enačaj med bojem za »novi« mednarodni ekonomski red in prizadevanji, ki imajo za cilj »svetovno socialistično preobrazbo«,²⁶ pri čemer pa je potrebno upoštevati dialektično povezanost teh procesov v mednarodni skupnosti in znotraj posameznih nacionalnih družb. To pa z drugimi besedami pomeni, da prerazdelitev dohodka v svetovnem merilu zahteva poprejšnjo prerazdelitev dohodka na nacionalnih tleh. Tako lahko, po našem mnenju, šele socializem kot svetovni sistem v popolnosti realizira »novi« mednarodni ekonomski red v smislu odprave obstoječih kanalov pretakanja presežne vrednosti.

Seveda, s tem ko smo za osnovó svojega razmišljanja o nosilcih boja za »novi« mednarodni ekonomski red v prihodnosti uporabili Arghirijeva in Bettelheimova kontradiktorna stališča o naravi razrednega boja v svetu kapitalskih odnosov, tega nismo naredili zato, da bi se izrecno postavili na stališče enega ali drugega avtorja, ampak zaradi tega, da bi opozorili na zapletenost in kompleksnost obravnavane problematike, na kateri ne kaže gledati enostransko. Čeprav je na prvi pogled mogoče videti, kot da je naše stališče bližje Bettelheimovem, tudi Arghirijeva koncepcija vsebuje določene predpostavke, ki so povsem upravičene in sprejemljive, zlasti ko je govor o tem, da ostrina razrednega boja znotraj razvitih držav topi.²⁷

Toda, kar je pri vsem tem najpomembnejše, je to, da nas je pričujoča razprava pripeljala do spoznanja, da je boj za »novi« mednarodni ekonomski red nujno potrebno povezati z naporji, ki imajo za cilj svetovno

čala svojo proizvodnjo, da bi s tem nevtralizirala negativne učinke njene podražitve. Delo, 5. januarja 1977.

²⁵ Obstajajo podatki, po katerih v Saudski Arabiji, na primer, 1000 ljudi razpolaga z celotno ekonomijo dežele, v kateri je dohodek leta 1974 znašal 30 milijard dolarjev, pri čemer pa je polovica te vsote bila deponirana in investirana v tujini, predvsem na zahodu. Lóri Gallicio: »Od 'trečeg' do 'četrtog' svijeta«, Marksizam u svetu, št. 2—3/1976, str. 137.

²⁶ Program ZKJ, Komunist, Ljubljana 1972, str. 20.

²⁷ Stojanović sicer v svojem predgovoru za Arghirijevo knjigo pravi, »da je Arghirijevo negiranje obstoja razrednega boja v sodobnih razvitih kapitalističnih državah tisto, kar je v njegovi knjigi najmanj sprejemljivo, ker lahko ima močne politične implikacije«. E. Arghiri: Nejednaka razmjena, Komunist, Beograd 1974, str. XV.

socialistično preobrazbo, če želimo, da bo ta boj uspešen, in da bo vsebina »novega« mednarodnega ekonomskega reda prešla meje obstoječega sistema. To je pa pomembno spoznanje, ki aktualizira v začetku postavljeno predpostavko, da je odnos med nosilci boja za »novi« mednarodni ekonomski red in njegovo vsebino izrazito dialektične narave, saj razredna narava nosilcev boja opredeljuje vsebino novega mednarodnega ekonomskega reda, in seveda tudi narobe, od vsebine je odvisno, kdo bo subjekt boja za novo gospodarsko ureditev v svetu.

Povezava boja za »novi« mednarodni ekonomski red z bojem, ki ima za cilj svetovno socialistično preobrazbo, pa seveda odpira še vrsto drugih dilem, ki se jih na tem mestu nismo dotaknili. Ne nazadnje se pojavlja pomembno vprašanje: kakšne so danes sploh realne možnosti za socialistično preobrazbo razvitih kapitalističnih držav? To vprašanje je še posebej pomembno za preraščanje socializma v svetovni sistem in s tem tudi za boj za »novi« mednarodni ekonomski red. Menimo namreč, da je lahko socialistična preobrazba v razvitem svetu samo delo njihovih lastnih socialističnih sil.

Zaradi tega smo tudi mnenja, da se na tej točki v celotni kontekst današnjih odnosov med kapitalizmom in socializmom tvorno vključujejo vse usklajene akcije nerazvitih dežel na področju spreminjanja obstoječe gospodarske ureditve v svetu. Z vsakim ukrepom »novega« mednarodnega ekonomskega reda — tudi tako formuliranim, kot je danes — ki se realizira v praksi, se namreč krepi ekonomski in politični položaj dežel v razvoju, hkrati pa ožijo pozicije, s katerih delujejo razvite kapitalistične države. To pa lahko, po mnenju nekaterih avtorjev,²⁸ pripelje do »ponovne proletarizacije« delovnih množic razvitih dežel, s tem pa tudi do pomembnih družbenih sprememb v tem delu sveta. V tem pa je ravno dialektika konflikta med razvitimi in nerazvitimi deželami, ki na ta način ne zmanjšuje pomena vsebine današnjega »novega« mednarodnega ekonomskega reda, čeprav ta ne presega obstoječe gospodarske ureditve v svetu. Namreč, vsaka usklajena akcija nerazvitih dežel na ekonomskem področju lahko povzroči, tako kot je bilo to z nafto, verižno reakcijo multiplikacijskih učinkov, ki lahko spravi svetovni kapitalistični sistem v pravo ekonomsko krizo in na ta način odpre perspektivo socialistične preobrazbe razvitih kapitalističnih dežel, s tem pa tudi vzpostavitev socializma kot svetovnega sistema in »novega« mednarodnega ekonomskega reda v celoti.

V tem smislu pa se revolucionarna akcija resnično »seli« iz kapitalistične »periferije« v kapitalistični »center«, sveda ne na puškinih bajonetih, ampak kot notranje protislovje kapitalizma kot svetovnega sistema.

²⁸ E. Arghiri: »Socijalistički projekt u dezintegriranom kapitalističkom svetu«, Socijalizam, št. 11/1976, str. 1693.

BOJAN GROBOVŠEK

Gospodarska slika in protislovja današnje Španije

V zadnjem nekajletnem obdobju se je naše zanimanje za družbene in politične premike v Španiji zelo povečalo. Naše zanimanje se še vedno ni poglelo zaradi vsestranske pomembnosti dežele in zato, ker doživlja Španija v zadnjem obdobju spremembe, ki so lahko daljnosežnega pomena posebno za zahodnoevropsko delavsko gibanje. Zato lahko trdimo, da smo v precejšni meri seznanjeni s špansko politično sceno. Precej manj pa vemo o družbeno-gospodarskih razmerah in dejstvih, v okviru katerih se odvija španski politični proces. Na eni strani nas obremenjuje predstava o Španiji izpred nekaj desetletij, t. j. o nerazviti državi na robu Evrope. Na drugi strani pa nekateri družbeno-gospodarski kazalci prikazujejo Španijo kot razvito gospodarsko državo. Kar zadeva družbeni proizvod, uvrščamo Španijo na dvanajsto mesto svetovne lestvice, po industrijskem potencialu na deseto mesto, po višini družbenega produkta po prebivalcu, ki je po podatkih OECD v letu 1976 znašal 2450 ameriških dolarjev, pa naj bi Španijo vsekakor šteli med gospodarsko razvite države. Z enostranskim prikazovanjem in naštevanjem ravno teh pokazateljev nastopajo tudi — ali predvsem — tisti krogi, ki bi radi s tem upravičili politična »iztirjanja« frankizma ali pa je njihov namen celo to, da predstavijo frankizem v povsem pozitivni luči.

Namen tega sestavka je, da predstavimo družbeno-ekonomski razvoj frankistične Španije, njegova protislovja in sedanjo gospodarsko sliko. Samo tako je namreč mogoče razumeti nekatera politična dogajanja in predvidevati druga. Pri svoji analizi se bomo omejili skoraj izključno na gospodarske procese in kazalce, saj smo s političnimi dogajanja že v precejšni meri seznanjeni, čeprav bi tudi tekočemu političnemu razvoju v Španiji veljalo posvetiti poseben sestavek.

1. Obdobje avtarkičnega gospodarskega modela in prehod v liberalistični model (1939—59).

V letu 1939 se je frankistična Španija zaradi posledic državljanske vojne znašla v perečem gospodarskem položaju.¹ Po zgledu Italije in

Nemčije je vlada v gospodarstvu uvedla avtarkični model, ki je v veliki meri odseval notranjo-politično ureditev dežele, kasneje pa so ga v precejšni meri določali tudi mednarodni gospodarsko-politični položaj in razmere. Ne smemo pozabiti, da je bila Španija gospodarsko izolirana in izpostavljena delni gospodarski blokadi približno do konca štiridesetih let. Sama formalna nevtralnost med drugo svetovno vojno pa Španiji ni prinesla bistvenih gospodarskih koristi. Kolikor strnemo značilnosti avtarkičnega gospodarskega razvoja, so bile tele:

— Protekcionizem domače industrije, tj. že obstoječega monopolnega privatnega sektorja, ter politika substitucije uvoza. S to politiko je država skušala čimbolj omejiti uvoz ter nadomestiti prej uvožene proizvode z domačimi. To pa je španski industriji ob pomanjkanju ustrezne tehnologije in surovin bolj slabo uspevalo.

— Državni intervencionizem predvsem v obliki določanja višine mezd in seveda predvsem v korist privatnega monopolnega industrijskega in finančnega sektorja. Ti ukrepi so skoraj onemogočili nastanek novih industrij in bančnih ustanov. Država je v letu 1941 ustanovila INI (Insituto Nacional de Industria — Državni inštitut za industrijo) z namenom, da uravnava in načrtuje predvsem rast javnega sektorja, ki pa je nastopal v veliki meri v odvisnosti od privatnega sektorja ter prevzemal najmanj rentabilne in najbolj kapitalno intenzivne industrijske veje.

— Brezpravnost in izkoriščanje najširših delavskih in kmečkih množic ter njihovo uokvirjanje v korporativistične-stanovske sindikate. Ti naj bi zagotovili tako imenovano »harmonijo med razredi«, dejansko pa so izvrševali državno kontrolo v obliki nadzorovanja višine mezd ter preprečevanja vsakovrstne sindikalne dejavnosti zunaj okvirov državnih sindikatov.

Posledice takšne gospodarske politike so bile očitna in naraščajoča pavperizacija najširših slojev prebivalstva, huda inflacija ter izredno majhen obseg trgovinske menjave s tujino, ki je bila po porazu sil osi omejena skoraj izključno na del severne Afrike ter nekatere države Latinske Amerike. Prav tako ne moremo govoriti o bistveni notranji akumulaciji kapitala, saj je bila industrijska rast navkljub omenjenim ukrepom izredno nizka, povezava med latifundističnim in industrijskim kapitalom omejena, do modernizacije agrarnega sektorja pa ni prišlo. Španija je bila zadnja izmed zahodnoevropskih držav, kjer so odpravili racioniranje nekaterih osnovnih živil, in to navkljub temu, da so z racioniranjem v Španiji začeli že v letu 1936, t. j. ob izbruhu državljanske vojne.

Šele v letu 1953 je Španija po višini doseгла družbeni proizvod iz leta 1935. Vendar pa večina, predvsem marksističnih analitikov španskega gospodarskega razvoja, označuje letnico 1951 za začetek prehod-

¹ V obdobju 1936—39 je bilo uničenih pol milijona poslopij, 75 % mostov, kmetijska proizvodnja je v letu 1939 znašala komaj 40 % proizvodnje iz leta 1929, proizvodnja jekla in železa je padla za 50 % v primerjavi z letom 1929, družbeni dohodek na prebivalca leta 1939 pa je bil na ravni družbenega dohodka na prebivalca iz leta 1910.

nega obdobja, ki je trajalo do konca petdesetih let in v katerem je prišlo do bistvenih popravkov v okviru avtarkičnega gospodarskega modela ali bolje do prehoda v liberalistično gospodarstvo.

Vzroke za takšen razvoj lahko najdemo tako v okviru španskega notranjega družbeno-političnega razvoja kot v okviru sprememb mednarodnega političnega položaja. V začetku petdesetih let je bila dežela skoraj na robu gospodarskega poloma, politični položaj pa je bil kritičen. Spomladi leta 1951 so v vseh večjih središčih izbruhnile množične, večinoma spontane delavske in študentske demonstracije in stavke, ki so se nadaljevale skozi nekajmesečno obdobje navkljub izredno represivnim ukrepom režima. Kar zadeva spremembe v okviru mednarodnega političnega položaja, pa je v vrtincu hladne vojne zahodni svet začel hitro pozabljati sankcije, ki jim je bila Španija izpostavljena zaradi svojih simpatij do sil osi. Frankizem je začel veljati za možnega zaveznika. Španija scier ni bila deležna pomoči Marshallovega načrta, zato pa so v začetku petdesetih let začeli v deželo pritekati prvi tuji krediti in posojila, in sicer iz Velike Britanije, Belgije in predvsem iz ZDA. V letu 1951 je ameriška Export-Import Bank kot prva tuja finančna ustanova odobrila španski državi kredit v višini 62,5 milijonov dolarjev. Naglo so začeli slediti drugi tuji krediti, pravo poživilo za špansko gospodarstvo pa je bila vsota, ki so jo izplačale ZDA Španiji za uporabo in ustanovitev ameriških vojaških oporišč na španskem ozemlju.²

Zaradi rastočih nemirov in nezadovoljstva in nevzdržnega gospodarskega položaja lahko ugotovimo postopno prehajanje državnega nadzora nad gospodarsko politiko v roke tehnokratov laične katoliške organizacije Opus Dei;³ ti so predstavljali interese najbolj dinamičnega dela španske finančno-industrijske oligarhije. Zato pa so vse bolj zgubljali vpliv tisti predstavniki režima, ki so menili, da je oddaljevanje od predpostavk avtarkičnega gospodarskega modela hkrati oddaljevanje od ideoloških temeljev španskega fašizma.

Španija se je v tem obdobju začela vse bolj vključevati v širši kapitalistični prostor. Naj omenimo postopno odpravo vrste zaščitnih carin, določitev realnega kurza pesete v odnosu do drugih zahodnih valut ter včlanjenje v mednarodne gospodarsko-finančne organizacije, kot so Mednarodni Monetarni sklad, GATT in OECD. Nasploh je v tem obdobju začelo dejansko prihajati do širše povojne industrializacije, predvsem pa do rasti težke industrije, precejšnje rasti družbenega dohodka, delne zaje-

² Prvi sporazum, ki zadeva ameriška vojaška oporišča v Španiji, sta vladi Španije in ZDA podpisali v septembru 1953.

³ Čeprav se sliši protislovno, saj je frankizem prepovedal delovanje prostozidarjev na španskem teritoriju, pa Opus Dei še najlaže primerjamo s prostozidarji. Laična katoliška organizacija je dolgo predstavljala interese najbolj »razsvetljenih« krogov v okviru finančne in industrijske buržoazije, pa tudi katoliške inteligence. Predvsem je Opus Dei v okviru privatnih visokošolskih ustanov šolal elitne kadre za visoke upravno-politične položaje. Najbolj znana je univerza Opus Dei v Pamploni. Obstajajo pa še druge elitne privatne visokošolske ustanove, ki so pod nadzorstvom te organizacije.

zivitve inflacije ter povečanja mezd. To je bilo obdobje notranje akumulacije, seveda v največji meri na račun delavskega razreda. Navkljub nekajkratnemu z dekreti določenemu povečanju mezd pa je ostala življenjska raven večina prebivalstva daleč pod življenjsko ravni prebivalstva drugih zahodnoevropskih držav.

V obdobju 1951—59 je dejansko prišlo do prehoda od avtarkičnega v liberalistični gospodarski model. Julija 1959 je vlada izdala zakonski dekret o novi gospodarski ureditvi (Decreto Ley de Nueva Ordenacion Economica), ki je pravzaprav potrdil že izvršene ukrepe, ob čemer je vlada odpravila celo vrsto intervencionističnih mehanizmov, na široko odprla vrata tujim investitorjem in dokončno prepovedala zastavljanje javnih obveznic, kar je bilo eden izmed virov inflacije.

2. Viri »španskega gospodarskega čudeža«

Šestdeseta leta in začetek sedemdesetih let so obdobje globokih strukturalnih sprememb španskega gospodarstva, pa tudi španske družbe, ter leta tako imenovanega »španskega gospodarskega čudeža«, ki naj bi dosegel svoj višek v triletnju 1969—72. Sama tema »gospodarskega čudeža« pa je frankističnemu režimu rabila za propagandni izvesek in obenem za opravičilo za naprejšnji obstoj avtokratskega in represivnega državno-upravnega aparata in sistema. Preden se bomo lotili analize relativnosti »španskega gospodarskega čudeža«, bomo skušali ugotoviti dejanske strukturalne spremembe, do katerih je v Španiji prišlo v zadnjem petnajstletnem obdobju frankistične vladavine. Prav tako pa bomo skušali ugotoviti, na čem so te temeljile.

Dejansko je za špansko gospodarstvo v obdobju 1960—1974 značilna izredna gospodarska rast. Poleg tega se je v tem obdobju izredno povečal španski industrijski potencial, prišlo pa je tudi do bistvenih sprememb, kar zadeva strukturo aktivnega prebivalstva po sektorjih.

Tabela 1: Sprememba strukture španskega aktivnega prebivalstva po sektorjih v obdobju 1940—1976 (v %):

Leto	Kmetijski sektor	Industrijski sektor	Terciarni sektor
1940	50,52	21,13	27,35
1950	47,57	26,55	25,88
1960	39,70	32,98	27,32
1965	34,30	35,20	31,20
1970	29,11	37,28	33,61
1973	25,86	38,18	35,96
1976	21,27	37,63	41,10

Viri: INE (Instituto Nacional de Estadísticas), povzeto po Ramon Tamames: *Introducción a la economía española*, Alianza Editorial, Madrid 1976 in OECD *Economic Surveys Spain*, Paris, June 1977.

Gospodarski razvoj Španije tega obdobja je delno temeljil na domačem akumuliranem kapitalu, vendar pa so bili naslednji trije odločilni dejavniki, na katerih je temeljil »španski gospodarski čudež«: dohodki iz turistične dejavnosti, devizna nakazila španskih delavcev v tujini in pa tuje investicije. Kar zadeva migracijo, velja pripomniti, da se je ta odvijala tako znotraj Španije kot v smeri razvitejših kapitalističnih držav zahodne Evrope in Latinske Amerike. Notranja migracija se je odvijala v smeri industrijsko razvitejših predelov, kot so Katalonija, baskovska dežela, Asturias, Levant, Navara ter prestolnica Madrid. V obdobju 1961 do 1970 sta notranja in zunanja migracija zaobsegli kar 4,5 milijona španskih državljanov, od katerih je prek pol milijona odšlo na delo v razvitejše dežele zahodne Evrope. Vendar pa dežela ni postala samo rezervoar delovne sile za razvita zahodnoevropska gospodarstva, temveč tudi eno izmed oporišč svetovne turistične industrije, kar je prispevalo k povečanju števila prebivalstva, zaposlenega v terciarnem sektorju. V letu 1960 je deželo obiskovalo šest milijonov turistov, šestnajst let kasneje pa kar triintrideset milijonov, turistični dohodek pa je v letu 1976 presegel 3,3 milijarde ameriških dolarjev.

Tabela 2: Rast deviznih dohodkov iz turistične dejavnosti in rast deviznih nakazil španskih delavcev, zaposlenih v zahodni Evropi, v obdobju 1960—73 (v milijonih dolarjev):

Leto	Dohodki od turizma	Devizna nakazila španskih delavcev v tujini
1960	297	90,1
1962	512,6	221,0
1964	918,6	320,8
1968	1215,0	324,0
1971	2654,1	550,0
1973	3120,5	659,8

Nadvse pomemben dejavnik »španskega gospodarskega čudeža« pa so bile investicije tujega kapitala. Kot že omenjeno, je do leta 1959 veljala restriktivna politika, kar zadeva tuje investicije v Španiji, saj je bila mera participacije tujega kapitala točno določena, prav tako pa je bilo določeno, v katerih vejah gospodarskih dejavnosti sme tuj kapital sploh biti prisoten. V letu 1959 pa je vlada začela spodbujati in je uzakonila ravno nasprotno politiko. Odpravila je vsakršne omejitve ter začela nuditi tujim investitorjem celo vrsto ugodnosti, olajšav in prednosti. Transnacionalni kapital se je začel pospešeno povezovati z domačim monopolnim kapitalom, in kot pravi Ramon Tamames⁴, je vlada s tem sprožila pravo razprodajo domačega gospodarstva. Zaradi neurejenega ali bolj neobstoječega nadzorstva pravzaprav ni podatkov o višini

⁴ Ramon Tamames je ekonomist in obenem član CK KP Španije.

transfera ekstra profitov, ki jih je tuji kapital ustvaril v zadnjih dveh desetletjih v Španiji. Zato pa obstojajo podatki o višini in vrednosti neposrednih naložb tujega kapitala v špansko gospodarstvo. Podatki so sicer nezanesljivi, vendar jih velja navesti. V letu 1959 naj bi vrednost neposrednih investicij tujega kapitala v Španiji znašala 88 milijonov dolarjev, v letu 1971 350 milijonov ameriških dolarjev, v letu 1973 pa je vrednost poskočila na 682 milijonov ameriških dolarjev. Vendar pa z ilustrativnimi podatki lahko nadaljujemo. Žal bomo uporabili spet vrsto številčnih podatkov, vendar pa le tako lahko nazorneje pokažemo pravi vdor in odvisnost španskega gospodarstva od tujine. Od tristotih najpomembnejših multinacionalnih podjetij jih ima 209 svoje podružnice v Španiji, od tega števila pa jih ima 173 v deželi svoje proizvodne enote. Tako ali drugače t. j. s svojo tehnologijo, je v Španiji prisotnih skupaj 241 multinacionalnih podjetij. Tuji kapital je prisoten v najbolj dinamičnih in najbolj propluzivnih vejah španskega gospodarstva, kot so transportna, farmacevtska, kemična, prehrabena in seveda turistična industrija. Davek za »tehnološko kolonizacijo«, t. j. plačilo za tuji know-how v obliki tujih licenc, pa znaša približno 300 milijonov ameriških dolarjev letno.⁵

3. Neskladja, protislovja in relativnost »španskega gospodarskega čudeža«

S tem da smo analizirali vire »španskega gospodarskega čudeža«, smo v precejšni meri razkrili njegovo relativnost, predvsem relativnost »zaslug« frankizma, saj smo lahko ugotovili, da je španski gospodarski razvoj poslednjih dveh desetletij le delno temeljil na domačem kapitalu, predvsem pa smo lahko ugotovili odvisnost Španije od razvitejših kapitalističnih gospodarstev. Vendar pa bomo skušali nazorneje pokazati neskladja in protislovja španskega gospodarskega razvoja, s čimer bomo lažje razumeli težave in pereče probleme sedanje španske vlade. Predvsem lahko ugotovimo, da se je španski gospodarski razvoj zadnjih dvajsetih let odvijal skoraj povsem neurejeno, ob pomanjkanju državnih institucij, ki bi dejansko izvrševale in urejale kakršnokoli načrtovanje, ki ne bi bilo le indikativne⁶ narave. Javni sektor je bil in ostal skoraj izključno v odvisnosti od domačega in tujega monopolnega kapitala, o industrijskem razvoju pa je odločala predvsem monopolna industrijsko-finančna oligarhija preko privatnih bank in seveda v povezavi s tujim industrijsko-finančnim kapitalom. Naj bo dovolj podatek, da so v obdobju 1960—70 španske privatne banke razpolagale z 61 % vseh finančnih sredstev. Predvsem pa je v zadnjih dveh desetletjih prišlo do izredne koncentracije finančnega kapitala predvsem v rokah velikih bas-

⁵ Podatki povzeti po J. M. Castane: *Economía Industrial*, Madrid 1973.

⁶ O indikativnem planiranju govorimo, ko načrtovani rezultati niso obvezujoči, in so zgolj okvirno usmerjevalne narave.

kovskih in madridskih bank. Država je sicer nacionalizirala Banco de España, in to šele v sredini šestdesetih let, vendar pa se s tem skoraj v ničemer ni vzpostavil nadzor nad privatnim finančnim kapitalom.

Skoraj celoten proces industrializacije in gradnje najpomembnejših infrastrukturnih objektov se je odvijal v že tradicionalno razvitejših področjih Katalonije, Baskije, Levanta s središčem v Valenciji, Navari in Madridu. V okviru liberalno-kapitalističnega modela razvoja se je pač kapital lahko oplajal samo na področjih, kjer so za to obstojale najboljše možnosti in predpostavke. Zato pa ni bilo skoraj nič storjenega v obeh Kastiljah, Estremaduri, Andaluziji, Galiciji, t. j. na področjih, kjer kot oblika zemljiške posesti prevladujeta predvsem latifundija in mala posest.⁷ Kot smo že omenili, so bile te pokrajine rezervoar odvečne delovne sile za razvitejša zahodnoevropska gospodarstva, prav tako pa tudi za industrijsko razvitejše predele Španije same. Neravnovesje v razvitosti posameznih pokrajin Španije je razvidno iz tabele številka 3, pri tem pa moramo pripomniti, da v razvitejših pokrajinah predstavljajo priseljenci, ki v največji večini spadajo v najnižje dohodkovne kategorije, tudi do 30 % prebivalstva. Tak je, recimo, v Kataloniji in v baskovskih provincah, kjer je odstotek priseljencev iz drugih pokrajin največji, obenem pa sta to pokrajini, ki imata poleg Madrida najvišji dohodek na prebivalca. Razlike te vrste so seveda najbolj očitne v Kataloniji in Baskiji, saj se družbeno-gospodarske razlike prepletajo z jezikovno-kulturnimi. To je vsekakor dejstvo, ki ga ne smemo pozabiti, v kolikor se želimo celostno in objektivno lotiti obravnave katalonskega in baskovskega narodnega vprašanja.

V nevralgičnem trikotniku Baskije, Madrida z Novo Kastilijo in Katalonije je skoncentriranih skoraj 80 % celotnega španskega industrijskega potenciala. Naj povemo, da ima v pokrajini Stara Kastilija sedež samo eno od stotih največjih industrijskih podjetij Španije. Zato pa ima v Kataloniji, ki šteje le dva in polkrat toliko prebivalstva, svoj sedež kar 20 od stotih največjih industrijskih podjetij. V drugi polovici šestdesetih let je vlada objavila razvojne načrte za nekatera izmed najmanj razvitih področij, vendar pa do dokončne realizacije teh, čeprav po obsegu skromnih načrtov, še vedno ni prišlo. Prav tako pa je v veliki meri ostala na papirju tudi zemljiška reforma. Predvsem pereč je problem kmetijske proizvodnje v Stari Kastiliji, Estremaduri in Andaluziji, t. j. na področjih latifundij, kjer je obdelovanje ekstenzivno in temelji na sezonski delovni sili. Španija, nekoč predvsem izvoznica kmetijskih proizvodov, mora danes kmetijske proizvode uvažati že v precejšnjem obsegu, v letu 1976 že v višini 160 milijonov dolarjev.

Z neskladji, protislovji in relativnostjo »španskega gospodarskega čudeža« lahko nadaljujemo. Tako obstaja zelo veliko neskladje, kar zadeva porazdelitev narodnega dohodka. V letu 1975 so 15 % družinam z

⁷ Mala posest prevladuje predvsem v Galiciji.

Tabela 3: Španske pokrajine*, % prebivalstva glede na celotno prebivalstvo države**, mesto pokrajine glede na narodni dohodek na prebivalca, površina pokrajine***.

Pokrajine	Površina v km ²	% prebivalstva glede na celotno prebivalstvo Španije (stanje 1970)	Mesto pokrajine glede ND na prebivalca (stanje 1973)
Andaluzija	87268	17.59	15
Aragon	47669	3.39	8
Asturias	10565	3.09	10
Balearski otoki	5014	1.64	5
Kanarski otoki	7273	3.45	11
Nova Kastilija	72363	15.20	4
Madrid	7995	11.17	1
Stara Kastilija	66107	6.34	9
Katalonija	31930	15.09	3
Estremadura	41602	3.37	16
Galicija	29434	7.61	14
Leon	38363	3.45	13
Murcia	26175	3.44	12
Navara	10421	1.37	6
Baskija (baskovske province)	7261	9.35	2
Ceuta in Melilla****	32	0.39	—
Valencija	10763	5.53	7

* Upravno-politične enote v Španiji niso pokrajine, temveč province, teh pa je 50.

** Ob koncu leta 1975 je imela Španija po uradnih podatkih vsega skupaj 35,219.876 prebivalcev.

*** Celotna Španija meri 492.240 km².

**** Ceuta in Melilla sta španski enklavi v Maroku.

Viri: povzeto po: S. del Campo, M. Navarro, J. F. Tezanos: La cuestión regional española, Editorial Caudernos para el Dialogo, S. A. Edicusa, Madrid 1977.

najnižjimi mesečnimi dohodki pripadlo komaj 3 % celotnega ND, zato pa je komaj odstotku prebivalstva z najvišjimi mesečnimi dohodki pripadla četrtnina celotnega ND. »Nerazvitost« razvite Španije razkrivajo dokaj jasno tudi podatki, ki zadevajo družbeni standard, pri čemer Španija zaostaja za mnogimi evropskimi državami, ki imajo ND na prebivalca znatno nižji od španskega.

4. Sklepi in perspektive

Španskemu gospodarstvu je začelo zmanjkovati sape v začetku sedemdesetih let, do zastoja pa je dokončno prišlo v letu 1975, ko je bila stopnja gospodarske rasti enaka nič. Vsekakor je to bila delno posledica in proizvod kriznega gospodarskega položaja in vsesplošne recesije kapitalizma v svetu. Vendar pa je kmalu postalo jasno, da bo kriza v Španiji globlja in dolgotrajnejša kot v mnogih drugih kapitalističnih državah. Očitna je postala potreba po globokih politično-gospodarskih spremembah, predvsem pa seveda po preobrazbi upravno-političnega sistema, ki

ga ni odlikovala le represivnost, temveč tudi centralistična okostenelost upravno-administrativnih struktur, ki je po mnenju najbolj dinamičnega dela španske industrijske oligarhije, pa tudi srednjih in manjših podjetnikov zavirala modernizacijo španskega kapitalizma. Ob tem seveda nečemo podcenjevati boja in delovanje najširših slojev in predvsem delavskega razreda, ki so bili uokvirjeni v napredne ilegalne stranke in sindikate. Želimo le ugotoviti, da je v nekem trenutku prišlo do usklajenosti interesov, kar zadeva odpravo frankizma kot represivnega sistema. Ob tem bi še pripomnil, da so spremembo političnega sistema v Španiji že nekaj časa zahtevale nekatere vlade članic EGS, kar naj bi bilo prvi pogoj za začetek resnih pogajanj za včlanjenje Španije v Evropsko gospodarsko skupnost.

Ob skoraj 30 %-ni inflacijski stopnji, približno milijonu brezposelnih, primanjkljaju v trgovinski bilanci, ki je v letu 1976 znesel kar 7270 milijonov dolarjev ter zadolženosti v tujini, ki je v istem letu presegla deset milijard dolarjev, je špansko gospodarstvo v zelo globoki krizi. Z zelo veliko težavo pa bo potekala njegova sanacija. Nad vse jasno je, da vlada ne bo mogla odpraviti globokih družbeno-gospodarskih neskladij kratkoročno. Vendar pa pereče gospodarsko-politično stanje zahteva takojšnje ukrepe. Vendar pa že pogajanja za včlanjenje v EGS, kar bi Španiji zagotovilo popolno in dokončno integracijo v kapitalistični ustroj zahodne Evrope, potekajo počasi. Predvsem Italija in Francija, tako kot Španija, deželi z močnim agrarnim sektorjem, izražata iz gospodarskih razlogov pomisleke. Sicer pa je marsikateri kapitalistični državi nedobrodošla vse pogostejša prisotnost španskega gospodarstva na tržiščih dežel v razvoju in pa na tržiščih zunaj Evrope nasploh. Predvsem je pričakovati pravo politično-gospodarsko ofenzivo Španije v Latinski Ameriki. Kot zanimivost lahko omenimo dokaj dobro razvite gospodarske odnose Španije s Kubo.

Vsekakor pa bo vlada naletela pri svojem poskusu sanacije gospodarskega položaja na največ težav v okviru notranjega razmerja političnih sil. Jasno je, da bo največji del bremena za sanacijo gospodarstva padel na najširše, predvsem delavske sloje, katerih legitimni izraz so prvič po štiridesetih letih sindikati in delavske stranke. Že julijska devalvacija pesete (skoraj 25 %) je sprožila v javnosti negativne reakcije. Še negativnejše reakcije pa sproža v javnosti vladin predlog o začasni zamrznitvi mezd. Vsekakor pa moramo ugotoviti, da vlada ne namerava le »enostransko« sanirati in modernizirati španskega gospodarstva. Trenutno si vlada prizadeva uveljaviti svoj predlog o davčni reformi. Kolikor se bo vladi posrečilo, da reformira davčni sistem, bo novi sistem prvič po štirih desetletjih »dejansko« in v precejšnji meri »prizadel« tudi industrijsko-finančno in veleposestniško oligarhijo, posebno tisti del, ki vztrajno nasprotuje vsakršni obliki državnega intervencionizma v obliki pravičnejšega davčnega sistema, reorganizacije javnega sektorja ipd. In ravno v okviru kriznega gospodarskega političnega položaja ter nujnosti, da se začnejo iz-

vrševati reforme in spremembe, moramo razumeti in analizirati sporazum iz Moncloe, ki ga mnogi politični opazovalci označujejo kot vsaj začasni zgodovinski kompromis vlade z levo-napredno opozicijo in do katerega je prišlo ob koncu oktobra lani. Poglobljanje sedanje gospodarske in s tem politične krize pa bi v končni fazi pomagalo predvsem tistim silam, ki si dejanskih strukturalno-gospodarskih sprememb ne žele ali pa celo žele prikazati politične spremembe, do katerih je v zadnjem enoletnem obdobju prišlo v okviru španskega sistema, kot prehod na slabše glede na preteklo štiridesetletno vladavino frankizma.

V Ljubljani, oktobra 1977

ALOJZIJA ŽIDAN

Dr. Dušan M.

Savičević:

Teorija i metodika marksistič kog odgoja i obrazovanja odraslih

Delo dr. Dušana Savičevića *Teorija i metodika marksistič kog odgoja i obrazovanja odraslih*, ki je v letu 1976 izšlo v zbirki Školska knjiga, predstavlja zelo pomembno andragoško delo, saj v njem avtor dokaj celostno osvetljuje problematiko marksističnega izobraževanja odraslih. Celostno osvetljevanje omenjene problematike se kaže v avtorjevi obravnavi njene zgodovinske, teoretične, pa tudi metodične dimenzije. Avtorjeva študija marksističnega izobraževanja odraslih implicira celo vrsto pomembnih, zelo dragocenih andragoških rezultatov. Z eno besedo — gre za študijo, katere pomen ni le v tem, da postavlja s svojo jedrovito, vseobsežno, toda hkrati tudi selektivno obravnavo problematiko marksističnega izobraževanja odraslih v središče pozornosti znanstvene misli, temveč tudi v tem, da rabi kot dragocen priročnik tako posameznikom kot tudi institucijam, ki se neposredno ukvarjajo s to problematiko — torej v tem, da rabi za izrazito praktične namene.

Študijo je moči razdeliti na štiri relativno samostojne, pa vendar med seboj povezane celote. V prvem delu študije se srečamo z avtorjevimi razmišljanji o zgodovinskih korenih, stanju ter potrebah marksističnega izobraževanja v Jugoslaviji. Avtor ugotavlja, da ima or-

ganizirano marksistično izobraževanje v jugoslovanskem družbenem prostoru globlje korene. Nanj naletimo že v drugi polovici 19. stoletja. Že leta 1871 je prišlo v Pančevu do prevoda in objave *Komunističnega manifesta* Karla Marxa in F. Engelsa. Velik pomen za razvoj organiziranih oblik marksističnega izobraževanja je po avtorjevem mnenju treba priznati tudi nekaterim marksistično usmerjenim socialnim demokratom Radovanu Dragoviću, Dimitriju Tucoviću, Dušanu Popoviću, Filipu Filipoviću, ki so delovali v začetku tega stoletja. Po dokaj obširnem prikazu zgodovinske geneze marksističnega izobraževanja v jugoslovanskem družbenem prostoru se avtor loteva analize sedanjega stanja na tem področju. V tej analizi nam razgrinja množico problemov, ki se kažejo na področju takšnega izobraževanja, izobraževanja, ki je velikega življenjskega pomena ne le za razvoj naše samoupravne socialistične družbe, temveč za razvoj sodobne družbe sploh. Opozarja nas tudi na številne, še vedno obstoječe nekonsistentne termine za opredeljevanje marksističnega izobraževanja odraslih. Svoje razmišljanje o zgodovinskih korenih, stanju ter potrebah marksističnega izobraževanja v jugoslovanskem družbenem prostoru sklene z ugotovitvijo, da je marksistično izobraževanje odraslih relativno samostojno posebno izobraževalno področje s svojimi cilji ter nalogami, oblikami, organizacijo ter vsebinami, ki so usmerjene na usposabljanje človeka za dojemanje tokov družbenega gibanja, za dožemanje tega, da je le on aktivni subjekt družbenih sprememb, da je le on akter svoje lastne zgodovinske drame.

V drugem delu knjige se avtorjeva pozornost osredotoča na obravnavo socialno spoznavnih temeljev marksističnega izobraževanja odraslih. Pri obravnavi te tematike si avtor zastavlja vprašanje, kje so tisti vzroki, ki so pripeljali

do tega, da ima ne le marksistično izobraževanje odraslih, temveč tudi marksistično izobraževanje sploh v današnjem družbenem prostoru vse pomembnejšo vlogo. Eden izmed odgovorov na zastavljeno vprašanje je prav gotovo v tem, da nima prav nobena druga vzgojno-izobraževalna dejavnost tako kompleksnega vpliva na oblikovanje osebnosti, na njeno idejno oblikovanje oziroma na oblikovanje njenega pogleda na svet kot prav marksističen. Avtor posveča posebno poglavje obravnavi vloge marksističnega izobraževanja pri oblikovanju osebnosti. Zanimiva je tudi avtorjeva obravnava fenomena marksističnega izobraževanja odraslih v kontekstu prostega časa. Izhajajoč od postavk klasikov marksizma o prostem času kot pomembnem dejavniku razvoja človekovih sposobnosti nas avtor vsekakor opozarja na medsebojno povezanost treh komponent: dela, prostega časa ter izobraževanja.

Pri obravnavi tematike marksističnega izobraževanja odraslih v kontekstu prostega časa se srečamo z analizo dejavnikov, ki lahko vplivajo na kreativno izkoriščanje prostega časa (narava dela, izrazbena raven, spol, starost, človekova individualnost itn.) ter tako motivirajo odrasle za vključevanje v področje marksističnega izobraževanja. Avtor z nizom raziskovalnih rezultatov dokazuje svojo tezo o šolskem neusposabljanju oziroma o vse premajhnem šolskem usposabljanju posameznika za kreativno izkoriščanje prostega časa. Še več. Ugotavlja celo to, da ima veliko posameznikov, zlasti tistih z nižjo izrazbeno ravni, popolnoma napačno stališče o tem, kaj pomeni kreativna poraba prostega časa.

V posebnem poglavju je fenomen marksističnega izobraževanja analiziran tudi z vidika problematike samoizobraževanja kot konstitutivnega elementa vzgoje in izobraževanja sploh oziroma kot pomembnega pogoja za razvoj človekovih intelektualnih sposobnosti. Pri obravnavi te tematike nas avtor seznanja z množico rezultatov empiričnih raziskovanj, ki ugotavljajo tole:

1. Veliko ljudi sploh ne uporablja samoizobraževanja kot spoznavne poti;

2. na področju samoizobraževalne aktivnosti so ženske pasivnejše od moških;

3. najtesnejša korelacija je med samoizobraževanjem ter izrazbeno ravni;

4. govorimo lahko tudi o obstoju korelacije med samoizobraževanjem ter profesionalno pripadnostjo, materialnim položajem, posameznikovo družbeno aktivnost, življenjsko dobo itn.

Dokaj celostno osvetljevanje socialno spoznavne baze fenomena marksističnega izobraževanja se izraža tudi v avtorjevi obravnavi odnosa med marksističnim izobraževanjem in množičnim medijem. Pri obravnavi odnosa omenjenih fenomenov nas avtor opozarja ne le na posredniško informativno funkcijo množičnih medijev, temveč tudi na možnost njihovega vzgojnega ali nevzgojnega delovanja. Ob analizi omenjene problematike nam posreduje vrsto pomembnih, zelo dragocenih andragoških rezultatov, ki dokazujejo, kako pomembno vlogo lahko imajo (ali naj bi imeli) množični mediji pri razvoju marksističnega izobraževanja.

Tretji del študije je namenjen obravnavi psiholoških temeljev marksističnega izobraževanja odraslih. V njem se avtor spušča v analizo odnosa »marksistično izobraževanje ter psihične lastnosti odraslih«. S pomočjo primerjave starejših ter novejših raziskovanj o psihičnih lastnostih odraslega človeka nas opozarja na nujnost spoštovanja teh lastnosti na področju marksističnega izobraževanja. Seznanja nas tudi s številnimi svojimi raziskovalnimi rezultati o psihičnih lastnostih odraslih ter njihovim vplivom na aktivnost pri marksističnem izobraževanju. Avtor prihaja na podlagi svojih raziskovalnih rezultatov do tega sklepa: če upoštevamo psihične lastnosti odraslega človeka, potem moramo aktivnost na področju marksističnega izobraževanja najbolj usmeriti k mladi generaciji. V okviru razmišljanja o psihološki podlagi marksističnega izobraževanja odraslih razpravlja avtor tudi o motivacijski politiki. Opirajoč se na rezultate svojih empiričnih raziskovanj utemeljuje tezo o tako imenovani bistveni motivacijski spremembi na področju marksističnega izobraževanja. Govorimo

lahko o vse večjem preraščanju zunanjih motivov v notranje, ki izhajajo iz človekove težnje po zadovoljitvi izobraževalne potrebe zavoljo vse bolj učinkovitega reševanja družbenih problemov na področju samoupravnih praks — meni avtor. Prav tako nas opozarja na niz dejavnikov, ki so v bistveni korelaciji z motivacijskim fenomenom.

Pri razpravljanju o psihološki podlagi marksističnega izobraževanja odraslih se srečamo tudi z avtorjevimi razmišljanji o tem, kakšna je vloga stališč ter interesov kot pomembnih dinamičnih komponent osebnosti pri razvijanju marksističnega vzgajanja ter izobraževanja.

Četrty del študije obsega metodično problematiko marksističnega izobraževanja odraslih. V njem je poudarjena potreba po konstituiranju ter razvoju metodike marksističnega izobraževanja, ki mora biti tesno povezana z marksistično družbeno znanostjo ter ustvarjalno družbeno prakso. Brez takšne tesne povezanosti lahko govorimo po avtorjevem mnenju zgolj o abstraktni metodiki. Prav tako je v tem delu študije obdelana tudi problematika planiranja, programiranja ter organizacije marksističnega izobraževanja. Nadalje avtor razpravlja tudi o osnovnih učnih principih kot regulativnih ter povezovalnih faktorjih izobraževalnega procesa, o izvorih ter učnih sredstvih, o izboru ter uporabi učnih metod, pa tudi o učinkovitosti marksističnega izobraževanja. Ob koncu študija svojo pozornost osredotoča še na razmišljanje o učitelju, njegovi vlogi,

kvalitetah ter nalogah, ki se mu postavljajo na področju marksističnega izobraževanja odraslih ali na področju marksističnega izobraževanja sploh. Gre torej za razmišljanja o vprašanih, ki imajo razen vzgojnoizobraževalnih razsežnosti tudi veliko širše socialne razsežnosti. Do najrazličnejših postavk ter sklepov pri razmišljanju o metodičnih temeljih na področju marksističnega izobraževanja pa avtor ne prihaja zgolj s pomočjo proučevanja literature, temveč tudi s pomočjo lastnih empiričnih raziskovanj. To še prav posebej velja za tista poglavja, v katerih razmišlja o planiranju, programiranju, organizaciji, izboru ter uporabi učnih sredstev in učnih metod na področju marksističnega izobraževanja. Ves četrti del študije je torej spoj ne le avtorjevih teoretičnih postavk, temveč tudi metodičnih zahtev ter njihove praktične izvedbe. Takšen avtorjev prijem pa seveda omogoča, da je tekst zelo aktualen ter funkcionalen, saj prispeva k izgradnji solidne metodične podlage za marksistično izobraževanje odraslih.

Mislím, da pričujoči sicer grobi prikaz problematike, ki jo obravnava omenjeno delo dr. Dušana Savičevića, dokazuje možnost za dokaj univerzalno uporabo tega dela, dela, ki lahko rabi kot uspešni priročnik ne le znanstvenikom različnega strokovnega profila — sociologom, psihologom, pedagogom (zlasti andragogom), metodologom itn., temveč tudi vsem družbenopolitičnim organizacijam pri njihovem čim bolj uspešnem delovanju v družbeni praksi.

Vladimir Ilič Lenin, Izbrana dela, I, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1977, 829 str. Uredil in uvod napisal dr. Marjan Britovšek.

V Sloveniji že precej časa občutimo potrebo po novi izdaji Leninovih izbranih del. Izbrana dela, ki so bila pri nas objavljena v začetku petdesetih let, so že razprodana, pa tudi njihov koncept ni na višini sodobnih spoznanj o Leninu in njegovi misli. Prvi zvezek Leninovih *Izbranih del*, ki ga je uredil prof. dr. M. Britovšek, priznani poznavalec in pisec s področja zgodovine socialističnega gibanja, je začetek uresničevanja pobude Marksističnega centra pri CK ZKS in CZ, da zapolnita praznino v naši marksistični literaturi. Zvezki, ki bodo sledili prvemu, bodo omogočili celovito in neposredno seznanjanje z Leninovo mislijo, ki je kljub ujetosti v svoj čas po svoji živi dialektiki še vedno aktualni vir sodobnega marksističnega mišljenja. Urednik je v prvi zvezek *Izbranih del* vključil poglavitne Leninove spise iz let 1894—1904. Bralec bo med temi deli tu najprej našel Leninov spis, naperjen proti subjektivistični sociologiji in ki hkrati utemeljuje zgodovinsko materialistični pristop k obravnavi družbenih pojavov (*Kdo so »prijatelji ljudstva« in kako se bore proti socialnim demokratom*). Temu spisu sledi po empirični zasnovanosti in hkrati po teoretični politično ekonomski vpetosti metodološko še danes izredno aktualna raziskava globalnih razvojnih tendenc ruske družbe na prelomu tega stoletja (*Razvoj kapitalizma v Rusiji*). Sledeči trije spisi, s katerimi se prvi zvezek konča, vsebujejo Leninove poglede na revolucionarno partijo (*S čim začeti; Kaj delati; Korak naprej, dva koraka nazaj*). Ravno Leninova koncepcija partije je osrednji motiv prvega zvezka *Izbranih del*, ki ga predstavljamo. To pa je tudi temeljna

vsebina urednikove obsežne (str. 7—50) uvodne študije, ki jo je naslovil Oblikovanje Ruske socialnodemokratske stranke (Leninova znanstvena utemeljitev vodilne vloge proletariata). V njej urednik osvetljuje zgodovinske razmere in razčlenjuje bistvene značilnosti Leninovih pogledov na revolucionarno avantgardo v začetku tega stoletja. Pisec dodatno omogoča vpogled v naravo posameznih Leninovih del tudi s tem, da vsako delo uvede z osnovnimi zgodovinskimi podatki o njegovem nastanku, naravi in objavi.

Rosa Luxemburg, Izbrani spisi. Izbral, uredil in predgovor napisal dr. Adolf Bibič. Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, 947 str.

Knjiga, ki jo predstavljamo, vsebuje izbrana dela velike poljske socialistke in teoretika marksizma. To je prvi izbor (pred leti je ista založba izdala izbor njenih pisem) spisov Rose Luxemburg (1869—1919) v slovenščini in hkrati najobsežnejši izbor njenih del v jezikih jugoslovanskih narodov. Urednik se ni omejil le na to, da bi predstavil dela, ki jih običajno najdemo v takšnih izborih, marveč je težil k temu, da predstavi kar najbolj celovito podobo Rose Luxemburg kot političnega misleca. Tako lahko v knjigi tudi spremljamo zgodovino poljskega in evropskega socialističnega gibanja, kakor ga je dojemala Rosa Luxemburg, ki je pretežni del svojega življenja preživela v Nemčiji in v nemškem delavskem gibanju, hkrati pa je bila aktivna tudi v poljskem, ruskem in mednarodnem socializmu. V izboru, ki ne obsega njenih ekonomskih spisov, najdemo tako, med drugim, poglede Rose Luxemburg na socializem na Poljskem (*Socializem na Poljskem*), nje-

no polemiko z Bernsteinom (*Reforma ali revolucija?*), njene poglede na nacionalno vprašanje (*Avtonomija in narodno vprašanje*), kritiko nemške socialne demokracije, imperializma, vojne in militarizma (*Kriza socialne demokracije*), spise, v katerih ocenjuje poglede in dogajanja v ruskem delavskem gibanju (*Organizacijska vprašanja ruske socialne demokracije*, *Ruska revolucija*), pa tudi prispevke, s katerimi se je Rosa Luxem-

burg vključila v nemško revolucijo (zlasti *Kaj hoče Spartakova zveza?*) in njene nastope na ustanovitvenem kongresu Komunistične partije Nemčije tik pred njeno smrtjo. Izbor obsega tudi nekaj Rosinih spisov, ki se nanašajo na vprašanje književnosti (*A. Mickiewicz*, *Tolstoj kot socialni mislec* itn.) Urednik je napisal v izbor tudi študijo, ki jo je značilno naslovil: *Politična teorija aktivne (proletarske) množice*.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. CLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

DEBENJAK Božidar: Vstop v marksistično filozofijo. Ljubljana, Komunist 1977. 157 str. (Temelji, 13) — sig. 13.150-13.

FILIPOVIĆ Marijan: Leksikon pojmov klasičnega marksizma. Zagreb, (t. »Zrinski«, Čakovec) 1974. 306 str. — sig. P 14.000.

KECMANOVIĆ Nenad I.: Ideologija i istina. Prilog marksističkoj valorizaciji teorije konvergenije. Beograd, Mladost 1977. 216 str. (Velika edicija »Ideja«, 12) — sig. 22/12.972-12.

LENIN V. I.: Izbrana dela. 1. knj. Ljubljana, Cankarjeva založba 1977. — sig. 14.016-1.

LUKACS Georg: Hajdelberška estetika. Prev. V. Stojić. Redakcija prevoda, predgovor i rečnik stručnih termina S. Petrović. Izbor: M. Stanisavac. Beograd, Mladost 1977. XLIII+178 str. (Velika edicija »Ideja« 11). — sig. II/12.972-11.

LUXEMBURG Rosa: Izbrani spisi. Izbral, uredil in predgovor napisal: Adolf Bibič. (Prev. A. Bibič, B. Debenjak, etc.) Ljubljana, CZ 1977. XLIX+950 str. — sig. 1/2899.

MARX Karl: Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844. godine. (Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844. Prev. S. Bošnjak.) Beograd, BIGZ 1977. 116 str. (Biblioteka Marksizam) — sig. II/14.395.

MASTNAK Tomaž: Stanovanjsko vprašanje pri Marksu in Engelsu. Časopis za kritiko znanosti..., Lj., 1977, št. 19—20, str. 265—286.

PALMIER Jean-Michel: »Marksist nima pravice biti pesimist«. Pogovor z E. Blochom. I, II. Naši razgledi, Lj., 9. in 23. 12. 1977, št. 23, 24.

STREHOVEC Janez: Nekatera vprašanja marksistične estetike. Anthropos, Lj., 1976, št. 3—4, str. 37—50.

ZAJEČARANOVIĆ Gligorije: Filozofija marksizma. Uvod u marksizam. 4. dop., izd. Niš, Gradina (1977.) 238 str. (Biblioteka Znanje) — sig. 14.009.

ZANARDO Aldo: Filozofija i socijalizam. (Filosofia e socialismo). Predgovor: P. Vranicki. Prev. D. Bučan.) Beograd, Komunist 1976. XXI+518 str. (Marksizam i savremenost, 4. kolo, 5) — sig. 13.103-4/5.

ZUN Anton: Gramscijeva misel o problemu hegemonije delavskega razreda. Anthropos, Lj., 1976. št. 3—4, str. 239—247.

II. FILOZOFIJA

ARISTOTELES: Nauk o pjesničkom umijeću. Reprint: Aristotelova poetika. S prijevodom i komentarom izdao Martin Kuzmić. U Zagrebu 1912. Zagreb, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu 1977. 289 str. (Biblioteka, 16) — sig. II/14.155-16.

BERGSON Henri: Esej o smehu. — Filozofska intuicija. — Uvod v metafiziko. (Le rire: essai sur la signification du comique. — L'intuition philosophique. — Introduction a la métaphysique. Prev. Janez Gradišnik, Sprema študija: Andrej Capuder.) Ljubljana, Slovenska matica 1977. 262 str. (Filozofska knjižnica, 19) — sig. III/1421-19.

FROMM Erich: Čovjek za sebe. Istraživanje o psihologiji etike. 2. izd. (Man for Himself: a inquiry into the psychology of ethics. Prev. H. Lisinski.) Zagreb, Naprijed 1977. 192 str. (Biblioteka Naprijed) — sig. II/14391.

RUS Vojan: Filozofija i samoupravljanje. Dijalog, Sarajevo 1977, št. 3, str. 29—59.

VOLKMANN-SCHLUCK Karl-Heinz: Politička filozofija. Tukidid, Kant, Tocqueville. (Politische Philosophie. Prev. H. Šarinić.) Zagreb, Naprijed 1977. 161 str. (Biblioteka Naprijed) — sig. II/14.390.

III. SOCIOLOGIJA

ARZENSEK Vladimir: Otudjenje i štrajk. Revija za sociologiju, Zgb., 1976, št. 2—3, str. 3—16.

BOGDANOVIĆ Bogdan: Urbas & logos. Ogleidi iz simbologije grada. Niš, Gradina 1976. 183 str.+60 f. ilustr. (Biblioteka misao, 5) — sig. 13.145-5.

DOKLER Janez: Premiki v jugoslovanski suicidologiji. Naši razgledi, Lj., 9. 12. 1977, št. 23.

GANTAR Pavel: Stanovanje kot dejavnik socialne selekcije študentov iz podprivilegiranih družbenih skupin v visokošolskem izobraževalnem sistemu. Časopis za kritiko znanosti..., Lj., 1977, št. 19—20, str. 74—94.

- JAKHEL Rudi: »Slumie — urbanistični in družbeni problem? Časopis za kritiko znanosti ... Lj., 1977, št. 19—20, str. 157—166.
- MLADENOVIC Marko: Uvod u sociologiju porodice. 4. izd. Beograd, Savremena administracija 1977. XV+376 str. — sig. II/14.392.
- MLINAR Zdravko: Dialektika, empirizem in spekulacija v socioloških in politoloških raziskavah. Anthropolos, Lj., 1976, št. 3—4, str. 225—238.
- PAK Mirko: Socialnogeografski problemi deformacij stanovanjske strukture v mestih. Časopis za kritiko znanosti ... Lj., 1977, št. 19—20, str. 186—199.
- PETAK Antun: Obrazovanje i profesionalizacija poljoprivrednog zanimanja te socijalistička transformacija sela. Revija za sociologiju, Zagreb, 1976, št. 2—3, str. 67—78.
- RUBČIĆ Jagoda: O razvitku medicinske sociologije u SR Njemačkoj. Revija za sociologiju, Zagreb, 1976, št. 2—3, str. 93—101.
- VIJARIĆ Vidak: Transformacija patrijarhalne porodice u Crnoj gori. Beograd, Slovo Ljubve 1977. 163 str. (cir.) — sig. 14.015.
- ŽUBRINIĆ Dušan: Kraj ideologije i postindustrijsko društvo. Revija za sociologiju, Zagreb, 1976, št. 2—3, str. 79—85.
- V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA SOLSTVO**
- AUTOR Oskar: Bistvo človeka — antropološka osnova vzgojnih smotrov. Sodobna pedagogika, Lj., 1977, št. 7/8, str. 229—242.
- : CLOVEK, delo, kultura. Ocene, analize, razmišljanja in zapiski. Ljubljana, Komunist 1977. 182 str.
- FRAZER J. G.: Zlatna grana. Proučavanje magije i religije. (The Golden Bough). Prev. Z. V. Simić. Beograd, BIGZ 1977. 2 knj. (Biblioteka XX vek: serija velikih antropoloških dela) — sig. II/14.396-1,2.
- KRAJNC Ana: Izobraževanje — naša družbena vrednota. Ljubljana, Delavska enotnost 1977. 313 str. — sig. 14.012.
- KUVAČIĆ Ivan: Znanost i društvo. Zagreb, Naprijed 1977. 218 str. (Biblioteka Naprijed) — sig. II/14.389.
- MAJSTOROVIC Stevan: Kultura i demokratija. Beograd, Prosveta 1977. 492 str. — sig. 14.008.
- MEDEN Milan: Čas in načela. Izbor člankov in komentarjev 1973—1977. Maribor, Obzorja 1977. 147 str. — sig. I/2898.
- PREVIŠIĆ Jozo: Neki elementi prinove znanstvenog kadra. Revija za sociologiju, Zagreb, 1976, št. 2—3, str. 54—66.
- RUSSELL Bertrand: Nauka i religija i izabrani eseji. Prev. Z. Ridanović. (Religio and science. — Why I am not a christian). Sarajevo, Svjetlost 1976. 260 str. (Biblioteka Etos: društvo i religija, 1) — sig. 14.004-1.
- SERGEJEV Dimitrije: Za novi univerzitet. Beograd, Bigz 1977. 113 str. (Dvadeseti vek, 28) — sig. I/2680-28.
- : SLOBODNO vrijeme u funkciji socijalističkog samoupravnog preobražaja odgoja i obrazovanja. Stručni i znanstveno-istraživački radovi na 6. jug. kolokviju o slobodnom vremenu mladih u Dubrovniku 1975. Zagreb, Centar za vanškolski odgoj 1977. 254 str. (Slobodno vrijeme mladih, 6) — sig. II/13.315-6.
- STRMCNIK France: Vzgojnoizobraževalna podoba naše osnovne škole. Sodobna pedagogika, Lj., 1977, št. 7/8, str. 177—198.
- SUVAR Stipe: Levo i desno u kulturi. Marksistička misao, Beograd, 1977, št. 4, str. 23—35.
- SUVAR Stipe: Škola i tvornica. U susret reformi odgoja i obrazovanja. Zagreb, Školska knjiga 1977, VII+234 str. (Pedagoška biblioteka) — sig. II/14.411.
- ULE Andrej: Znanost kot proizvajalna sila in revolucionarna preobrazba sveta. I-V. Naši razgledi, Lj., 1977, št. 20—24.
- ŽNIDARŠIČ Martin: Knjiga in založništvo. Ljubljana, DZS 1977. 244 str. — sig. III/3185.
- VI. POLITIČNE VEDE**
- 1. Splošna dela:*
- KOFMAN Sarah: Camera obscura ideologije. (Camera obscura de l'ideologie.) Prijev. G. Popović-Vujičić. Zagreb, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu 1977. 72 str. Ilustr. (Biblioteka, 23) — sig. II/14.155-33.
- KULJIĆ Todor: Struktura i funkcija fašističkog sistema vlasti. Gledišta, Beograd, 1977, št. 5, str. 433—450.
- VUKUŠIĆ Branko: Evrokomunizam i država. (Povodom knjige S. Carilla.) Marksistička misao, Beograd, 1977, št. 5. str. 180—198.
- 2. Druženopolitični sistem SFRJ:*
- : DRUŠTVENO politički sistem SFRJ. Ured. Najdan Pašić, Balaša Špadijer. Beograd, Radnička štampa 1976. (2. dop. izd.) 581 str. — sig. II/14.397.

—: DRUSTVENO-POLITIČKO angažovanje omladine. (V. Goati, S. Mihailović, et al.) Beograd, Institut društvenih nauka 1977. 291 str. — sig. 14.014.

KARDELJ Edvard: O sistemu samoupravnega planiranja. Prev. M. Močnik, F. Šafar. Ljubljana, DZS 1977. 157 str. (Brionske diskusije, 1) — sig. 14.010-1.

RADENOVIĆ Predrag: Samoupravljanje — moć i iskušenja. Beograd, Rad 1977. 183 str. — sig. 14.002.

TITO: Jugoslavija v boju za neodvisnost in neuvrščenost. Ljubljana, DZS 1977. 483 str. (Izbor iz del, 5) — sig. 14.011-5.

TITO: Vojna djela. 5. knj. Beograd, Vojnoizdavački zavod 1977. — sig. II/14.230-5.

4. Delavska in progresivna gibanja:

BRATKO Ivan: Okrogla miza. Ljubljana, DZS 1977. 173 str.+pril. Ilustr. (Neuvrščeni) — sig. 13.999

WHITEHORN Alan: Radničko samoupravljanje — socijalistički mit ili prognoza. Revija za sociologiju, Zagreb, 1976, št. 2—3, str. 17—30.

VIII. SREDSTVA JAVNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

DZUVEROVIĆ Borisav: Komuniciranje kao sociološki problem. Gledišta, Beograd, 1977, št. 3, str. 166—176.

—: ESTETIKA i teorija informacija. Umberto Eko, Rudolf Arnheim, ... et al. Priredio: Umberto Eko. Prev. C. Jakšić-Josić. Beograd, Prosveta 1977. 231 str. (Biblioteka 'Današnji svet, 13) — sig. 11.947-13.

KURTOVIĆ Todo: V javnih obćilih se morajo nalog lotevati ustvarjalno. Delo, Lj., 23. 11. 1977.

OREČ Mate: Osnovi sistema informisanja. Sarajevo, Oslobođenje 1977. 510 str. — sig. 14.007.

STOJILKOVIĆ Dragan: Društvo i informacije. Prilog razmatranju karaktera i uloge informacija u procesu upravljanja i u životu društva sa posebnim osvrtom na ulogu i delovanje informacija u samoupravljanju. Beograd, Institut za političke studije FPN 1976. 188 str. — sig. 14.001.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

SOBOLRVSKI Mihael: Bombaški proces Josipu Brozu. Zagreb, Avgust Cesarec 1977. 147 ilustr. (Biblioteka Studije i monografije) — sig. 14.006.

B. KNJIGE IZ TUJINE

III. SOCIOLOGIJA

ABRAMS P. & A. McCulloch: Communes, sociology and society. With S. Abrams and P. Gore. Cambridge etc., Cambridge Univ. Press 1976. IX+239 str. (Themes in the social sciences) — sig. II/14.416.

BAILEY Joe: Social theory for planning. London—Boston, Routledge and Kegan Paul 1975. VIII+167 str. — sig. II/14.410.

CHAO Yuen Ren: Aspects of Chinese socio linguistics. Essays by —. Selected and introduced by A. S. Dill. Stanford, Stanford Univ. Press 1967. XIV + 415 str. — sig. II/14.404.

—: DECENTRALIZING city government: an evaluation of the New York City District manager experiment. By A. H. Barton, et al. Lexington, Toronto, D. C. Heath and Co. 1977. XIX+279 str. — sig. II/14.383.

—: EVALUATION and experiment: some critical issues in assessing social programs. Ed. by C. A. Bennett and A. A. Lumsdaine. New York etc., Academic Press 1975. XVI+553 str. (Quantitative studies in social relations) — sig. II/14.406.

—: FOUR stages of life: a comparative study of women and facing transitions. (By) M. Fiske Lowenthal, M. Thurner, D. Chiriboga and associates. San Francisco etc., Jossey-Bass 1976. XXIV+292 str. (The Jossey-Bass behavioral science series) — sig. II/14.401.

GEORGE Frank: Machine take over: the growing threat to human freedom in a computer — controlled society. Oxford, Pergamon Press 1977. XIV+193 str.

—: HANDBOOK of socialization theory and research. Ed. by D. A. Goslin. Chicago, Rand McNally College Publ. Co. (1969.) XXII+1182 str. — sig. III/3184.

KANTOR David: Inside the family: toward a theory of family process. (By) —. and W. Lehr. 3. print. San Francisco etc., Jossey-Bass 1977. XVIII+259 str. (The Jossey-Bass behavioral science series) — sig. II/14.405.

LIPTON M.: Why poor people stay poor. Urban bias in world development. Cambridge, Harvard Univ. Press 1977. 467 str. — sig. II/14.381.

LITTLE K.: Urbanization as a social process. An essay on movement and change in contemporary Africa. London—Boston, Routledge and Kegan Paul (1974.) 153 str. — sig. II/14.409.

SANDBERG Ake: The limits to democratic planning: knowledge, power and methods in the struggle for the future. (En fraga om metod. — En fraga om makt. Transl. by D. Minugh.) Stockholm, Liberforlag 1976. 391 str. — sig. II/14.400.

WATERHOUSE A.: Die reaktion der Bewohner auf die aussere Veränderung der Stadt. Berlin & New York, Walter de Gruyter 1972. 181+(IV) str. — sig. II/14.412.

WHITE Brenda: The literature and study of urban and regional planning. London—Boston, Routledge and Kegan Paul 1975. XI +223 str. (Routledge student literature guides) — sig. II/14.402.

WRONG D. H.: Skeptical sociology. London, Heinemann 1976. VIII+322 str. — sig. II/14.386.

IV. PSIHOLOGIJA

—: The POLITICS of Future Citizens. New dimensions in the political socialization of children. (By) R. G. Niemi and assoc. San Francisco etc., Jossey-Bass 1974. XIV +239 str. (The Jossey-Bass behavioral science series) — sig. II/14.384.

SARASON S. B.: The psychological asense of community: prospects for a community psychology. 2. print. San Francisco etc., Jossey-Bass 1976. XII+290 str. (The Jossey-Bass behavioral science series) — sig. II/14.387.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA SOLSTVO

—: SOCIOCULTURAL dimensions of language use. Ed. by M. Sanches, B. G. Blount. With a foreword by J. J. Gumperz. New York etc., Academic Press 1975. XX+404 str. (Language, thought, and culture: advances in the study of cognition) — sig. II/14.403.

—: SCIENTIFIC-TECHNOLOGICAL revolution: social aspects. With contributions by R. Dahrendorf, P. Fedoseyes, U. Himmelstrand... et al. London—Beverly Hills, Sage Publ. 1977. 181 str. (Sage studies in international sociology, 8) — sig. II/14.243-3.

VI. POLITIČNE VEDE

3. Politični sistemi in organizacije

GARDINER J. A.: The politics of corruption. Organized crime in an American city. New York, Russell Sage Foundation 1970. XI+129 str. — sig. II/14.408.

MARTINET G.: Les cinque communismes. Russe, yougoslavie, chinois, tcheque, cubain. Paris, Ed. du Seuil (1971.) 250 str. (L'Histoire immediate) — sig. 14.017.

—: SECOND International Conference on Participation, Workers' control and self-management—Seconde conference internationale sur la participation, le controle ouvrier et l'autogestion, Paris, 7—10 septembre 1977. B. k. 1977 (referati) — sig. IV/2647.

UDC 301.19(497.12):141.82(497.12)

JAMBREK, dr. Peter: Approaches to Theory Construction in Marxist Sociology
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, Vol. 14, No. 12, p. 1426—1448

In the first part of his essay the author poses the question of the empirical foundations of sociological theory, and of the marxist theory of society in particular. At the same time he makes the point, that the most important innovation of the Marxian paradigm is her empirical orientation (materialistic metod), her dependence upon praxis (dependence upon historical perspectives and mission of the working class) and openness. Thereafter the article deals with the theoretical issues of empirical sociological research and of special sociological disciplines. Special emphasis is put upon ways and issues of reconstruction, defining and integrating theoretical concepts, their networks and scientific laws, formulated by the classics of marxist thought. Issues of constructing marxist middle range theories and their integration with the main theoretical core of marxist sociology are also dealt with. The author finally argues for a marxist sociological theory of contemporary capitalism and socialism, built upon both macro- and microsociological research.

UDC 65.014

JEROVŠEK, dr. Janez: Technology and Hierarchy
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, Vol. 14 No. 12, p. 1511—1525

The author displays two opposite theses. 1. the splitting and division of labour are derived from capitalist productive relations and 2. the splitting and division of labour into physical and intellectual labour are technologically defined as this has been the only way leading to a steady increase of labour productivity. However, technology has reached in some fields the very point on which further splitting and division of labour into physical and intellectual labour, can no longer increase labour productivity. The author is suggesting some theoretical alternatives and practical possibilities which could decrease the splitting of labour and increase the integration of physical and intellectual labour and thus diminish or abolish the hierarchic subordination.

UDK 301.19(497.12):141.82(497.12)

JAMBREK, dr. Peter: Možnosti izgradnje marksistične sociološke teorije
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, let. 14, št. 12, str. 1426—1448

Avtor na začetku razpravlja o vprašanju empirične utemeljenosti sociološke teorije in še posebej marksistične teorije o družbi. Hkrati ugotavlja, da je bistvena inovacija Marxove in Engelsove paradigme ravno v njeni empiričnosti (materialistični metodi), praktičnosti (povezanosti z zgodovinsko usodo in poslanstvom delavskega razreda) in odprtosti. V nadaljevanju razprave obravnava teoretične probleme empiričnega sociološkega raziskovanja in posebnih sociologij. Posebno pozornost posveti možnostim in težavam dograjevanja, opredeljevanja in sistematiziranja teoretičnih pojmov, pojmovnih zvez in znanstvenih zakonitosti, ki sta jih formulirala klasika marksizma; obravnava vprašanja načina izgradnje marksističnih teorij srednjega dometa in pa njihove poveave v skupno teoretično osnovo marksistične sociologije. Avtor se končno zavzame za takšno izgradnjo marksistične sociološke teorije sodobnega kapitalizma in socializma, ki temelji na vzajemnem prežemanju makro- in mikro-socioloških raziskav.

UDK 65.014

JEROVŠEK, dr. Janez: Tehnologija in hierarhija
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, let. 14, št. 12, str. 1511—1525

V razpravi sta prikazani dve nasprotni tezi: 1) da drobitev in delitev dela izvira iz kapitalističnih proizvodnih odnosov, in 2) teza, da sta drobitev in delitev dela na fizično in umsko delo predvsem tehnološko opredeljeni, kajti le tako je bilo mogoče stalno zviševati produktivnost dela. Tehnologija pa je v nekaterih dejavnostih dosegla že tisto razvojno točko, ko nadaljnja drobitev dela in delitev dela na fizično in umsko delo ne moreta več zviševati produktivnosti dela. Razprava navaja teoretične alternative in praktične možnosti, kako zmanjšati razdrobljeno delo in kako bolj integrirati fizično in umsko delo in s tem zmanjšati ali odpraviti hierarhično podrejenost.

Naše teme (Zagreb)
št. 9/1977

Tematska številka: Kultura in razredna zavest: ZAPIS REDAKCIJE: Zakaj ta številka?; MILIVOJ SOLAR: Elitna in množična kultura; SLOBODAN DRAKULIĆ: Delavski razred in kultura; IVAN JAKOPOVIĆ: Sektor kulture in socialistična kulturna revolucija; ŽARKO PUHOVSKI: Individua in kultura; DIMITRIJ RUPEL: Kulturne spremembe; TENA MARTINIĆ: Prosti čas in kulturne vsebine; DAMIR GRUBIŠA: Kultura in tehnokratizem; KRUNOSLAV LEKO: Samoupravljanje in podružbljanje kulture; IVAN HVALA: Človek, delo, kultura; IVAN FOCHT: Umetnost in delo; NADEŽDA ČAČI-NOVIĆ-PUHOVSKI: Kultura in kontingenca; VLADO MAĐAREVIĆ: Smisel in funkcija književnosti; VLASTA ILIŠIN: Kič kot duševni surogat doživetja; SNJEŽANA ČOLIĆ: Pojem vrednot v kulturni antropologiji; RANKO MUNITIĆ: Jugoslovanski film — malomeščanska stvar; ANTE ZADROVIĆ: Preference v zabavni glasbi in psihologija osebnosti; NADA ŠVOB-ĐOKIĆ: Spopad tradicionalnega in modernega v kulturi Afrike; *Prevodi študij in esejev o kulturi in proletarski kulturi.*

Dijalog (Sarajevo)
št. 3/1977

Razprave: JOVAN ĐORĐEVIĆ: Svoboda ustvarjanja; MIĆO RAKIĆ: Druženopolitične organizacije, integralni del političnega sistema samoupravljanja; VOJAN RUS: Filozofija in samoupravljanje; *Konfrontacije:* MUHAMED FILIPOVIĆ: Intelektualni in moralni profil neke kritike; SABUDIN MUSABE-

GOVIĆ: Usoda neke knjige v luči »kritične metodologije« Predraga Natvejevića; *Diskusija* BRANISLAV ĐURĐEV: Strukturalizem in »kriza zgodovine« (ob VII. kongresu zgodovinarjev v Novem Sadu); JOŽE ŠTER: Ali je možna znanstvena etika? *Prevod:* ADAM SCHAF: Usoda človeka kot predmet filozofije.

Marksizam u svetu (Beograd)
št. 6/1977

Internacionalizacija kapitala in EGS: DUŠAN PIREC: Traktat o internacionalizaciji kapitala, integraciji in nacionalni državi; FRANK DEPPE: Ekonomska in politična struktura procesa integracije; ALBERT STATZ: Zgodovina zahodnoevropske integracije do nastanka EGS; HANNE NUSIMÉ, WERNER MICHEL, ULRICH WACKER: Mednarodna koncentracija in centralizacija kapitala; ALBERT ENGELHARD, DETLEV STRÄTER: Možnosti in meje nadnacionalnega državnega reguliranja: politika na področju raziskovanja in tehnologije; HEINZ-JÜRGEN AXT: Zahodnoevropska integracija, nacionalna država in delavsko gibanje; ERNEST MANDEL: Evropa dela in Evropa kapitala; TIBOR KISS: Zunanja trgovina in komparativne prednosti; TIBOR KISS: Znanstveno-tehnološki jez med ZDA in Zahodno Evropo; V. GOLOSOV: Nekatere specifičnosti procesa internacionalizacije kapitala; *Filozofska tema:* GYÖRGY LUKACS: O ontologiji družbene biti; *Ekonomska tema:* THOMAS T. SEKINE: Uno-Riron — japonski prispevek k marksistični politični ekonomiji; *Aktualna tema:* MICHEL DUMAS: Nova mednarodna ekonomska ureditev.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Jože Goričar: Sankcije v našem samoupravnem pravu (k razmišljanju o podružbljanju prava)

Bogdan Kavčič: O vodenju v samoupravnih organizacijah združenega dela

Rudi Rizman: O dialektiki razrednega in nacionalnega v mednacionalnih odnosih

Aleksandra Kornhauser: Znanost in politika

Aleksandar M. Vacić: Vloga in možne smeri razvoja malega gospodarstva

Stane Pavlič: Zunanja zadolžitev držav v razvoju

Gojko Stanić: Mladina in socializem

Vlaško Krivokapić: Kam gre Španija?

Janez Pečar: Družbena samozasčita in prognoziiranje deviantnosti